

İKLİMİN EĞİTİMİ

KİTAPLAR DİZİSİ: 2

İKLİM

René Gu  non, Mustafa Kutlu'ya ne dedi? Dedi ki eski sanatlarla modern sanayi arasındaki fark, hangi tür egemenliğin kabule   şayan bulunduğuna d  ir. Eski sanatlarda nitelik, modern sanayide ise nicelik ağır basmaktadır. Sanatlarla meslekler veya "sanatçı" ile "zanaatçı" arasındaki fark, tamamen modern bir farktır. Eskiden sanatçı, ayırım gözetmeden her hangi bir sanat veya meslekle uğraşan insan iken; modernler sanatı, dolayısıyla sanatçıyı, daraltılmış bir alana hapsetmektedirler.

Niteliğin egemenliği ne demektir? Yorgancı Hafız Yaşar ile yorgan yapmak üzere kullandığı pamuk arasına niçin kâr/zarar endişesinden daha fazla şeyler girmektedir? Pamuk, Hafız Efendi'ye h  l tercümesini nasıl anlatmakta, Hafız onunla hangi dilden konuşmaktadır?

Duaya kapanan kapı niçin trajediye a  ılmakta, otobüsteki bilge Cemil Meriç veya çizgidil ustası Hasan Aycın bize neler söylemekte, h  r Osmanlı bireyinin romanını yazan Kemal Tahir niçin hâlâ Araf'ta durmaktadır? Hasta para, tasavvuf ve kapitalizm, aydın ve namus... Mustafa   zel, bir çok çetrefil konuyu kısa yazılarla irdeleyerek, niteliğin yeniden egemen kılınmasına kapı aralıyor.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İKLİM YAYINLARI. 29
Klavuz Kitaplar Dizisi: 2

Dizgi, İç Düzen
Altun Dizgi
Kapak
Aycan Grafik

Baskı : Zafer Matbaası
Baskı : İstanbul ARALIK 1995

KLAVUZ KİTAPLAR

MUSTAFA ÖZEL
NİTELİĞİN EGEMENLİĞİ

iklim
YAYINLARI

Çatalçeşme Sk. Üretmen Han. No: 19 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 522 85 11 - 527 73 37

MUSTAFA ÖZEL: Ağrı'da doğdu (1956). Naci Gökçe Lisesi (1974) ve Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi (İktisat, 1980) mezunu. Yayınlanmış çalışmaları arasında *Amerikan Yüzyılının Sonu*, *Birey*, *Burjuva ve Zengin ve Piyasa Düşmanı Kapitalizm* bulunuyor.

İÇİNDEKİLER

Niteliğin Egemenliği:.....	7
Elbise Duası:	10
Elbisenin azizliği:	13
Neyi kurban ediyoruz?:	15
Bakkallar ve alışveriş tapınakları:	18
Tüketim tapınakları:.....	21
Para biriktir:	25
Hasta para:.....	29
Paranın bozulması:.....	32
Tüketici kredilerinin büyüü:.....	35
Reklamcının mor ineği:	38
Kayseri:	41
Kapitalizm ve aritmetik:	44
Bugünün ahileri:	47
İslâmî kapitalizm mi?:	50
İslam ve kapitalizmin ruhu:	53
İmparatorluk ve kapitalizm:.....	56
Osmanlı mirası:.....	59
Tasavvuf ve kapitalizm:	62
Cahiliyenin ekonomi politiğı:.....	66
Mal ve insan:.....	69
Dürüst ol, kazan!:.....	72
Laleli piyasası niçin çöktü?:	75
Yahudi işadamı:.....	78
Katolik işadamı:	82
Katolik ahlâkı ve kapitalizm:.....	85
İki şairin saati (I):.....	88
İki Şairin saati (II):.....	91
Makul ile rasyonel:	94
Yenicami saati:	96

Gannuşı'yi dinlerken:	99
Tanımların çatışması :	101
Ciddi bir tenkit:	103
Otobüsteki bilge: Cemil Meriç:	106
Nâzım'ın mezarı:	110
Kemal Tahir'in notları:	113
Çizgidil:	115
Aydın değil, muhalif:	118
Aydın ve namus:	121
Aydın neyi temsil eder?	124
Aydınlara güvenebilir miyiz?	127
İyilerden yana olmak:	130
Müslüman aydın:	133
Radikal ve Müslüman:	136
Müslüman azınlık:	138
Tapınaktaki buhar motoru:	140
Abdest aldirtan robot:	143
Kahramansız toplum:	147
Gündönümü:	150
Medeniyet ve tıp:	153
Siyah Atena:	156
Liberal-Romantik şovenizm:	159
İlim ahlâkı:	162
Düzenbaz:	165
Şiir ve mübalâğa:	167
Oyunbaz:	170
Perestroyka kapitalizmi:	173
Ata Lira:	176
Yerli malı ve rekabet:	179
Ülkeye borcunu ödemek:	182
Kendini sokan akrep:	185
Saymadan kesmek:	187
Türk meselesi:	190

NİTELİĞİN EGEMENLİĞİ

Réné Guénon, Mustafa Kutlu'ya ne dedi? Dedi ki, eski sanatlarla modern sanayii arasındaki fark, daha doğrusu karşıtlık, hangi tür egemenliğin kabule şayan bulunduğu dairdir. **Eski sanatlarda nitelik, modern sanayide ise nicelik ağır basmaktadır.** Sanatlarla meslekler veya “sanatçı” ile “zanaatçı” arasındaki fark, tamamen modern bir farktır. Eskiden sanatçı, ayırım gözetmeden her hangi bir sanat veya meslekle uğraşan insan iken; modernler sanatı, dolayısıyla sanatçıyı, daraltılmış sınırlı bir alana hapsedmektedirler.

Niteliğin egemenliği ne demektir? Yorgancı Hafız Yaşar ile yorgan yapmak için kullandığı pamuk arasına niçin kâr/zarar endişesinden daha fazla şeyler girmektedir? Pamuk, Hafız Efendi'ye hâl tercümesini nasıl anlatmakta, Hafız onunla hangi dilden konuşmaktadır? ***Bu Böyle-dir***'den okuyoruz:

“Onu incitmekten korka korka okşuyorum. Sevildiğini anlıyor, gözlerinin içi gülüyor. Daha birkaç gün birlikteyiz. Ona şimdiden müjdeli haberi verebilirim. Bak, diyorum. Bu yorgan Zeynep kızın çeyizine dikiliyor. Tanıdın değil mi Zeynebi? Hani geçende annesi ile geldilerdi. Ha, diyor, yanakları pençe, pençe kızarık taze değil mi? Evet, diyorum, o işte. Güzel, alımlı, temiz, tertipli bir kız. Seni

yüklüklerde lavanta kokularına boğar, her bahar güneşe çıkarır, tasalanma. Yok, diyor, ne tasası. Ömür kısa, yol uzun. Nasılsa sonunda yine buluşacağız. Nasıl? Eh, diyor. Her pamuk yorganın da kendine göre bir ömrü var. Sen de dünyaya kazık kakacak değilsin, günün birinde seni de kefenleyip gömecekler. O zaman buluşuruz.”(s.37-8.)

Heidegger’in anlayışına göre, Yunanlılar için herşey **physis** (kendini ifşâ) olarak görünüyordu; Romalılar için tamamlanmış iş parçaları; Ortaçağ insanları için birer **yaratık**; erken modern çağ insanları için birer **nesne**; modernler içinse, etkin kullanım ve büyüme maksadıyla düzene sokulacak birer **kaynak**. Mustafa Kutlu, Guénon gibi Heidegger’e de aşina; aralarındaki tek fark, onlar için büyük ölçüde zihnî bir inşâ olan bu fikirler, Kutlu için yaşadığı hayatın kutlu armağanları. Postmodernler gibi şapkadan tavşan çıkarmaya teşne olmadığı için, her şeyin hangi maksatla birer kaynağa dönüştürülmek istendiğini esastan kavrayabiliyor:

“Şu elma, armut, zerdali ağaçlarını, hatta gülleri kes; kavak dik buraya Hafız Efendi, kavak. Senesine varmaz servete boğar seni. İşte fırsat, yanıbaşından yol geçiverdi. Kes şu ağaçları, temizle güzelce. Tam yeri. Bi benzin istasyonu. Senin gücün yetmezse Kadiroğlu dünden razı. Ortak ol gitsin. Dört tane ağacın başını bekleyeceğine.”

“Böyle deniliyor. Onlar evlerini, ocaklarını, bahçelerini, ağaçlarını; bu yoldan, bu elektirik tellerinden, bu motor seslerinden kendilerine ulaşan hesap-kitap üzerine bina ettiler, ama yağma yok.”

Çırak Süleyman’ın akli bir türlü ustasının hesabına yatmamakta, daha doğrusu bu işte bir hesapsızlık sezinlemektedir: “Yo... Anlamak istiyorum. Doğrusu, doğrusu

ne?" Hafız Yaşar'ın cevabı, Heidegger'e parmak ısırtacak inceliktedir: **"Bak. Sanıyorum toprak, bundan böyle toprak olmaktan çıkacak. Ağaca ağaç gibi bakmayan, toprağa toprak diyerek basmayan, adama da adam gibi muameleyi bırakacak."***

Müslümanlar eşya ile ilişkilerinde bulundukları pasif konumdan kurtulmaya çabalarken, mesleklerini sanki kendilerinden tamamen kopuk, kendi dışlarında ve her an değiştirebilecekleri birer kıyafet olarak görmemeli; başta insanlar olmak üzere, çalışma sürecine katılan her şeyi ruh sahibi birer emanet saymalı, onlara **kaynak** muamelesi yapmamalıdır. Eşref-i mahlukatın basit bir malzeme muamelesi gördüğü bir dünyada, hayat parlak kelimelerle süslenmiş trajediden ibarettir.

Red Cephesi, sırat-ı müstakime aralanan kapı. Beşerin isyandan insana dönüşü.

* Mustafa Kutlu: "Red Cephesi" *Bu Böyledir*, İstanbul: Dergâh, 1988.

ELBİSE DUASI

Yağmur Duası'na istihfaf ve şaşkınlıkla yaklaşanlar, elbise duası karşısında nasıl duygulara kapılırlar, bilemem. Bildiğim, duaya kapanan hayatın, trajediye açıldığıdır.

Enes bin Mâlik (ra) dedi ki: "Peygamber (sav) elbisesini yenilediği zaman, onu Cuma günü giyerdi."

Ebû Saîd (ra) dedi ki: "Peygamber (sav) elbisesini yenilediği zaman, ister gömlek veya kaftan, ister sarık olsun, önce ismini söyler ve sonra şöyle dua ederdi: **Allahumme leke'l-hamdu kemâ kesevteniyehu. Es'elûke min hayrihî ve hayri mâ sunî'a lehu. Ve eûzu bike min şerrihî ve şerri mâ sunî'a lehu.** Allahım! Hamd sana mahsustur. Bunu bana sen giydirdin. Onun hayrını ve ne için yapılmış ise onun da hayrını senden niyaz ederim. Onun şerrinden ve ne için yapılmış ise onun da şerrinden sana sığınırım."*

Trajik bir hayat süren modern insana, giydiği elbisenin "hayır ve şerrinden" söz etmek, deveyi iğne deliğinden geçirmekten daha zor. Yine de sanatın kıvılcımlar saçan gücü zaman zaman ona bir şeyler hatırlatabiliyor. Rainer Maria Rilke, 1910 yılında yayımlanan *Malte Laurids*

Brigge'nin Notları'nda, giyilen elbisenin insan şahsiyeti üzerindeki etkisini büyük bir belagatle dile getirmektedir:

“Belli bir kıyafetin doğrudan doğruya yapabileceği etkiyi ben o zamanlar öğrendim. Bu elbiselerden birini sırtıma geçirir geçirmez o elbisenin hükmü altına girdiğimi itiraf etmek zorundayım; o elbise benim hareketlerimi, yüzümün ifadesini, evet hatta ilhamlarımı belirliyordu; üzerine tentene kol kapakları düşüp duran elim, benim her zamanki elim değildi asla; elim, bir aktör gibi kımıldıyordu, evet, ne kadar abartılmış gözükürse gözüksün, elim kendini seyrediyordu diyebilirim.”

Sonra maskeli bir elbise giyen Rilke, aynaya doğru sürüklenir. “Alabildiğine büyüyen bir bunalışla kendimi bu kıyafetten sıyırmaya çabaladığım sırada ayna, bilmiyorum neyle, beni, başımı kaldırıp bakmaya zorluyor ve bana bir hayal, hayır, hayır, bir gerçek, yabancı, kavranması imkânsız, anormal bir gerçek dikte ediyordu; istemediğim halde bu gerçek iliklerime işledi; çünkü şimdi o kuvvetliydi, bense ayna olmuştum. Karşımdaki bu büyük, korkunç Bilinmeyen'e gözlerimi dikmiş bakıyordum; onunla yapayalnız bulunmak, bana müthiş görünüyordu. Ama bunu düşündüğüm dakikada en olmayacak şey oldu: bütün anlamımı kaybetmiş, yok olmuştum. Bir an, kendime, tarif edilmez, umutsuz ve boş bir özlem duydum.”**

Giyilen elbisenin insana kendi anlamını kaybettirmesi ne müthiş bir tecrübedir! Buna karşılık, “libas”ın Arapça'da “korunak” anlamına gelmesi manidârdır. Ve libas ile **takva** arasında bağlantı kurulmaktadır. Cenab-ı Hakk, A'raf Sûresi'nin 26. ayetinde şöyle buyurmaktadır: “Ey Ademoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslencek elbise indirdik. Hayırlı olan, takva elbisesidir. İşte bu(nlar), Allah'ın âyetlerindendir, belki düşünüp öğüt alırlar.”

Değerli yazar Fatma K. Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet* başlıklı çalışmasında, kıyafetin “sahip olunan dünya görüşünün aynası” olduğunu söylemektedir. Modacılar bir kıyafeti hazırlarken, kıyafetin sunduğu imajın mevcut dünya görüşüne denk düşmesine dikkat ettikleri gibi, geliştirdikleri modalarla yeni dünya görüşlerinin oluşmasını da sağlamaktadırlar. “Doğu dünyası, kıyafetiyle göze çarpmamayı, mevcut güzelliğini yabancı bakışlardan gizlemeyi gaye edinirken; Batı dünyası için giyinmek, güzelliğin daha belirgin hale getirilerek teşhir edilmesidir.” *** Moda, farklı zihniyet ve hayatlara kök salan bu farkları ortadan kaldırıp, tekbiçim kıyafetleri “”küreselleştirmektedir”. Bu bakımdan, Hz. Peygamber’in (sav) duasını bugün şöyle tefsir edebiliriz: “Allahım! Hamd sana mahsustur. Modanın şerrinden ve ne için yapıyorsa onun da şerrinden sana sığınırız.”

* Bkz. Hz. Peygamber’in *Edeb ve Ahlâkı*, İstanbul İz, 1995, s.100.

** Rainer Maria Rilke: *Malte Laurids Brigge’nin Notları*, İstanbul: Adam, 1982

*** Fatma K. Barbarosoğlu: *Moda ve Zihniyet*, İstanbul: İz, 1995.

ELBİSENİN AZİZLİĞİ

Geçen Kurban Bayramı'nda bir hadis-i şeriften hareketle **"Elbise duası"** başlıklı bir yazı yazmıştım. Hz. Peygamber (sav) ne zaman bir elbise giyse, hemen Allah'a hamd eder, o elbisenin hayrını diler ve şerrinden Yüce Mevla'ya sığınır. **Duaya kapanan kapının trajediye açıldığını** vurgulayarak, modern insanın bu incelikten uzaklaştığını, ancak bir iki sanatçının sezgi gücüyle hakikatın yine de aramızda gezindiğini dile getirmiştım. Bu meyanda Alman şair Rilke'nin hatıralarından bir bölümü aktararak elbisenin insan zihni ve karakteri üzerindeki etkisine, daha doğrusu baskısına dikkat çekmiştim.

Dergâh dergisindeki zevkli yazılarıyla tanıdığımız genç edîb M. Fatih Andı, Rilke'nin Türk benzerine işaret ediyor: **Ahmet Hamdi Tanpınar**. Üstad, **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**'nde Rilke'yi hayran bırakacak bir tahlil ve terkip gücü göstermektedir. Her geçen gün "moda"nın hükmü altına girme durumları vahimleşen Müslümanların, elbise giymenin gelişigüzel bir eylem olmadığını kavramalarına yardımcı olacağını umduğum bu tahlilden kısa bir bölüm sunuyorum.

"Yeni bir elbise giyen adam az çok benliğinin dışına çıkmışa benzer: Kendinden uzaklaşmak, ona bir değişikli-

ğın arkasından bakmak ihtiyacı, yahut **Ben artık bir başkasıyım!** diyebilmek saadeti... (Halit Ayarcı'nın hediye ettiği elbiseyi) sırtıma daha ilk geçirdiğim günde bütün varlığımın değiştiğini gördüm. Birden bire ufkum, görüş zaviyem genişledi. Hayatı onun gibi bir bütün olarak mütalaaya alıştım... Sanki bu elbise değil bir büyü idi."

Romanımızın baş oyuncusu Halit Ayarcı, Hayri İrdal'in fikirlerini onaylar: "Aziz Hayri İrdal, söylediğiniz son derece doğrudur. Bütün büyük adamların, maiyetlerinde çalışanlara daima elbiselerini ve öteberilerini vermeleri bu yüzdendir. Roma imparatorları, krallar, büyük diktatörler hep **kendileri gibi düşünsünler diye** eşyalarını dostlarına hediye ederlerdi. Hatta Osmanlı hükümdarlarının, vezirlerinin kürk ve kaftan ihsan etmeleri de bu yüzden olsa gerektir. Siz, farkında olmadan tarihin büyük bir sırrını, bir çeşit psikolojik mekanizmayı keşfettiniz." (Vurgular bana ait. M. Ö.)

Sanayi kapitalizminin motor gücü olan reklamcılar tıfesi bu psikolojik mekanizmayı iki yüzyıl önce keşfettileri için Sistemi azmanlaştırmayı başarabildiler. Müminlerin Sisteme karşı mücadeleleri aynı zamanda bu psikolojik mekanizmayı bir şekilde aşabilmelerine bağlı olsa gerek.

NEYİ KURBAN EDİYORUZ?

“[İbrahim] dedi ki: Ben Rabbime gidiyorum, o bana yolunu gösterir.”/ “Ey Rabbim! Bana salihlerden (bir oğul) ihsan et!”/ Biz de kendisine yumuşak huylu bir oğul müjdeledik./ Oğlu, yanında koşacak çağa gelince: “Ey Oğulcuğum! Rüyamda seni boğazlamakta olduğumu görüyorum. Artık bak, ne düşünürsün?” dedi. Çocuk da: “Babacığım sana ne emrediliyorsa yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın” dedi./ Ne zamanki ikisi de bu şekilde Allah’a teslim oldular, İbrahim oğlunu şakağı üzerine yatırdı./ Biz de ona şöyle seslendik: “Ey İbrahim!”/ “Rüyana gerçekten sadakat gösterdin, şüphesiz ki, biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız.”/ “Şüphesiz ki bu apaçık bir imtihandı.” dedik./ Ve ona büyük bir kurbanlık fide verdik. (Saffât/ 99-107.)

İbrahim, **Halilullah** idi; Allah’ın (c.c.) dostuydu. Gördüğü rüya üzerine, O’na en sevgili varlığını, biricik oğlunu kurban etmesi gerektiği sonucuna vardı. Rivayete göre, bu rüyayı üç gece üst üste görmüştü. Ne var ki, istişaresiz hareket etmedi. Oğlunun fikrini sordu. “Oğulcuğum, ne dersin?” diye sual ederken, görmediği Mutlak Varlık ile gözünün önündeki nispî varlık arasında nasıl bir aşk/şefkat/dostluk/vazife duygusuyla yüklüydü acaba? Bunun

ilahî bir emir olduğunu hemen anlayan “yumuşak huylu” oğul ise sabrı seçiyordu. Mutlak teslimiyet... Baba, en sevdiği varlığından, biricik oğlundan vazgeçiyor; oğul ise kendi cânından. Biz kurban keserken, nelerden vazgeçiyoruz acaba? Kurbanın, yılda sadece bir defa hayvan boğazlamaktan ibaret olmadığını, Allah’ın rızasını kazanmak için O’nun yolunda her an en sevdiğimiz şeylerden vazgeçmeye hazır olmamız gerektiğini kavrayabiliyor muyuz?

Kurban, Kitab-ı Mukaddes’te de aşağı yukarı aynı çerçevede nakledilmektedir. Tek önemli fark, kurban edilenin İsmail değil, İshak olmasıdır. “Allah, İbrahim’i dene-yip ona dedi: Şimdi biricik oğlunu, İshak’ı al ve Moriya diyarına git ve orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde onu yakılan kurban olarak sun. Ve İbrahim söylenen yere gitti, orada bir mezbah yaptı ve odunları dizdi ve oğ-lu İshak’ı bağlayıp odunların üzerine koydu. Ve İbrahim elini uzattı, oğlunu boğazlamak için bıçağı aldı...” (Tek-vin/22) Melek, koçu getiriyor ve oğul kurtuluyor.

Melek. Kurban keserken, galiba aklımızın ucundan bile geçmeyen mañluk. Göklerimiz astronotlarca işgale uğra-yınca, melekler de sır oldular! Geçen asrın mü’min bir Hıristiyanı kadar yakın değiliz meleklerle, İbrahim’e, İs-mail’e, İshak’a. Selâm olsun cümlesine. Kierkegaard, *Korku ve Titreme*’de, “Sadece ticaret dünyasında değil, fikirler dünyasında da düzenli bir temizlik harekâtı örgüt-leyen, her şeyin pazarlığa tâbi olduğu” modern çağda, de-rin teslimiyetin ne olduğunu çırpınarak anlatıyordu Avru-palılara:

“İshak’ın kaderi İbrahim’in elindeki bıçağın sırtındaydı. Ve o yaşlı adam, orada, yanında biricik oğluyla doğruldu. Fakat şüphe etmedi. Biliyordu ki onu sinayan Kadir-i Mutlak Allah idi. Ve bıçağı çekti.

İbrahim'in koluna kim güç verdi? Sağ elini kim kaldırdı ki eli gevşeyip yanına düşmedi? Bu sahneyi gören felç olur. İbrahim'in ruhuna kim güç verdi ki gözleri ne İshak'ı, ne de koçu görmeyecek biçimde kararmadı? Bu sahnneyi gören kör olur. Bu yalnızca bir sınamaydı.

İbrahim Moriya Dağı'na çıktığında şüpheyeye düşseydi, çevresini mütereddid gözleseydi, bıçağı çekmeden tesadüfen koçu görseydi ve Allah, İshak yerine koçu kurban etmesine izin verseydi... bu durumda İbrahim evine dönerdi ve herşey eskisi gibi olurdu. Yanında Sâre ve yamacında İshak... ve herşey ne kadar da değişmiş olurdu. İbrahim'in inzivası kaçış, kurtuluşu rastlantı, ödülü utanç, akıbeti belki de cehennem azabı olurdu. Ve ne imanına ne de Allah'ın inayetine tanıklık etmiş olmazdı. Sadece Moriya Dağı'na çıkmanın ne kadar zahmetli olduğunu kanıtlamış olurdu. Ve İbrahim unutulmazdı. Moriya Dağı da unutulmazdı. Bu dağın sözü edilirdi ama, burası İbrahim'in şüpheyeye düştüğü yer diye, bir şaşkınlık yeri diye anılırdı."

Kurban ibadetimizin, şüphe ve şaşkınlıktan kurtulma-
rınıza vesile olmasını diliyor, Yüce Mevla'nın bizleri Hz.
İbrahim ile oğlu İsmail'in (a.s.) dualarına ortak etmesi
için niyaz ediyorum: **"Ey Rabbimiz, hem bizi yalnız Se-
nin için boyun eğen Müslümanlar kıl, hem de soyu-
muzdan yalnız Senin için boyun eğen Müslüman bir
ümmeet meydana getir ve bize ibadetimizin yollarını
göster, tevbemize rahmetle bakıver. Hiş şüphesiz Tev-
vâb Sensin, Rahîm Sensin."**

BAKKALLAR VE ALIŞVERİŞ TAPINAKLARI

Londra dönüşümde masamın üzerinde bir not: "31. 10. 1993 Pazar günü saat 15.00'te, Müvenpick Otelinde yapılacak 'Bakkallar ve Sorunları' toplantısında, şirketimizi temsilen bir konuşma yapmanız uygun görülmüştür. Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim. Genel Müdür."

Çocukluğumun unutulmaz bakkalı Hasan Bayvali'yi hatırladım hemen. Karaköse'nin en doğu kısmında, Doğubeyazıt yolu üzerindeki tek bakkaldı. Yüz metre sonra 'Laz bostanları' başlıyordu. Bakkal ile aramızda yetiştirme Yurdu (Çocuk Esirgeme Kurumu) bulunuyordu. Hasan Amca'dan en çok satın aldığım şeyler akide şekeri, çedene şekeri ve bisküvi arası lokum idi. Hep Avrupa malları (!) satardı nedense. Iğdır'dan gelen salça bile 'Birinci Sınıf Avrupa Salçası' oluverirdi. Hasan Bayvali'yi ve kızları Hamide ve Kadriye'yi düşünün düşünün Mövenpick'e gittim. Katıldığım oturumda Ünilever, Hacı Şekir, Paksoy ve Bingo'nun temsilcileri vardı. (Ülker'i temsil ediyordum ben de.) Karşımızda yüz kadar Hasan Amca, on-onbeş Genç Hasan ve birkaç tane de (biraz şık giyinmeye çalışmış) Hamide ve Kadriye oturuyordu. Sıkıntı içindeydim. Konuşmacılar sırayla 'salça'larının hakiki Avrupa salçası olduğunu kanıtlamaya çalışırken bayağı

ter döktüler. Aralarında en açık göz olanı kendi salçalarının “Küresel Salça” olduğunu bile ileri sürdü. Sıram geldiğinde mütereddit bir sesle konuşmaya başladım.

"Sevgili Hasan Amcalar... Sizlere önce birkaç rakam sunacağım. Yılın ilk sekiz ayında 65.000 otomobil ithal edilip satılmış. Satılan yerli arabaların sayısı ise 140.000. Yani sekiz ayda tam 205.000 araba satılmış. Yıl sonu itibarıyla bu rakamın 350.000'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Diğer yandan, banka kredi kartına sahip olanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Şu ana kadar yaklaşık 1 milyon kredi kartı hamilinin olduğu söylenmektedir. Kredi kartıyla yapılan alışverişin hacmi 15 trilyon liraya yaklaşmıştır.

İmdi, bu girizgâha bakıp benim yanlış bir toplantıya geldiğimi, yahut evden çıkarken yanıma yanlış dosya aldığımı düşünebilirsiniz. Hayır. Aklım başımda ve nerede olduğumu gayet iyi biliyorum. Son bir-iki hafta yurt dışındaydım ve size Batı ülkelerinde artık ayan beyan hâle gelmiş son derece basit bir gerçeği hissettirmeye çalışacağım: İnsanlar otomobillendikleri ve kartlandıkları zaman din değiştiriyorlar. Afedersiniz. Fazla ağır oldu. Düzeltiyorum: Mabed değiştiriyorlar!...

Geçen yaz Amerika'daydım. Melekler şehri Los Angeles'ta, kuşlarla konuşan Aziz Francis'in beldesi San Francisco'da (her iki şehir de Californiya eyaletlerindedirler ve Californiya, halifenin ülkesi demektir!). Boston veya New York'ta yüzlerce alışveriş tapınağını ziyaret ettim. İnsanlar büyük bir vecd içinde dizi dizi rafların arasında saatlerce dolaşmakta ve meta dininin bütün vecibelerini yerine getirmekteydiler. Sayılar alt alta üstüste konmakta, birbirleriyle karşılaştırılmakta, rakamlar boyuna çarpılıp bölünmekten mecalsiz kalmakta ve sonunda kasiyere bir kart uzatılmaktaydı. Sonra park yerindeki arabaya kadar

eşyalar gıcırtılı el arabalarıyla taşınmakta ve coşku içinde 'Shopping Mall' terkedilmekteydi.

Hasan Amcalar meseleyi anlamışlardı. Genç Hasanlar birbirlerinin kulaklarına birşeyler fısıldıyor, Kadriyeler ise suratıma şaşkın şaşkın bakıyorlardı. Hiç 'reklam' yapmamış, çalıştığım şirketin 'salçasından' bir kelimeyle olsun söz etmemiştim. (Derginin bu sayısı Ülker'e gönderilmeli!) Buram buram teoloji kokuyordum.

Sıcaklıktan söz etmeye başladım sonra. Fransa'da 'post-modern' sokakların, insanlar birbirlerine selâm versinler diye dar yapılmaya başlandığını, modern hayatın insanlar arasındaki sıcaklığı alıp götürdüğünü söyledim. Bu bakımdan mahalle bakkallarının belki de en son 'sıcaklık' umudumuz olduğunu dilim döndüğünce anlatmaya çalıştım. Düşük fiyatları, iç gıcıklayıcı ve gereksiz talep yaratıcı çeşit bolluğu ama asık suratlı robotvari kasiyerleriyle içimizi soğutan dev alışveriş tapınaklarına karşı, güleç yüzlerin ısıttığı minnacık siperler.

En çok alkışı ben aldım. Hayra alâmet mi dersiniz?

TÜKETİM TAPINAKLARI

Bonmarşe 142 yaşında, süpermarket 64. Mega alışveriş merkezleri daha genç. Maddenin ruh üzerindeki hakimiyetini temsil ediyorlar. Birer mübadele mekanı olmaktan çok, eşyaya duyulan açlığın giderildiği birer tapınak adeta. Soğukluğun sıcaklık, yabancılığın dostluk, psikolojinin biyoloji üzerindeki zaferi.

Ondördüncü yüzyılın ünlü toplumbilimcisi İbn Haldun'a göre, yerleşik ve medenî hayat "bolluğun bütün çeşitlerini elde ederek yaşamak, bu çeşitleri güzelleştirmek ve daha süslü yapmak; yemek, elbise, yapı, yatak, tabak ve çanak gibi her nesneyi güzelleştirmek" demektir. "İnsanlar göçebe hayatı yaşadıkları dönemlerde birçok zanaatların ürünü olan bu nesnelere ve onları süslü püslü yapmaya muhtaç değildiler. Fakat medeni hayata geçip, bunları en mükemmel ve en zarif biçimde yaptıktan sonra, diledikleri biçimde kullanmaya ve bu nesnelerin bir çok çeşit ve cinslerini talep etmeye başladılar."

Yine İbn Haldun'a göre nüfus arttıkça talep de artar. Artan talep üretimi kamçılar. Yeni yeni zanaatlar doğar. Zanaatlar geliştikçe ihtiyaçlar çoğalır. İnsan yeni hazlar arar, yeni araçlar bulur. Talep arzı yaratır, arz talebi. "Şehir ne kadar kalabalıksa, ahali o kadar müreffeh, zanaatlar o ka-

dar itibardadır. Şehrin dilencileri bile daha zengindir.”

Demek ki medeni hayat (yani, şehir hayatı) başlangıcından beri insan psikolojisini biyolojisinin yerine ikame etme, yani istekleri ihtiyaç haline getirme peşinde olmuştur. Hatta bir bakıma şehirler ancak böyle varlık kazanmışlardır. Ne var ki, Sanayi Devrimine kadar psikolojinin zaferi çok sınırlı idi. Üretim esas olarak toplumun temel (biyolojik) ihtiyaçlarını gidermek üzere yapıliyordu. Sanayi kapitalizmi eski denge ve anlayışları altüst etti. “İhtiyaç ekonomisi”nden “kar ekonomisi”ne geçildi. Bunun için insanlara mal talep etmelerinin öğretilmesi gerekiyordu. Bu önemli görevi soylu (!) bir sanat üstlendi: Reklamcılık. Daha doğrusu, reklamcılığı da içine alacak biçimde, pazarlamacılık.

Büyük alışveriş mağazaları, etkin pazarlamacılığın ilk örneklerinden biri. Jean Aristide Boucicaut 1852 yılında Paris’te Bac ve Sevres sokaklarının kesiştiği köşede *Bon Marche* adlı dükkanını açtı.* Sloganı “Giriş Serbesttir” idi. Dileyen içeri girip gezebiliyor, malları inceleyebiliyordu. Her malın tespit edilmiş bir fiyatı vardı ve bu fiyatlar piyasaya göre çok ucuzdu. Ayrıca müşteriye aldatılmadığı duygusu veriliyordu; satış elemanları en küçük bir kusuru bile müşteriye güya haber veriyorlardı: “Sayın bayan, şu küçük çizgiye dikkatinizi çekerim, gözünüzden kaçmış olabilir.” Kurnazca düşünülmüş bu gibi taktiklerin halk üzerindeki etkisi büyük oluyordu.

Bon Marche o kadar büyüdü ki, yirmi yıl sonra açılan yeni mağaza için Büyük Larousse ansiklopedisi “Saray” kelimesini kullanıyordu. Romancı Emile Zola, “müşterilerden oluşan bir cemaat için yapılmış modern bir katedral” diyordu.

Yirminci yüzyılda, ekonomik yenilikler daha çok Ame-

rikan damgası taşıyor. Süpermarket fikrinin mucidi, Michael Cullen; bu ismi ilk kullanan ise W. H. Albers. 1929 Bunalımı işyerlerini birer birer sarsarken, Cullen çalıştığı küçük mağazalar zincirinin patronu Albers'e zehir zemberek bir mektup yazıyordu: "Uyuyoruz be! Dört bin şubeyle olmaz bu iş. Bir kısmını silkelemek lazım. Küçük dükkanlar çok para yutuyor; satışları az, ıvır zıvır giderleri fazla."

Cullen'in patronuna yazdığı mektup aylarca patronun masasında kaldı. Kızgınlığı artan Cullen işten ayrıldı. Arkadaşı Harry Sokoloff ile ortaklaşa, New York'un sönük bir banliyö semtinde ilk dükkanlarını açtılar (1930). Gazetelere iki sayfalık ilan veren Cullen, kendini "Kral Cullen: Dünyanın en büyük fiyat kırıncısı" olarak takdim etti. İnsanlar en uzak semtlerden gelerek, Kral'ın mağazasından alışveriş yapmaya başladılar. Mağazada ev gereçleri, mobilya, kozmetik, herşey vardı, Üstelik çok da ucuzdu.

Cullen'in gazetelere verdiği reklamlar gün geçtikçe daha bir cafcaflı oluyordu. "Kral Cullen kimdir?" diye soruyor, sonra yine kendi cevap veriyordu. "Gerçek adı bu mu? Bu o mu, o bu mu? İşin arkasında başka biri mi var yoksa? Pekala, işte anlatıyorum..." İki yıl sonra mağazalarının sayısı sekize, dört yıl sonra onbeşe ulaştı. Fakat büyük projesinin altıncı yılında hayata veda etti.

Bir zamanki patronu Albers, şirketinin satışlarının iyice düştüğü bir sırada Kral Cullen'in yükselişine şahit oldu ve onunla görüşmek için çok çaba harcadı. Ama nafile. Günün birinde kendisine yazılan ünlü mektubu hatırladı. Mektubu bulup okudu ve Cullen modeline aklı yattı.

Albers ilk mağazayı Cincinatti'de açtı ve buraya şatafatlı bir ad taktı: *Süpermarket*. Cullen modeli düşünmüş, Albers adını koymuştu yeni alışveriş mekanının. Bu me-

kanlarda alışveriş yapanlar, “klasik” müşteriler değildi artık. Klasikler eşyayla beraber “sıcaklık” arıyorlardı; her alışveriş bir dostluk ilişkisiydi aynı zamanda. “Yeni” müşteriler bolluk ve ucuzluk peşindeydiler sadece. Süpermarketlerde herşey bedavaydı sanki! Bu duyguyu öyle ustalıklarla veriyorlardı ki, müşteriler gerçekte ihtiyaç duyulmayan birçok şeyi de satın alıyorlardı.

Kredi kartları, modern alışveriş merkezlerinin zaferini perçinledi. Kartla yapılan alışveriş, “bedavalık” duygusunu pekiştirdi. İktisat teorisinin “rasyonel” tüketicisi, irrasyonel bir yaratık olup çıktı. Şu anda Amerika Birleşik Devletleri’nde kartla hesapsız alışveriş yapma hastalığına yakalanmış insanları tedavi etmekte olan sağlık merkezleri giderek yaygınlaşıyor.

Hülasa, alışveriş merkezleri modern birer tapınak bugün. İnsanlar eşyaya karşı açlıklarını gidermek için saatlerce rafların arasında geziniyor, mallara dokunuyor, etiketleri yokluyor ve boyuna hesap yapıyorlar. Hesapsız hesap yapma hüneri galiba sadece modern insana özgü. İşin garip tarafı, bu tapınaklar insanların manevi/toplumsal ihtiyaçlarını gidermiyor, onları yeni ihtiyaçlar içinde boğmaya yarıyorlar sadece.

Bize gelince, kendi “tüketim” kalıplarını geliştirmekten bile aciz olan, empoze edilmiş fikirler gibi, empoze edilmiş tüketim kalıplarıyla yaşayan toplumların iflah olması mümkün değildir. Üretmeden tüketmeyi düşünen toplumlar, başkalarının kuklası olmaktan hiçbir zaman kurtulamazlar.

* Bkz. René Sédillot: *Dünya Ticaret Tarihi: Değiştokuştan Süpermarkete*, İstanbul: Cep Kitapları, 1983.

PARA BİRİKTİR

Para, iktisadî değer ölçüsü. “Namus-u asgar”, diyordu atalarımız. İbn Rüşd, Aristo’nun para anlayışına şiddetle muhalifti. Toplum, arzu ettiği zaman paranın değerini değiştirme hakkına sahip olamazdı. Her şeyin mutlak kaynağı ve değer ölçüsü olarak Allah nasıl ki “Namus-u Ekber” idi ve değişmezdi, o halde piyasada alınıp satılan her şeyin değer ölçüsü olan para da küçük namus ve dolayısıyla değişmez olmalıydı. Paranın değerini artırmak riba, azaltmak ise hırsızlıktı.

Tarihçilere göre, ilk para Anadolu’da kullanılmış. Milattan önce yedinci yüzyılda Küçük Asya’daki küçük bir krallık olan Lidya’da. Homer’in kahramanları paraya aşina değildi. Ahd-i Atik’de de pek sözü edilmiyor. Kâğıt para, “devlet”in birey üzerindeki zaferi; devletin, yani ya kaba siyasi gücün, ya incelikli mücessem sermayenin. İmparatorluklarda, haraç-eksenli sistemin giriftleştikçe aksaması ve bürokrasinin toplum üzerindeki kontrolünün daha rasyonel (yani hesaplanabilir) olabilmesi için başvurulan çare. Modern dünyada ise, sermayenin kesintisiz birikimi için, tekele mütemayil güçlerin siyasi mekanizmayı kullanarak yaptıkları büyük “icat”. Para biriktir ey özgür birey,

biz onu senin çıkarın için alıp kullanırız. “Afedersiniz, siz kimsiniz?” Biz devletiz, sermayeyiz. Liberaliz, hakemiz, demokratız, tekelciyiz, serbest rekabetçiyiz. Bütün numaralar bizdedir, otuz iki kısım tekmili birden. Seni koruruz. Demokrasiyi koruruz. Laikliğin teminatıyız. Sen para biriktir.

Modern dünya, bireyin kısıtıldığı dünya. Özgürlüğün bile metalaştığı bu dünyada gerçek bir kaçış imkânı yok. Her şey meta ağlarının içinde. Modernlik öncesi toplumların değişmez olduğu, buna karşılık modern dünyanın değişmeyi norm haline getirdiği düşüncesi bir kuruntudan ibaret. Nicel zamanın (kronos) yanısıra nitel zamanın (kairos) farkına varanlar bu iddaya gülümsüyorlar:

*Geleneksel, premodern sistemleri modern dünyadan ayırdeden şeyin premodern sistemler değişmez kalırken modern dünya sisteminin değişmeyi ana odak haline getirmekte olduğu sık sık dile getirilmektedir. Bu gerçekte yanlışır. Premodern toplumlar mütemadiyen değişmekte idiler; modern dünya ise, laf kalabalığı bir yana bırakıldığında, dikkate şayan derecede yavaş değişmekte olan bir dünyadır. Bununla beraber, değişim ideolojileri bakımından her ikisi arasında önemli bir fark vardır: Premodern sistemlerde, ne zaman gerçek değişim meydana gelmezse, gerçekte değişimin meydana gelmiş olduğu iddia edilerek haklılaştırılmaktadır. (I. Wallerstein, *Capitalist world-economy*, 1979.)*

Geleneksel sistemlerde “bireyler”, yani alınlarının teriyle kazanmakta olan sanatçılar, tacirler, işçiler... kaçabiliyorlardı. Örgütlü bürokrasiler onları zaptetmede son kertede çaresizdiler. İşte tam tamına 700 yıl öncesinden bir örnek. Yıl 1294, yer İran:

Sadreddin ve vezirlerden bazıları zaman zaman, Çin’de

kullanılmakta olan kâğıt para (çao) hakkında konuşur ve onu İran'da da dolaşıma sokma imkânı üzerinde tartışırlardı. Meseleyi Saraya sundular ve Moğul Hanı Gayhatu (1291-1295) inceleme yapması için Pulad Çingsanga emir verdi. Çingsang'ın raporuna göre, çao, kralın mührünü taşıyan ve bütün Çin ülkesinde madeni para yerine kullanılan bir kâğıttı.

Vezirlerin en akıllısı olan Şiktur Noyon çao'nun ülkeyi tahrib edeceğini, Sultanın itibarını zedeleyeceğini ve köylülerle askerlerin kaçmasına yol açacağını söyledi. Sadreddin buna cevap olarak Hakan'a, Şiktur'un altını çok sevdiğini, bunun için çao'ya karşı çıktığını söyledi ve alelacele bir ferman çıkarıldı. 27 Şaban 693 (27 Temmuz 1294) Sadreddin ve üç vezir çao'yu dolaşıma soktular. Fermana göre, çao'yu almayı reddedenin başı vurulacaktı. İlk hafta, kılıç korkusundan ahali çao'yu kabul etti, fakat az bir pahaya. Tebriz ahalisinin çoğu şehri terketti; giderken de kumaş ve giyecek namına ne varsa götürdüler. Kalabalık şehir neredeyse boşaldı.

Bir gün pazaryerindeki dervişlerden biri Sadreddin'in eteklerine kapanarak şöyle dedi:

Yanan ciğerlerimiz kokusu dünyayı bürüdü
Burnunuz bu kokuyu almıyor mu efendim?

Bu sözlerden etkilenen Sadreddin, şehrin durumunu da düşünüp yiyecek maddelerinin altın parayla alınıp satılmasına izin veren bir ferman çıkarttı. Bir süre sonra, şehir tekrar eski canlılığına kavuştu ve çao piyasadan kalktı." (Reşidüddin, *Cami-ül Tevarih*, 3, s. 239-41.)

Modern dünyanın Sadreddin'leri ciğer kokusunu hissetmedikleri gibi, şikayetçi olabilecek dervişler de meydanda yok. Elleri tutuşturulmuş oyuncaklarla oyalanıyorlar: Özgürlük, demokrasi, yurttaşlık, ulus, birey, us (akıl)...

Modern dünyanın mitleri bunlar. Karşı çıkanlar çarpılır, aman sus. Sen para biriktir. Yurttaşlık görevini yerine getir. Biriktirdiğin parayı ulusal bankaya yatır. Us'lu olduğunu kanıtla. Gerisini devlete bırak. Devlet seni korur. “Sahi mi; korur mu gerçekten?” Off, sıktın be kardeşim.

Hayat sarp bir yokuş

Paran kadar konuş...

HASTA PARA

Araplar'ın güzel bir sözü var: “Enbaü'l yevm, mislü Enbaü'l ems; la cedid tahtes Şems.” Türkçesi: Dün ne olmuşsa, bugün aynı şeyler oluyor; güneş altında yeni bir şey yok. Bu ilkenin sosyal düşüncede de ana hatlarıyla geçerli olduğunu düşünüyorum. Bize yeni gibi gelen fikirlerin, tahayyül edemiyeceğimiz kadar eski bir tarihleri vardır. Bugün, para sistemindeki bozukluklar ve bunun sosyal ahlâkla bağlantısı üzerinde derin fikirler serdetmiş bir 14/15. yüzyıl düşünürünün fikirlerini sunmak ve bu fikirleri günümüzün iktisadî problemleriyle bağlantılamak istiyorum. Düşünürümüzün temel iddiası şu: **Bir toplum bozulmadıkça, yani o toplumun yönetici ve zengin sınıfları bencilliğin pençesine düşmedikçe, o toplumun parası bozulmaz. Hasta para, mânen hasta bir toplumun eseridir!**

Ahmed ibn Ali el-Makrizi (1364-1442), Memluk hanedanının idaresi altındaki Kahire'de muhtesiblik yapmış bir İslam bilginidir. Kıtıkları ve para sistemini incelediği iktisatla alakalı eserlerinde, meseleye “**Sistem Krizi**” açısından yaklaşmakta ve bütün zamanların iktisat teorisyenleri için ufuk açıcı olabilecek tesbit ve tahliller yapmaktadır.

Üstada göre, kıtlık ve açlık sadece Nil'in belirli dönemlerde çok fazla ve diğer dönemlerde çok az sulama suyu getirmesi gibi doğal afetlerin sonucu değildir. Bu şekilde doğal bir faktörün yol açtığı sorun her zaman beşerî örgütlenme marifetiyle çözülebilir. **Buhranın sebebi, mevcut rejimin sosyo-ekonomik acziyetinde yatmaktadır.** Ülke aşırı vergileme ve baskıcı angarya ile (fazla üretimin kaymağını yiyen) feodal bir sınıfın yükü altındadır. Gelirin kaymağına konmanın ikinci aracı ise para sektöründe bulunmaktadır: Devlet ve güçlüler, mevcut paralar üzerinde oynayarak kendi satınalma güçlerini (çoğunluğun aleyhine) sürekli olarak arttırmaktadırlar.

Makrizi'nin yaşadığı devirde, tedavülde üç tür madenî para vardı: altın **dinar**, gümüş **dirhem** ve bakır **fals** (çoğulu **fulus**). Memluk hanedanı, devlet hazinesini doldurmak için giderek artan miktarda düşük-değerli fulusu piyasaya sürmekteydi. Örtülü bir devalüasyondur bu. Zengin sınıflar kendilerini korumak için daha değerli olan dinar ve dirhemleri istif ediyor, piyasayı düşük değerli bakır paralarla dolduruyorlardı. (Sonraki yüzyıllarda bu ikame "**Gresham Kanunu**" adıyla bilinecektir: **Kötü para, iyi parayı kovar.**) Makrizi sadece bu kanunu formüle etmekle kalmıyor, ikame mekanizmasının derinliklerine inerek onu topyekün bir dinî ve içtimaî bağlama yerleştiriyordu.

Makrizi'ye göre, paranın değerinin (ayarının) düşürülmesi, toplumsal değerlerdeki genel bunalımın ve kötü (suistimalci) yönetimin bir belirtisidir. Memlukların yönetiminden bu yana kamu idaresinde yolsuzluk hüküm sürmekte ve dolayısıyla toplumsal verimlilik hasreti çekilmektedir. Makrizi bu durumu şöyle formüle ediyor: **Kötü yönetim, iyisini kovdu.** Tepedeki feodal sınıflar kitleleri ezmektedir. Memuriyetlerin adil bölüşümü yerini

Kur'an'daki ana ilkelere saygısı olmayan suistimalci yönetime bırakmıştır.

Bilginimize göre, para bir değer ölçüsü olmak bakımından **namus ül adl**'dir ve doğrudan doğruya **namus ül ekber** olan İlahî Kanun (şeriat) ile bağlantılıdır. Parasal sistem, ancak bütün sosyo-ekonomik ve siyasî sistem düzene sokulduğunda, yani Kur'an'daki ana ilkeler uygulandığında adil ve verimli tarzda işleyebilir. Para birimleriyle oynamanın yol açtığı fiyat enflasyonu sadece parasal bir olgu değildir. **Hasta para, mânen hasta bir toplumun eseridir.** İbn Rüşd haklıdır: Bir değer ölçüsü olarak değişmemesi gereken para biriminin değerini arttırmak riba, azaltmak ise hırsızlıktır. (Bkz. *İktisat Risaleleri*, İz Yayıncılık, 1994, s. 96-7.)

Bugünün Türkiye'sinde talep yönlü olmaktan çok maliyet-yönlü bir enflasyon yaşamaktayız. Ahalinin satınalma gücü her geçen gün azaldığından, yüksek talebin enflasyona yol açtığını iddia etmek mümkün değildir. En azından, talep her geçen gün düşüyor olmalıdır. Devlet kendi açıklarını kapatmak için boyuna yüksek faizli senet ihraç etmekte ve bunu şirketlere/bankalara satmaktadır. Şirketler ise, geleceğin enflasyonundan ziyade, geçmişin enflasyonunu esas almakta ve belirli aralıklarla (bazıları her ay) ürünlerine zam yapmaktadırlar. Günümüzde Türk Lirası'nı Memluklar'ın fulusuna, Dolar ve Mark gibi yabancı paraları ise dinar ve dirheme benzetebiliriz. Devlet ve burjuvazi fulustan kaçmakta ve dinar ile dirheme hücum etmektedirler. Ahaliye ise ödemeleri düşük değerli fulus ile yapmaktadırlar.

Netice olarak, bugün ülkemizde kötü para iyi parayı kovuyorsa, bunun sebebi kötü yönetimin iyi yönetimi kovmuş olmasıdır. Siyaset ve iktisatta "iyi" yönetimlere kavuştuğumuz an, paramızın hastalığı şifa bulacaktır.

PARANIN BOZULMASI

Seyh Sadi'den bir hikâye dinleyelim önce. Adamın biri, Fars atabeglerinden Sa'd-i Zengî'yi övmüştü. Hükümdar' da altınla, hıl'atle gönlünü almış, onu hünerine göre bir yere tâyin etmişti. Fakat adam, paranın üzerindeki “**Allah bes/ Allah her şeye yeter!**” yazısını görünce kendinden geçip hıl'ati sırtından attı. O sözün cezbesiyle ruhunda öyle bir alev parladı ki hemen yerinden fırlayıp çöl yolunu tuttu.

Çöldeki arkadaşlarından biri sordu: “Başına ne geldi ki böyle değişiverdin? Sen ki vaktiyle üç kere yer öperdin; öyle olduğuna göre bu nimeti tepmemeliydin.”

Adam güldü: “Önceleri, dedi, korkuyla, ümitle vücudum söğüt gibi titrerdi. Fakat sonunda **Allah bes!** sözünün verdiği kuvvet sayesinde gözüme ne bir şey görünür oldu, ne de bir kimse!”

Rene Guenon'dan öğrendiğimize göre, eski paralar tamamen geleneksel sembollerle kaplıdır, hatta bunlar özellikle çok derin bir anlam taşıyan semboller arasından seçilmiştir. Geleneksel medeniyetlerde dindışı (profan) bakış açısının olmaması, paranın da dindışı sayılmasına engeldi. “Eğer öyle olmuş olsaydı, parayla kesinlikle hiç-

bir ilgisi olmayan manevî bir otoritenin işe el atması nasıl açıklanabilirdi? Ayrıca, değişik geleneklerin paradan söz ederken, gerçekten ‘manevî bir etkiyle’ yüklenmiş olan bir şey gibi söz etmelerini nasıl açıklayabilirdik? Paranın etkisi (itibarı), üzerindeki semboller vasıtasıyla sağlanabilmekteydi; bu semboller paraya normal ‘dayanak’ teşkil ediyorlardı.” (*Niceliğin Egemenliği*, İz Yay., 1990, Çev. Mahmut Kanık; 16. bölüm)

Paranın “bozulması”, sadece profan bir kisveye bürünmesi, insanoğlunun açgözlük ve nankörlüğünü sistemleştirdiği modern zamanlarda mümkün olabilmektedir. Avrupa ortaçağlarında bile, hükümdarlar “paraların şeklini bozmakla” suçlanabiliyordu. Yani, hükümdar olmalarına rağmen, paranın şeklini kendi inisiyatifleriyle değiştirdikleri zaman, maddî iktidara tanınan hakları çiğnemiş sayılıyorlardı. Guenon’a göre, profan tarihçilerin hiçbir zaman anlayamadığı bu “hak” meselesi, İlkçağda olduğu gibi, Ortaçağda da paranın, modernlerin kesinlikle bilmediği yönlerinin olduğunu göstermektedir. Paranın salt bir niceliğe indirgendiği günümüzde, insanoğlunun varoluşun “hikmetini” kavraması neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Çağımızın ünlü şairlerinden T. S. Eliot, bir şiirinde bunu derin bir kavrayışla dile getirmektedir. Türkçeleştirmeye gayret edelim:

*Kartal en derin noktasına süzülüyor göklerin
Ardısıra gidiyor köpekleriyle avcı.
Kümelenen yıldızların daimî inkılâbı,
Daimî tekerrürü mukarrer mevsimlerin,
Baharın ve güzün dünyası, doğumun ve ölümün!*

*Fikir ve eylemin sonugelmez çevrimi,
Sonugelmez icat, sonugelmez deney,*

*Hareketin bilgisini getirir, sükûnunkini getirmez;
Konuşmanın bilgisini getirir, sükûtunkini getirmez;
Getirir bilgisini kelimelerin,
Getirmez hiçbir şey Kelime'ye dair.*

*Bütün bilgimiz cehaletimize daha çok yaklaştırır bizi,
Ölüme daha da yaklaştırır bizi bütün cehaletimiz,
Fakat ölüme yakınlık daha yakın olmak değil Tanrı'ya.*

*Yaşamakta yitirdiğimiz Hayat nerede?
Nerede bilgide yitirdiğimiz Hikmet?
Ya malumatta elden kaçırdığımız Bilgi?
Yirmi asırlık çevrimleri Göklerin
Tanrı'dan uzaklaştırıp Toprağa çiviledi bizi.*

TÜKETİCİ KREDİLERİNİN BÜYÜSÜ

Taksitli satışlar gibi, tüketici kredileri de insana satın aldığı herşey bedavaymış duygusunu veriyor. Banka reklâmlarının ne kadar etkileyici olduğuna dikkat ediyor musunuz? Dördüz çocuğu olan yeni evli gençlerin bile problemlerini şipşak hallediveriyorlar!

Tüketici kredilerinin iki yönlü işlevi var: Bir yandan, **çalışan tabakaların sadakatini** teminat altına alıyor; diğer yandansa ekonomideki **talep yetersizliğini** telâfi ediyorlar. Hiç kimsenin çalışmama/tüketmeme özgürlüğü yok. Kenneth Galbraith, çeyrek yüzyıl önce, bu işlevlerin önemine şöyle işaret ediyordu:

“Reklâmcılık ve pazarlama sayesinde yaratılan ihtiyaçlar, büyük bir talep oluşturmalarının yanı sıra, işçilerin hizmetlerini de teminat altına alırlar. İdeal olarak, çalışan insanların ihtiyaçları gelirlerinin biraz üzerinde tutulur. Ondan sonra borca girmeleri için zorlayıcı teşvikler sağlanır. Ortaya çıkan borcun baskısı, onların birer işçi olarak güvenilirliğini arttırır.”

Tüketimi teşvik sayesinde, üretimin de kamçılanacağını, böylece sanayi sektöründe büyüme meydana geleceğini ve bunun sonuçta herkesin yararına olacağını söyleyen

iktisatçılar doğru söylemiyorlar mı? İşte, meselenin püf noktası. Doğru söylüyorlar ama, incir çekirdeğini dolduramaz bir doğru. İktisat, bilimden çok sanat. Joan Robinson haklı: **“İktisat, iktisatçılar tarafından aldatılmamayı öğrenme sanatıdır.”** Aldatılmayı sağlayan aletler: Rakamlar. Onları hamur gibi yoğurmak, binbir türlü yorumlamak mümkün. Onun içindir ki üç tür yalan var derler: Yalan, kuyruklu yalan ve istatistik.

İncir çekirdeğini doldurur doğru şu: **Türkiye ekonomisinin tüketim desteğine değil, ihracat desteğine ihtiyacı var.** İç tüketimle bir ekonomiyi büyütmek değil, şişirmek mümkün. Nefes yetmediği zaman, şişen ekonominin havası hemen iniveriyor. Son iki yılın tecrübesi bunu yeterince doğruluyor. **Türkiye ekonomisi 1993 yılında yüzde 7 büyüdü; 1994 yılında yüzde 7 küçüldü. Önce şişti, sonra havası alındı. Şimdi yeni bir şişmeye doğru sürükleniyor.**

Büyümenin ekonominin hangi sektöründe meydana geldiği, talep yapısının ve büyümenin maliyetinin ne olduğu önemlidir. Bunları göz önüne almadan, sadece büyüdüğü diye caka satmanın anlamı yoktur. Mesela, 1993 yılında ekonomi yüzde 7, imalat sanayii ise yüzde 9 büyürken, **otomotiv sektörü** yüzde 32 büyümüştü. Eh, otomobil “medeniyet” demek olduğuna göre, sektörü bir yılda üçte bir nispetinde büyütmek olağanüstü bir başarı sayılmalıydı. Ne var ki, bu medeniyet araçlarını hiçbir barbara satamıyorduk. İhracat nispeti en düşük sektördü ve üretim patlamasının arkasında büyük ölçüde tüketici kredileri yatıyordu. En büyük iki otomobil imalatçısı (Tofaş ile Renault), üretimlerinin ancak yüzde ikisini ihraç edebilmişlerdi.

Bankalar ihracat kredisi yerine niçin tüketim kredilerini

tercih ediyorlar? Çünkü daha kazançlı. Oysa, bu işin sosyal maliyeti çok yüksek. İhracat yoluyla elde edilemeyen döviz, “sıcak para” politikalarıyla yurda sokulmak isteniyor ve yabancalara akıl almaz bir kaynak transferi yapılıyor. Bankalar kendi kısa vadeli kârlarını düşünüyor olabilirler; ama onlara bu yolda destek olan hükümetlerin “gaflet, dalalet ve hatta hıyanet içinde” olduklarına şüphe yok.

REKLAMCININ MOR İNEĞİ

Bir gazete haberi: “Almanya’nın **tarım** bölgesi Bavyera eyaletinde düzenlenen bir resim yarışmasında, Alman çocuklarının üçte birinin ineklerin rengini mor zannettikleri ortaya çıktı. Muenster kentindeki bir dergi, Bavyera eyaletindeki kreşlere 40 bin poster dağıttı ve çocuklardan resimleri boyamaları istendi. Çocukların üçte birinin inekleri mor renge boyadığı gözlemlendi. Sebep sonradan anlaşıldı: Bir çikolata reklam ve ambalajında ineklerin mor renkte olması. Bavyera Tarımcılar Federasyonu yetkilileri, kırsal kesimde bile bu tür reklamların çocukları etkileyerek, **gerçek ile hayalî kavramları karıştırmalarına** yol açtığını belirttiler.” (*Zaman* , 22. 4. 95)

Öyle görünüyor ki, reklamcılık modern toplumdaki en etkili toplumsallaştırma kurumudur: Kitle iletişim ortamlarının muhtevasını biçimlendirmekte, cins kimliğinin inşâsında anahtar bir rol oynamakta, ihtiyaçların meydana getirilmesi bakımından çocuklarla ana-babalarının ilişkilerine etki etmekte, siyasî kampanyaların stratejilerine yön vermekte, spor ve pop müziği gibi en önemli kültürel

kurumlarımızdan bazılarını kontrol etmekte ve son zamanlarda gündelik konuşmalarımızın en revaçta konularından biri haline gelmektedir. Maddî, somut ve tarihsel düzeyde reklamcılık malların pazarlanmasıyla ilgili basit bir uğraştır. Ancak, modern toplumda **nesneler hakkında ve nesneler marifetiyle** egemen bir söyleme dönüşmektedir.*

Modern dünyanın en önemli (yani en tahripkâr) bilimi fizik değil, reklamcılıktır. Bir sanata dönüşen bilim. İnsanlara mal talep etmelerini öğretmenin sanatı. **Bu yüksek “öğrenim” sayesinde, beşer psikolojisi, biyolojisinin yerine ikame edilir. Yani insanoğlunun arzu ve hevesleri, birer organik ihtiyaç haline getirilir.** Kıskançlık meşrulaştırılır. İktisatçılar bugünkü ihtiyaçların organik olduğunu, yani başkalarınca tasarlanmadığını iddia ederken başka bir gezegenden gelmiş gibidirler. Sanayileşmiş dünyanın “özgür” bireyi günde ortalama 1600 reklam mesajına maruz kalmaktadır. Bu bombardıman altında ihtiyaçların doğal gelişiminden söz edilebilir mi?

Reklam sektörünün son “numara”larından biri, meslek erbabını reklam malzemesi olarak kullanmak; böylece özellikle çocuklar üzerinde mutlak bir nüfuz elde etmek. Diş doktorunun tavsiye ettiği macunu nasıl kullanmazsınız? Mesleklerin reklam yolunda kullanılması, yani insanlara doğal olmayan ihtiyaçların benimsetilmesine basamak yapılması ahlâkî bir zaaftır. Bu, meslek sahiplerinin kendi işlerinin tanıtımını hiç yapmamaları demek değildir. **Bir tür tanıtım her zaman zorunludur. Ancak, reklamcılık tanıtımdan öte bir şeydir. Doğalın yerine yapayı, gerçeğin yerine hayali koyma girişimidir.** Eski-den her mesleğin bir pîrinin olması, muhtemelen bunların doğal ihtiyaçların karşılanması dışında, sadece bir serma-

ye biriktirme aracı olarak kullanılmalarını önlemeye matuftu. Eskiden “sanat” ile “zanaat” arasında fark gözetilmiyordu. Şiir nasıl aşkla yazılıyorduyrsa, mintan da aşkla dikiliyordu. Mesleklerin reklam aracı olduğu bir dünyada, aşkın yerini para kazanma hırsından başka alacak bir şey kalmaz.

*Sut Jhally: *The Codes of Advertising* , London: Frances Printer, 1987, s.1.

KAYSERİ

Kayserili dostlarımı akıl ve duygu dolu buldum. Akılları pek tabii bir adım önde gidiyordu. (Ne de olsa, çoğunlukla işadamlarıydı muhataplarım. Şirketlere “akıl satarak” geçindiğimi öğrenen MÜSİAD başkanı Mustafa Bey, memleketlerinde aç kalabileceğimi imâ edercesine, “Kayserili akla değil, mala para verir” diyordu.) Yusuf ile Esat, yayınevinin yanısıra bir radyo istasyonu ile günlük bir gazeteyi kahramanca omuzlamış götürüyorlar. Onların da duyguları bir adım (hayır, birkaç adım) önde. İşadamlarıyla ilim, siyaset ve sanat çevresi arasındaki beraberlik hayranlık uyandırıyor. Değerli işletme hocası Prof. Nurettin Kaldırımcı kendini adeta işadamlarına adanmış. (Demek ki, Kayserililer bazan akla da itibar ediyorlar! Nurettin Hocanın MÜSİAD’da düzenlediği derslere muntazaman devam ediyorlarmış.) Selahattin ve Ahmet Coşkun Beyler, iş hayatının İslamî ilkelere göre yürütülmesi hususunda Kayserili genç tüccar ve sanayicilerin her an başvurdukları şahsiyetler. Faizden sigortaya kadar birçok hususta onlar için kılı kırka yarararak araştırma yapıyorlar. İmrenilecek bir dostluk; heyecan verici bir dayanışma.

Titus Burckhardt, Fez şehrini anlattığı bir çalışmasında, ilim ile ticaret erbabı arasındaki geleneksel ilişkiyi çok

canlı bir şekilde tasvir etmekte ve yeni dönemde üniversitenin şehrin dışına taşınmasının menfi sonuçlarından söz etmektedir: “Üniversite camisi el-Kareviyye öğretim görevlileriyle beraber eski şehrin duvarları dışına taşındı. Bu hadise Fas’ın bağımsızlığa kavuşmasından kısa bir süre sonra gerçekleşti ve ardındaki sebepler ne olursa olsun eski şehrin atmosferini kötü biçimde etkiledi. **Bin yıllık bir geçmişi olan bu üniversitede öğrenim halka açık yapılıyordu. Camiyi ziyarete gelen herkes, âlimler tarafından verilen dersleri takip etmekte serbestti. Bu hocaların şehir hayatında çok belirgin bir etkileri vardı; hatta bazı dersleri takip etmek için çoğu zanaatkâr ve tacirler gündüzleri dükkânlarını bir saatliğine kapatmayı âdet edinmişlerdi.** Bugün şehrin eski bir banliyösünde sıkışıp kalan üniversite, şehir hayatından tamamen kopmuş durumdadır.” (İslâm Şehri, Ağaç Yayınları, 1992, s. 237.) Kayseri’de bir an için kadîm Fez şehrinin canlandığını hissettim. Eminim ki Kadı Burhaneddin’in şehrinde de ulema ile esnaf benzer bir yakınlık içindeydiler.

İslam Ansiklopedisi’nden öğrendiğimize göre, **Kayseri, Hitit İmparatorluğu’ndan bile önce bir ticaret merkeziydi;** bölgede Kaniş adlı bir Asur ticaret kolonisi bulunuyordu. Kapadokya Krallığı’nın merkezi oldu. Bir ara Sasanîler tarafından yağmalanıp tahrip edildi, sonra Heraklius tarafından kurtarıldı (M.S. 611). Muaviye tarafından haraç vermeye zorlandığı tarihte (647) gene **güzel ve zengindi.** Hişam’ın hilafeti sırasında (724-43) Mesleme, Kayseri’ye iki saldırı düzenledi ve muhtemelen şehri muvakkaten ele geçirdi. Onbirinci asırda Bizans siyaseti ve Türk istilasını Ermeni Gregoryenlerin bu Rum Ortodoks bölgeye göç etmelerine yol açtı. Şehir 1343’ten 1381’e kadar Eretna Hanedanı’nın yönetimindeydi ve sonunda

onların payitahtı oldu. **İbn Batuta'ya göre Anadolu'nun en büyük şehri idi.** Kadı Burhaneddin, Eretna yönetimine son verdi. Ve yıldırım Bayezid şehri 1398'de fethetti. Fakat, Timur'a yenilince, şehir Karamanlılar'ın eline geçti; takriben 100 yıl Karamanlılar ile Dulkadiroğulları, Kayseri uğruna kapiştılar. En sonunda Yavuz Sultan Selim, Kayseri'yi Osmanlı ülkesine kattı.

Kayseri'nin bir ticaret merkezi olarak sürüp giden önemi Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ticaret yolları üzerindeki yerleşiminden gelmekteydi. Şehrin sınaî yapısı son derece gelişkindi. Boyahaneler, mezbahalar, tabakhaneler, değirmen ve yağ presleri, boza, şarap ve mum imalathaneleri... Tarım ürünleri arasında buğday, arpa, üzüm, pamuk, badem ve pirinç gelmekteydi. Kayseri atları pek meşhurdu; sucuk ve pastırma sanayii için sığır, koyun ve manda beslenirdi. **Evliya Çelebi'ye göre, Kayseri'nin pastırma ve sucuğuna İstanbul'dan o kadar fazla talep olurdu ki, bu malları şehirde bulamazdınız.** Çok sayıda kervansaray, çarşı ve pazaryeri, sayısız demirci ve mücevhercisi vardı. "Tıpkı Bursa ve Edirne gibi, Kayseri'nin de iki bedesteni vardı ve tüccarının kazancı ve keyfi yerindeydi." (*İslâm Ansiklopedisi*, İkinci edisyon, Cilt 4, s. 843)

Kayseri'de onüçüncü yüzyıl Anadolu'sunun havasını teneffüs ettim. Anadolu ahîleri, manevî bir coşku içinde Abdalan-ı Rûm ile kucaklaşıyor ve birer uçbeyi edasıyla sefere hazırlanıyorlardı. Ak tolgalı beylerbeyi henüz ufukta gözükme de, Kayserili Tuna'yı geçmeyi kafasına koymuş, gönlüne nakşetmişti.

KAPİTALİZM VE ARİTMETİK

Onbeşinci yüzyılda, biricik oğlunun ileri bir ticaret tahsili görmesini arzu eden bir Alman tacir, tanınmış bir üniversite hocasına müracaat eder. Hoca der ki, eğer sadece **toplama** ve **çıkarma** ile sınırlı bir tahsil istiyorsanız, bunun için Alman üniversiteleri kâfidir. Fakat oğlunuzun **çarpma** ve **bölmeyi** de öğrenmesini istiyorsanız, bu sanatları tahsil etmenin yeri İtalya'dır. Bu derece ileri bir tahsil sadece orada mevcuttur.* Aynı şekilde, Venedik'te tahsilde bulunan oğluna mektup yazan bir Alman baba, ona şu öğütte bulunuyordu: "Sabahları erken kalk, kiliseye vaktinde git ve aritmetik hocanı can kulağıyla dinle."**

Onaltıncı yüzyıldan 18. yüzyıl başlarına kadar Avrupa toplumlarında büyük bir dönüşüm yaşandığı bilinmektedir. Bu dönüşümün anahtar veçhelerinden biri teknik yenilenmenin kurumsallaşmasıdır. Her şeyden önce, **yeni bir nicel ölçüm anlayışının gelişmesi** demektir bu. Ne var ki, dönüşümün kökleri çok gerilere, Afro-Avrasya medeniyetlerine kadar uzanmaktadır. Onbeşinci yüzyılda bilhassa İtalyan şehir devletlerinde zirvesine ulaşan nicelik duygusu köklerini Hind-İslam dünyasında bulmaktadır.

Onaltıncı yüzyıl başlarında, ticarî ve malî yöntemler bakımından Kuzey Avrupa'nın Hansa tüccarı ile İtalyan meslektaşları arasında enaz iki asırlık mesafe vardı, diyor Frank Swetz. Ta 14. yüzyıldan itibaren kuzey tüccarı **arta dela mercadanta** (ticaret sanatı) öğrenmek maksadıyla Venedik'e gelirdi. Alman işadamlarının oğulları **Welsche Praktik** (ticarî aritmetik ve döviz mübadelesine dair yabancı uygulamalar) tahsili için Venedik'e akın ederlerdi. Bu nevi hünerleri kazandıktan sonra, yeni bir kelime hazinesiyle yurtlarına dönerlerdi: **Disagio** (iskonto), **credito** (kredi), **valuta** (değer), **netto** (net fiyat), vs. O kadar ki, Almanlar için beş katlı, 80 kişilik özel bir bina bile yapılmıştı: **Fondaco dei Tedeschi**. (Depo, pazar ve otel fonksiyonlarını birleştiren Fondaco'nun Arapça funduk'tan geldiğine dikkat ediniz.)***

Akdeniz kıyılarındaki temasları neticesinde, İtalyanlar (bilhassa Venedikliler) Hind-Arap rakam sistemine ve onunla yapılan hesaplamaya aşina oldular. Cezayir'deki bir Piza ticaret kolonisinde büyüyen Pisa'lı Leonardo, bir Arap hocadan bu yeni aritmetik sistemini öğrendi. Yeni rakamların Avrupa genelinde kullanılan Roma rakamlarına nispetle çok üstün olduğunu kavrayan Leonardo, bu yeni bilginin tebliğcisi oldu ve ünlü eseri **Liber Abaci**'yi yazdı (1202). Metnin büyük bölümü Hind-Arap rakamları ve onların algoritmelerine dair genel bir giriş mahiyetinde olmakla beraber, Leonardo Fibonacci'nin meslekî geçmişini yansıtan ve aritmetiğin ticarî uygulamalarını ele alan özel bir bölüm de ihtiva ediyordu. Bu kitap ve ilettiği mesaj Piza, Cenova ve Venedik fondacolarından büyük iltifat gördü; kısa bir süre sonra da Hind-Arap rakamları muhasebe defterlerindeki Roma rakamlarının yerini aldı. Abaküsler, yerini kalem ve mürekkeple yapılan hesaplara bı-

raktı. Bu yeni matematiksel bilgi aynı zamanda İspanya'da (Endülüüs) yayımlanan Arapça kitapların çevirilmesi yoluyla da Avrupa'ya yayıldı. İtalyanlar bu bilgiyi vakit geçirmeden muhasebeye uygulayarak **çift-girişli kayıt sistemini** geliştirdiler. Rasyonel muhasebe olmasaydı, rasyonel kapitalizm ortaya çıkamazdı.

* Tobias Dantzig: *Number: The Language of Science*, New York: MacMillan, 1954, s. 26.

** Karl Menninger: *Number Words and Number Symbols*, Cambridge: MIT, 1969, s. 428

*** Frank J. Swetz: *Capitalism and Arithmetic*, La Salle, Illinois: Open Court, 1987, s. 10-12.

BUGÜNÜN AHÎLERİ

Otuz arkadaşımızla birlikte yola çıkarken, kendimize Tarık bin Ziyad'ı örnek aldık. O nasıl Endülüs'e giderken gemilerini yakıp, idealine ulaşabilmek için bazı şeylerden feragat etmişse, biz de aynı şekilde yalnızca başarmak üzere yola çıktık. İspanya'da muhteşem bir İslâm devletinin kurulabilmesi için nasıl gemiler yakılmışsa, biz de o şekilde arkadaşlarımızla birlikte bu işe başladık. İnançlarımız doğrultusunda güçlenmeyi ve bu sayede iktisadî alanda "Biz de varız" diyebilecek duruma gelmeyi amaçlıyoruz.

Tutkun Akbaş'ın "**Ekonomide İslâmî Yapılanma**" başlıklı yazı dizisinde görüşüne başvurduğu Sayha Şirketler Topluluğu (Konya) başkanı M. Erol Doğru, faaliyetlerinin hedefini böyle açıklıyor. Serazad Anadolu ahîlerinin yola çıkış beyannamesidir bu. Hareketlerine gönül veren ve onları murakabe edecek gazi, abdal ve bacılara kavuştukları gün Endülüs hayal olmaktan çıkacaktır.

Tabiatıyla, Sayın Doğru'nun sözlerini ve benim yorumumu abartılı bulanlar çıkacaktır. Türkiye'de sermayenin büyük ölçüde İstanbul ve çevresinde temerküz ettiğini, Anadolu sermayesinin henüz çok yetersiz olduğunu, uluslararası boyutunun olmadığını, dolayısıyla derin hülyalara

dalmanın fantaziye kaçacağını düşünenler olacaktır. Onlara, Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük iktisat tarihçilerinden biri olan Prof. Sabri Ülgener'in cevap vermesi daha yerinde olur:

“İktisadî analizde zayıf bir tarafımız olmalı: İnsanı çoğunlukla devre dışı bırakarak olup bitene sadece mal ve para akımı gözüyle bakmayı alışkanlık haline getirmişiz. Dizi dizi rakamlar, formüller, göz doldurucu gösteri ve göstergeler! Hepsi iyi ve hiç birine diyeceğimiz yok! Ancak bütün bu dizileri ve matematik bağlantıları temelde ruh ve mânâ tarafı ile doldurup canlandıracak unsuru (insanı) hiç yokmuş gibi düşününce işin rengi değişiyor. Ekonomik düzenin son kertede insan davranışımızla belirlenmiş olacağını kolaylıkla gözden geçiriyoruz. Aynı usuller, aynı teknoloji bir yerde istenileni verirken bir başka yerde tam aksi sonuçlara varıyorsa, farkın usul ve âletlerden çok onları kullananın vasıflarından gelmiş olabileceği bugün bile yeterince anlaşılmıştır denemez. Goethe'nin Mefisto ağzından söylettiği gibi,

Kim bir canlıyı tanımak ve anlatmak istese,

İlk işi ruhunu kovmak oluyor.

Aslında tam tersi olmak lazımdı. Analize insansız değil, insandan başlamak gerekirdi.”*

Bugünün ahîleri, Ahî Evren'den el almışçasına, fütüvvetnâmelerinde yazılı olan dinî ilkelere bağlı kalmaya, onları yaşatmaya gayret göstermektedirler. Fütüvvetnâmelere göre, ahî teşkilatı mensuplarında bulunması gereken vasıflar vefâ, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, ihvana nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici olma ve tövbe idi. Şarap içme, zina, yalan, gıybet, hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdi.**

Anadolu ahîleri ayaklarını fütüvvet (yiğitlik) toprağına sağlam basıp dürüstlük ve cömertliklerini (yani cihad ruhunu) devam ettirdikleri müddetçe, karşılarında ne emperyal İstanbul sermayesi durabilir, ne de emperyalist Batı sermayesi. Tarihin motor gücü sermaye değil, ihlas ve, evet, hırsdır. İhtirasla meşru bir hedefe yönelindiğı zaman, akıl almaz işler başarılabilir.

* Sabri F. Ülgener: *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*, Ankara: Mayaş, 1983, s. 15.

** TDV *İslâm Ansiklopedisi*, "Ahîlik" maddesi.

İSLÂMÎ KAPİTALİZM Mİ?

Kapitalizm ile din arasındaki ilişkiler daha çok Alman düşünürlerini meşgul etmiş. İngilizler iktisat ilminin (tıpkı fizik gibi) “evrensel” yasalarını bulmakla meşgul olurken, Almanlar dikkatlerini iktisadî servetin manevî kaynaklarına teksif etmişler. Bunda Almanya’nın sanayi kapitalizmine geçişte geç kalmasının payı üzerinde durmak lazım. Sadece Weber ve Sombart’ın eserlerinde değil, Marx’ın ilk dönem tahlillerinde bile kapitalist toplumun manevî “alt yapısı” öne çıkarılmaktadır:

“Yahudiliğin dünyevî temeli nedir? Pratik ihtiyaçlar ve kişisel çıkar. Yahudiliğin bu dünyadaki ibadeti? Sıkı pazarlıkçılık (bezirgânlık). Yahudiliğin dünyevî tanrısı? Para. Peki o halde! Bezirgânlıktan ve paradan, yani pratik, gerçek Yahudilikten kurtulma çağımızın kendi kendini kurtarması ile aynı şey olacaktır. Bezirgânlığın, daha doğrusu bezirgânlık imkânının dayandığı temeli yıkan bir toplum örgütlenmesi Yahudinin varlığını imkânsız hale getirir. Onun dinî bilinci toplumumuzun can alıcı havasında yavan bir sis gibi dağılır.

Yahudi sadece malî güç kazanmak suretiyle değil, aynı zamanda o yüzden ve ondan ayrı olarak paranın bir dünya gücü haline gelmesi ve **pratik** Yahudi ruhunun Hıristiyan

milletlerin pratik ruhu haline gelmesi suretiyle kendini Yahudice bir tarzda kurtarmıştır. **Yahudiler, Hıristiyanların Yahudileşmesi ölçüsünde kendilerini kurtarmışlardır.** Yeni Hıristiyanın putu Mammon'dur artık (servet tanrısı); ona sadece dudaklarıyla değil, beden ve ruhunun bütün gücüyle yakarır. Dünya onun için Borsadan başka birşey değildir ve şu yeryüzündeki biricik işinin komşularından daha zengin olmak olduğuna inanmıştır. Pazarlama ruhu çarpmıştır onu ve rahatlayabilmesi için tek yol nesneleri değiş tokuş etmesidir. **Yahudinin toplumsal kurtuluşu, toplumun Yahudilikten kurtarılmasıdır.”***

Tutkun Akbaş'ın yazı dizisi ve Feridun Yılmaz'ın **“Türk kapitalizminin ahlâk sorunu (olabilir mi?)”** başlıklı yazısı (Yeni Şafak, 22.7.95) beni iki yönlü bir değerlendirme yapmaya sevketti. Bir yandan, kapitalizmin veya ona benzer bir iktisadî yapılanmanın Osmanlı mülkünde niçin gerçekleşmediği; bu hususta özellikle tasavvufun oynadığı rolün ne olduğu; bir yandan da Müslümanların günümüzdeki iktisadî hamlelerinin ahlâkî temelini bulunup bulunmadığı. Feridun Yılmaz yazısını şu hükümle bağlıyordu: “Kapitalist ilişkilerin hüküm sürdüğü bir bünyenin kabul edebileceği ahlâk olsa olsa Protestanlıkta olduğu gibi seküler bir ahlâk olmak durumundadır. İslâm'ı seküler kılmadan kapitalist toplumu ahlâklan- dırabilir miyiz?”

Dört yıl önce kaleme aldığım **“Özal, tüketim kapitalizmi ve Protestan ahlâkı”** başlıklı makalemi şu hükümle bitirmiştım: Japon sanayileşmesini başlatanlar, köşeyi dönme ahlâkına sahip tüketim sevdalıları değildi. Japon kalkınmasının ‘psikolojik take-off’u, Şibuzawa Eiçi’nin sözleriyle, “Japon ülkesine borcunu ödemek” ilkesine dayanıyordu. Mesele ne yabancı bir zihniyeti, ne yabancı bir ahlâkı benimsemek değil, farklı (düşman!) bir dünyada

geliştirilen iktisadî yapılara önce kendi değerler sistemi içinde anlam vermek, böylece onları toplumun bilincinde meşrulaştırıp millet fertlerini o alanda “savaşmaya” yöneltmekti. Böyle bir meşrulaştırmanın islamî bir çerçevede nasıl mümkün olabileceği (hatta, mümkün olup olmadığı) ve maliyetinin ne olacağı çağdaş ulemanın önündeki en önemli meseledir.** Sayın Yılmaz, “Mustafa Özel bu konudaki suskunluğunu bozmalıdır” deyip, tasavvuf ile iktisadî ahlâk arasındaki meseleyi aydınlatmaya davetiye çıkardığına göre, yine iş başa düştü demektir.

* Karl Marx: “Yahudilik ve kapitalist Zihniyet,” *Kapitalizm ve Din*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1993.

** *Amerikan Yüzyılının Sonu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

İSLAM VE KAPİTALİZMİN RUHU

Max Weber, kapitalizmin ruhu tahlilinde “İslam” bahsini tamamlamaya fırsat bulamadan terk-i dünya eyledi. Yazabildiği birkaç satırda, İslamiyetin “büyüyü reddeden ahlâkî bir peygamberliğe dayalı tektanrıci bir din” olduğunu kabul ediyordu. Allah her şeye kadir, her yerde hazır ve nazır idi; insanoğluna muayyen bir kader tayin etmişti. Bütün bunlar göz önüne alınınca, **asketizm** (tıpkı Protestanlıkta olduğu gibi) potansiyel bir “kurtuluş endişesi”ne çözüm olarak zuhur edebilirdi. Fakat böyle olmadı. Niçin? Weber suçu şu iki sosyal gruba yüklüyordu: **Gaziler ve Sufiler**.

Tektanrıciliği vazeden Kur’an, Weber’e göre, savaşçı bir hayat tarzının sosyo-ekonomik gereklerine uydurulurken, “kurtuluş” (felah, selamet) arayışı cihad kavramı vasıtasıyla toprak peşinde koşma tarzında yeniden yorumlandı. Böylece İslam “millî bir Arap dini”ne dönüştürüldü. Yahudi-Hristiyan tektanrıciliğine uzanan köklerine rağmen, İslam hiçbir zaman bir selamet dini olmadı. Savaşçı grup (gaziler) dinî arayışı bir fetih serüvenine döndürdü; tasavvuf ise İslam’a büyü ve sefahatle ilgili unsurlar sokarak tektanrıcilik anlayışını sulandırdı.*

Weber’in gerek Protestanlık, gerekse İslam’la alakalı

genellemeleri aslında kendinden önceki asırlarda Batı ve İslam dünyası üzerinde fikir yürüten Avrupalı düşünürlerin spekülasyonlarının bir özetiydi ve İslam dünyasında da hatırı sayılır ölçüde taraftarı vardı. Guizot'nun Avrupa Medeniyetinin Umumi Tarihi'nde dile getirdiği "Avrupa'daki toplumsal ilerlemenin Protestan Reformunu takip etmiş olduğuna" dair fikirleri **Afganî**, **Abduh** ve **Reşid Rıza** gibi İslam modernistleri için hareket noktası oldu. "Afganî'nin kendini İslam'ın Luther'i olarak görmesi şaşırtıcı değildir."** **Yahya Kemal** bile bu asrın başlarında şöyle bir değerlendirme yapmaktan kendini alamamaktadır: "Eğer tasavvuf ve Melamîlik araya girmese idi, tıpkı İngilizler gibi işinde ve ibadetinde çalışkan insanların cemaati olurduk. Eline her def alan Ene'l Hakk diyor. Böyle bir cemiyeti nasıl idare edersin? Ve nasıl terakki ettirirsin?"

Sabri Ülgener hocamız da benzer bir düşünce çizgisini devam ettirmiştir. Ferudun Yılmaz'ın özetini tekrarlayacak olursak, İslam toplumlarında "üretken olmayan, gösteriş tüketimine yönelik ve toprağa bağlı" bir iktisadî yapılanmanın meydana gelmesinin başlıca sebebi, dinin toplumsal alana geçişte, yani "zihniyet"nin ortaya çıkışında vuku bulan dönüşümdür. Toplumsal yapıda tasavvuf ve tarikatlar hakim unsur olmuş ve bu oluşum iktisadî yapıyı şiddetli biçimde etkisi altına almıştır. Tasavvuf hakimiyetinin iktisadî hayatta en belirgin olarak ortaya çıktığı saha fütüvvet/ahîlik teşkilatlarıdır. Bu teşkilatlar diğer bazı siyasî faktörlerin de etkisiyle içe kapanık, gelecek kaygısı pek gütmeyen ve rasyonellikle bağlarını koparmış, iktisadî bir teşekkülden ziyade dinî bir teşekkülü andıran bir yapıya sahiptir. Bu durum ortaya "irrasyonel" bir zihniyet çıkarmıştır. Yani İslam aslında bağrında "rasyonel" unsurlar taşırken, toplum hayatına tasavvuf vasıtasıyla yansı-

ması, iktisadiyatımızın gelişmesini engelleyici bir irrasyonellik doğurmuştur.

Sosyal tarih çalışmalarının yeterli olmadığı ve Avrupa-merkezci bir genellemeciliğin sultasını hâlâ sürdürdüğü bir dönemde geliştirilen Weber-Sombart çizgisi, bizi kelimelerin büyüğü ağırlığı altında ezmektedir. Braudel'in yerinde ifadesiyle, "Eğer kapitalist zihniyetin kökenlerini gerçekten keşfetmek istiyorsak, kelimelerin büyüleyici çemberinden çıkıp **gerçek hayata** bakmalıyız."*** Nitekim, Avrupa toplumlarının "gerçek" hayatına bakabilen tarihçiler, Weber'in rasyonel kapitalist işletmesinin bütün vasıflarıyla Protestan Reformasyonundan bir asır önce **Katolik** İtalyan şehir devletlerinde (Venedik, Floransa, Cenova, Lucca, Prato...) mevcut olduğunu tesbit etmektedirler. Osmanlı tarih çalışmalarının henüz pek iptidai olduğu, elimizdeki belgelerin yüzde 1'inin dahi tasnif edilmediği bir dönemde, büyük ölçüde edebî eserlerden hareketle yapılan tahliller, bugün önümüzü aydınlatmaktan çok karartmaktadır. Toprağın en büyük (neredeyse tek) servet kaynağı olduğu 18. asır ortalarına kadar, gözlerimizi sadece şehirlerdeki ticaret erbabına çevirerek yapacağımız hiçbir tahlil bize kapitalizmin tabiatı ve gelişimi hakkında kâmil bir fikir vermez. Dolayısıyla, tasavvuf ile iktisadî hayat arasında kurulan olumsuz bağlantı hakikatte hiçbir şeyi açıklamamaktadır.

* Max Weber: *The Sociology of Religion*, London, 1965, s. 72 ve 263.

** Bryan S. Turner: *Capitalism and Class in the Middle East*, London: Heinemann, 1984, s. 34.

*** Fernand Braudel: *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, İstanbul: Ağaç, 1991, s.183.

İMPARATORLUK VE KAPİTALİZM

İmparatorluk ekonomisinin ayırıcı vasfı “muhafazakârlık”tır. Şehirlerde geleneksel lonca yapısını muhafaza etmek, ahalinin temel ihtiyaçlarını temin etmenin teminatı olarak görülmektedir. Bunun için, üretim veya pazarlamada her hangi bir yenilik yapılması hoş karşılanmamakta, iktisadî güçlerin gelişmesine sınırlar konmaktadır. Bunun dinî hiçbir temeli veya meşruiyeti yoktur. Fiyat teşekkülü üzerindeki baskıları dinen meşru sayan ulema umumiyetle maslahat ilkesinden hareket etmiştir.

Halil İnalcık'ın belirttiğine göre, tıpkı Memluklar gibi, Osmanlılar da lonca yapısını muhafaza etmeye çalışıyorlardı. “Bu tutucu siyaset her hangi bir yeniliğin toplumu kargaşa ve anarşiye sürükleyeceği ve bunun sonucunda devlet hazinesinin gelir kaybına uğrayacağı fikrinden kaynaklanıyordu. İdari ve askeri menfaatler fiyatlarda ve malların kalitesinde istikrar gerektiriyordu. Bu muhafazakâr siyaset, ıslahatçı Osmanlı devlet adamlarının Avrupa'nın liberal fikirlerine kucak açtıkları 19. yüzyıla kadar devam etti. Yakın-doğu ekonomisinin lonca sisteminin sınırlamalarından kurtulmasını önleyen ve güçlü bir Osmanlı burjuvazisinin meydana gelmesini engelleyen, işte bu muhafazakârlıktı.”

Ancak, ne loncalar üzerindeki sınırlama, ne de sözümona “tasavvufun uyuşturucu etkisi”, servetin asıl kaynağının **toprak** olduğu bir dünyada “servet peşinde koşan ve sermayesine sermaye katan” ayrı ve bağımsız bir sınıfın niçin teşekkül etmemiş olduğunun makul bir açıklaması olamaz. “Burjuvazi”yi sadece ticaret alanında aramak, ilk örneklerin nasıl ortaya çıktığını ve bunun tarım kesimindeki gelişmeleri nasıl etkilediğini anlamak bakımından önemlidir. Fakat, asıl serüven kırsal kesimde cereyan etmiştir. Klasik kapitalizmin temel örneği (İngiltere) ile modern kapitalizmin biricik örneği (Japonya) köylerdeki servet birikiminin üzerinde yükselmişlerdir. “**Adam zengin olur mu?**” başlıklı denemede* ortaya attığım fikirleri kısaca özetlemekte yarar var:

Onbeşinci yüzyıl, İngiliz köylülüğünün altın çağıydı. Köylüler (doksan dokuz yıla kadar uzanan) uzun-vadeli kiralarla toprak işletebiliyor ve tarım ürünlerinin fiyatları muntazaman yükseliyordu. Kiraların nispeten istikrarlı seyretmesi, buna karşılık pazara yönelik ürünlerinin fiyatlarının giderek artmasıyla, birçok **zengin köylü** maliyetlerinin üzerinde bir fazlalığı biriktirmeye başladılar. Bu köylüler küçük toprak parçalarını satın alabiliyor ve (gübreinin en önemli kaynağı olan) hayvancılığa yatırım yapıyorlardı. Bu durum tarımda verimliliği arttırıyor ve tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki görece artışın yolaştığı avantajla beraber servet biriktirme güçleri katlanıyordu. Yoksul, borçlu köylülerin arazilerini satın alarak köylü toplumunun küçük meta üretimiyle meşgul bir üst sınıfını oluşturan bu tabakaya **yeomen** denmektedir. Bunlar, “**bir grup ihtirash, saldırgan küçük kapitalist**” olarak tasvir edilmektedir. Çitleme hadisesi ilk olarak bunlarla başlamıştır. Yoksul köylüler topraklarından koparılarak, buraları çayır haline getirilmiş ve gerek yün ham maddesini temin, gerek tarımda verimliliği amaçlayan gübre temini için hayvancılık yapılmıştır. Onaltıncı yüzyılın baş-

larına gelindiğinde, köy toplumundan hem yerli bir yarı-soylu sınıf (**gentry**), hem de yerli bir proleterya doğmuştu.

Köy toplumunun kendi içinde farklılaşarak zengin ve yoksullar diye ikiye ayrılması, yoksulların zaman içinde büsbütün yoksullaşarak üretim araçlarından tamamen kopmaları ve zenginlerin emrindeki proleterlere dönüşmeleri 18. yüzyıldan itibaren Japonya'da da görülen ve modern kapitalist-işçi karşıtlığının modelini oluşturan bir gelişmedir. 'Feodal' Japonya'da tipik olarak her köyde bir iki büyük arazi, birkaç orta ölçekli arazi ve çok sayıda küçük toprak parçası bulunmaktadır. Büyük araziler en küçüklerin on, yirmi katı kadardır; hatta yüz ve daha fazla misli olanlar bile vardır. Yoksul köylüler zenginlerce kiralanmakta ve emeklerinin karşılığı olarak kendilerine bir miktar ekilecek tarla verilmektedir. Zengin ve yoksul köylü arasındaki bu ilişki (**oyabun-kobun**) toplum içindeki karşılıklı bağımlılığın diğer önemli bir halkasını oluşturuyordu. Oyabun, zayıf kobun'un sadece işvereni değil, aynı zamanda hâmisî ve temsilcisiydi.

Böyle bir sınıfsal yapı içinde, gerek beylerin, gerekse zengin köylülerin zamanla daha fazla servet biriktirme yönünde hareket etmeleri ve nüfusun büyük bölümünün ellerinde kalan son toprak parçasını da terkedip proleterleşmesi kaçınılmazdı. Acaba benzer bir gelişme Osmanlı toplumunda niçin meydana gelmedi? Can alıcı soru budur ve bu soru cevaplandırılmadıkça Osmanlı toplumunda modern burjuvazinin ve kapitalist üretim ilişkilerinin niçin boy vermediği açıklanamaz. Kabahati tasavvufa yükleyip "gerçek" hayata, İmparatorluk düzenindeki siyaset-iktisat ilişkisine bakmamak yanıltıcı olur.

* *Birey, burjuva ve zengin*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

OSMANLI MİRASI

Onsekizinci yüzyıla kadar servetin esas kaynağı **toprak** olduğundan, kurulan imparatorluklar esasen birer köylü imparatorluğudurlar. Siyasî otorite ne kadar geniş bir toprağı vergilendirebiliyorsa, o kadar fazla gelir elde ediyor; ne kadar fazla gelir elde ediyorsa, o kadar güçlü bir (merkezî ve yerel) orduya sahip oluyordu. Siyasî merkezin gücü, iktisadî faaliyet ve süreçlerin istikametini tayin ediyordu. Osmanlı tarım sisteminin 15. yüzyıl sonrası İngiliz ve 17. yüzyıl sonrası Japon tarım sistemlerinden temelde hangi noktada ayrıldığını anladığımız zaman, “kapitalist” üretim ilişkilerinin niçin gelişmediğini kavramış oluruz. Bunun için öncelikle edebî eserlere değil, gerçek hayata, yani toprak rejiminin işleyiş tarzına bakmamız gerekiyor.

Yaşayan (hatta, gelmiş geçmiş) en büyük Osmanlı tarihçisi kabul edilen Halil İnalcık’a göre, Türkiye’nin ana ekonomik karakteri olan, küçük köylü aile işletmelerine dayanan sosyo-ekonomik yapıyı Osmanlı mirî toprak rejimi ve **çift-hâne** sistemine borçluyuz. Türkiye ekonomisi ve sosyal yapısı **1950’ye kadar** Osmanlı dönemindeki asırlık geleneksel esas karakterlerini korumakta idi. Geleneksel tarım ekonomisinin ana üretim aracı, bir çift öküz

ile çekilen sabandır. Her köylü ailesine bir çift öküz ile sürülebilecek olan bir toprak parçası tahsis edilmiştir. Bu topraklar tapuludur. Tapu rejimine göre tasarruf edilen arazi satılamaz, hibe ve vakıf edilemez. Bunlar babadan oğula bir işletme birliği olarak geçen **raiyyet çiftlikleri**dir. Köylü bunu **kendisi** işlemek zorundadır. Üretim işini kendisi düzenler. Üretim araçları olan öküz, saban ve tohumu kendisi sağlar ve bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı kendisi işler. Devlete ve sipahiye karşılıksız hiçbir hizmet yapmaya mecbur değildir. Onun emeğini kimse karşılıksız sömüremez. Bu anlamda **Osmanlı köylüsü hür ve bağımsızdır**. İmparatorluk bürokrasisinin esas vazifelerinden biri bu rejimi korumaktır. Bizans ve Osmanlı imparatorluklarında **reaya** yani çiftçi aileler ve toprak birimi (yani çiftlik= bir çift öküzle işlenebilen arazi ünitesi) büyüklere karşı daima titizlikle korunmaya çalışılmıştır. Bizans'ta **dynatoi**, Osmanlılarda **ekabir** diye anılan varlıklılara karşı köylüler daima “fakir”, “yoksul” tabiri ile himayesi gerekli bir sınıf olarak ele alınmıştır. Bu imparatorlukları **köylü imparatorlukları** diye vasıflandırmak yanlış olmaz.*

Köylünün toprağını ucuza kapatan muhteris bir üst sınıfın ortaya çıkması titizlikle engellenmiş, İngiltere'dekine benzer “çitleme” hadiseleri vuku bulmamıştır. Böylece tarım kesiminde ne büyük bir köylü nüfusun yoksullaşması söz konusu olmuştur, ne de tarımsal sermaye birikimi. Bu iki süreç de Avrupa'da kapitalist yapılar teşekkül edip de Osmanlı sistemini etkilemeye başladıktan sonra İmparatorluk ahalisinin gündemine girmeye başlamıştır. Buna rağmen, İnalcık'ın selahiyetle belirttiği gibi, Osmanlı tarım sistemi 20. asrın ortalarına kadar bile esas yapısını muhafaza etmiştir.

Kapitalizm, imalat sanayiinden önce, tarım alanında fi-

liz veren bir sosyo-ekonomik sistemdir. Osmanlı tarım sistemi ve onun Cumhuriyet'e devrettiği miras kapitalist yapıların teşekkülüne imkân verecek özellikte değildir.

* Halil İnalcık: "Köy, köylü ve imparatorluk," *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara: TTK, 1990, s.1-3. Aynı konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan: *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yay., 1980, s.125-49.

TASAVVUF VE KAPİTALİZM

Kombassan Şirketler Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Haşim Bayram, kapitalist ilişkiler ağı içindeki konumlarını şöyle değerlendiriyor:

“Her sistem kendi içinde geçerlidir. Elbette ki, bir Müslüman olarak Cenab-ı Hakk’ın emirleri ve yasakları doğrultusunda **kendi sistemimizi** kurmaya çalışıyoruz ve haliyle birçok zorluklar çekiyoruz. Çünkü acımasız kapitalist sistem, bütün müesseseleri ve ilkeleriyle hayata hâkim. Kimimiz ayak topuğuna, kimimiz belimize, kimimiz boğazına kadar (sisteme) batmış durumdayız. Ortada bir bataklık var ve biz bu bataklığı aşmaya, yeni bir model oluşturmaya çalışıyoruz. Kolay olmuyor. Çünkü insanlarımızımıza olaylar at gözlüğü ile izlettiriliyor. Kimsenin ‘gerçeği’ bildiği yok. İnşallah kombassan’ın açtığı çığır gittikçe büyüyecek, bütün insanlarımız için ve ülkemizin kalkınması için gereken **meşru** herşey yapılacaktır.”

Son beş yazıda anlatmak istediklerimi bu görüşler çerçevesinde hülasa etmek istiyorum:

1. Kapitalist sistemin uzunca bir zamandan beri hayatımızı çepeçevre kuşattığını bütün aklıbaşında insanlar görüyor ve sistemin baskısından kurtulmanın yolları üzerin-

de kafa yoruyorlar. Meşruiyet dairesinde “kendi sistemi-mizi” kurmaya çabalyorlar. Bu “iş”in kolay olmadığını da biliyorlar, çünkü halk, tıpkı devlet gibi (ama büyük ölçüde şuurlunda olmadan) kapitalist sistemin suç ortağı. Hem halkımıza, hem ülkemize (bu ikinci ifadede ulus-devletin ağırlığını hissediyoruz, değil mi?) hizmet edecek alternatif bir iktisadî sistemin ahlâkî temellerini araştırıyorlar.

2. Avrupa kapitalizmi Protestan ahlâkının eseri değildir. Kapitalizmin “rasyonel” ruhu daha önce de mevcuttu. Protestanlık bu süreci hızlandırmış olabilir. (Bazı tarihçiler Protestanlığın katkısını “göçmen” Protestanlarla sınır-lıyorlar; dolayısıyla esas katkının Protestanlık/veya Yahudilikten mi, yoksa göçmenlikten mi geldiği meselesi yine açık kalıyor.)

3. Osmanlı şehirlerinde ileri bir ticaret hayatı mevcuttu. Bu hayatın bir burjuva sınıfı meydana getir(e)memesinin sebebi sufiler veya Weber’in ileri sürdüğü kadı hukuku değildir. Siyasî merkezin kâr hadleri üzerindeki sürekli baskısı (narh rejimi) ticareti, dolayısıyla imalatı caydırıcı olmuştur.

4. Tarım kapitalizmi teşekkül etmeden, sanayi kapitalizmi teşekkül etmez (etmemiştir). Sanayi öncesi tarımsal yapılara ve toprak rejimlerine bakmadan, sadece şehirlerin serüveninden hareketle bir burjuva sınıfının niçin ortaya çıktığı (veya çıkamadığı) anlaşılamaz.

5. Kapitalist ahlâk, Protestanlıkla bağlantılı olsun olmasın, seküler (dünyevî) bir ahlâktır. Kapitalist, kendini sonsuz sermaye birikimine vakfetmiş bir insandır. Bu vakfetmede mistik (dolayısıyla, irrasyonel) bir taraf sözkonusudur (Weber bile buna işaret etmektedir). İşletmesi insan için var olacağına, insan işletmesi için var olmaktadır. Bu,

Protestanlığın özünden çıkan ve onun tasdik edebileceği bir durum değildir. Dinin hiç kasdetmediği bir netice hasıl olmuş ve bir kurum olarak kilise (sırf kendi varlığını sürdürebilmek için) bu neticeyi meşrulaştırmıştır.

6. F. Yılmaz'ın "İslam'ı seküler kılmadan kapitalist toplumu ahlâklandırabilir miyiz?" suali tavzihe muhtaçtır. Kapitalist toplumun zaten muayyen bir ahlâkı (etiği) vardır ve o toplumu İslâmî veya Budist ahlâkla bezeyemezsiniz. Kapitalistin bu hayattaki birinci gayesi, sermayesini en yüksek hızla arttırmak ve biriktirmektir. Bugün bizim de sınırları (yahut nüfuz alanı) içinde yaşadığımız kapitalist sistem, bütün sosyal sistemler gibi "tarihsel"dir; yani muayyen bir ömrü vardır ve muhtemelen önümüzdeki asırda başka bir tarihsel sisteme dönüşecektir.

7. Mü'minlere göre, Allah insanları (ve cinleri) sadece kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Dolayısıyla, iktisadî olanları da dahil olmak üzere, insanoğlunun bu dünyadaki bütün faaliyetleri bu gayeye hizmet etmek zorundadır. Servet edinme, hatta sıradan, basit bir çalışma bile meşruiyetini bu temel ilkeye uygunluktan alır. Çalışmak için çalışmak gayr-ı meşrudur.

8. Tasavvuf, çalışma ve kazanç faaliyetimizi böyle bir şuur içinde sürdürme; kendimizi şu anda belirli ölçülerde içine gömülü bulduğumuzdan daha üst bir varlık alanına yükseltme hususunda bize büyük imkânlar sunuyor kanaatindeyim. Elbette bu her şeyin garantisi değildir. "Nasıl olsa bir tekkemiz var, bir de holdingimiz olsun. Sonra bir banka, bir de finans kurumu kurduk mu işimiz tamam!" diyenler vardır ve olacaktır. Böyleleri, içine gömülü oldukları kapitalist ilişkileri meşrulaştırmaktan başka bir şey yapıyor değildirler. İhlassız ihtiras gayr-ı meşrudur.

9. Kapitalist sistem çözülüş safhasındadır. Bu çözülme-

nin bir çöküşe inkılab etmemesi için Batılı düşünürler çok ince bir tarzda bir “medeniyet aşısı” peşindedirler. Ne var ki, sistemin tabiatı buna müsait değildir. Batı insanı, ileri seviyedeki bir iktisadî faaliyeti sadece şahsî çıkar sağlamanın ötesine giden cemaatçi/manevî gayelerle sürdürmenin mantığına yabancıdır.

10. Müslümanların temel meselesi, pratik hayatın içinde mücadele etmekte olan insanların kaygı ve sıkıntılarını giderecek dinamik bir ilimadamları çevresinin, sıhhatli bir ilim geleneğinin mevcut olmayışıdır. Tüccar ve sanayicinin mücadelesi, sadece Sisteme karşı bir cidal olmaktan çıkarılıp bütün yönleriyle meşru bir mücahedeye (cihada) çevrilebildiği gün, sadece Müslümanlar için değil, Sistemin işleyişinden sıkıntı ve zarar gören bütün insanlar için gün doğmuş olacaktır.

CAHİLİYENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Cahiliye, kelimenin avamî manasıyla cahillik demek değil. Bir çoğumuz Mekke ahalisinin bedevî olduğunu, bilgisiz ve görgüsüz oldukları için taş (hatta helva)dan putlara taptıklarını, bu yüzden de cahil olarak nitelendirildiklerini düşünmeye yatkınız. Oysa, Dînin son halkası olarak İslâm, bir çöl toplumuna değil, medenî bir topluma indirilmiştir. Mekke ahalisi risaletten önceki asırda iki dünya imparatorluğu (Sasanî ve Bizans) ile ticaret yapıyor, Yemen ve Habeşistan ile iktisadî ilişkiler kuruyor, Kızıl Deniz’de gemi işletiyorlardı. Bilgisiz ve görgüsüz bir toplumun bu derece, “beynelmilel” ilişkiler içine girebilmesi mümkün değildir. Binaenaleyh, Mekke’nin “cahilliği” başka bir düzlemde aranmalıdır. Mekkeliler “dil bilmez, yol sürmez” oldukları için değil, bildiklerini Allah’ın bildirdiğiyle irtibatlı kılmadıkları, bu hususta inat ettikleri için cahil diye nitelendirildiler. Bunun en tipik örneği Ebu Cehil’dir.

Muğire b. Şu’be’nin anlattığına göre, Resulullah (sav), Mekke sokaklarından birinde Ebu Cehil’i İslâm’a davet edince şu cevabı almıştı: “Ya Muhammed! Tanrılarımıza dil uzatmaktan vazgeçecek misin? Yalnız senin getirdiği-

ne şehadet etmemizi mi istiyorsun? Biz, senin vazifeni yaptığına şehadet ediyoruz. Vallahi söylediklerinin gerçek olduğunu bilsem elbette sana uyarım.” Resullulah gidince, Ebu Cehil, Muğireye dönerek şöyle diyor: Andolsun ki, onun söylediklerinin hak olduğunu kesinlikle biliyorum. Fakat beni meneden bir şey var. Kusayy oğulları **hicabe** bizde dediler, peki dedik. **Sikaye** bizde dediler, peki dedik. **Nedve** bizde dediler, kabul ettik. **Livae** bizde dediler, ona da peki dedik. Sonra onlar yemek verdiler, biz de verdik. Nihayet bir konuda onlarla tam diz dize gelmişken (yani aramızda eşitlik sağlamışken), onlar “Peygamber de bizden” dediler. Yoo, vallahi bunu kabul edemem.*

Bilindiği gibi, hicabe, sikaye gibi müesseseler Kâbe ile bağlantılı hizmetlerin görülmesine matuftu. Bu hizmetleri görenler için, tabiatıyla, bir gelir kaynağı teşkil ediyorlardı. Kusayy zamanından beri Kureyş bu hizmetleri tekeline bulunduruyordu. Kureyş uluları ve diğer Mekke uluları Hz. Peygamber ile münasebetlerinde sürekli olarak mevcut konumlarının muhasebesini yapıyorlardı. Hatta, rivayete göre, kendileri için ikinci bir meclis oluşturması halinde iman edebileceklerini söylüyorlardı. Bilal, Suheyb, Ammar, Habbab ve İbn Mesud gibi yoksul müminleri yanından kovmasını, onların ter kokularına dayanamadıklarını beyan ediyorlardı. Rivayete göre Hz. Peygamber (sav) ileri gelen zenginlerin iman etmesini çok arzu ettiğinden, içinden onların teklifini kabul etmeyi geçirmişti. Bunun üzerine Kehf suresinin 28 ve 29. ayetleri nazil buyurulmuştur:

“Rablerinin rızasını dileyerek sabah akşam O’na ibadet edenlerle birlikte kendini tut, sabret. Sakın dünya hayatının aldatıcı zinetine kapılıp gözünü ahabından ayırma. Kötülük yapacağını bildiğimiz için kalbini bizi anmaktan uzaklaştırdığımız, arzularının kölesi olmuş, işi gücü haddi

aşmak olan kimseye sakın uyma. Onlara şöyle de: Benim size getirdiğim hak, Rabbinizden'dir. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”

Mekke dönemi, başta Resulullah olmak üzere, müminlerin dünya hayatına, o hayatın nimetlerine ve özellikle bu nimetlerin bir kısmını tekellerine almış olanların tekebbürüne karşı nasıl tavır almaları gerektiğinin ölçülerini sunmaktadır. Temel ölçü, insanlar arasındaki üstünlüğün servet ile değil, iman ile bağlantılı olduğudur. Cahiliye ekonomi politiğinin temeli olan “Paran kadar konuş”, muhkem bir tarzda reddedilmiştir. Yeni ölçü şudur: Çalış, kazan. Kazancını zekât ve sadaka ile arındır. Ve her halükârda şunu bil ki, kazandığın servet hiçbir şekilde senin için bir üstünlük veya kurtuluş nişânesi olamaz.

Kıssadan hisse:

Müslümanın “Protestanlaşması” ilke olarak mümkün değildir. Daha müminler Mekke’de iken, “Protestanlaşmaya” giden bütün yollar tıkanmıştır.

* Kandehevi, *Hayatüs-Sahabe*, 1. cilt, s. 65.

MAL VE İNSAN

Prof. Mehmet Aydın hakiki bir ilim adamı. Alim ve aydın. Alim, çünkü beşerî bilgiyi ilahî bilgiyle irtibatlandırmada ağaran saçları ölçüsünde mesafe katetmiş. Aydın, çünkü modern dünyanın karmaşıklığı karşısında ehliyetli bir düğüm çözücü. MÜSİAD İzmir şubesinin düzenlediği “İş Hayatında İslam İnsanı” konulu toplantıda yaptığı konuşma her iki vasfını da tebarüz ettiriyor. Özenle hazırlanan MÜSİAD Bülteni’nin 95/4. sayısından kısaca özetliyorum:

Kur’an-ı Kerim, insanın üreten ve kazanan bir özne olarak ekonomik hayatın içinde yer almasına karşı değildir. O’nun reddettiği, servet ve sermaye sayesinde bir hakimiyet, bir saltanat kurma arayışıdır. **“Müstekbir,” para sayesinde kendini güvende hisseden insandır.** Mekke toplumunda çok yanlış bir mal-insan ilişkisi kurulmuştur. Mal insana sahte bir güvenlik hissi veriyor, insan kendini mal ile tanımlıyor. Ben değerliyim, değerli bir insanın elinde olduğu için mal da değerlidir demiyor; **malım var, onun için değerliyim** diyor. Değerli olmasını, kendini insan saymasını mala, zenginliğe bağlıyor. Değerini onunla biçiyor. Ne kadar malı varsa, o kadar değeri var. Onunla

ebedî olacağına inanıyor. Bir bakıma ölümsüzlüğünü **bi-le iktisadî davranışında görüyor**. Daha da kötüsü, bütün bunları zayıf insanların zararına yapıyor. Zayıf insan onun elinde ya köledir, ya cariye; ya da emeğinin hakkı veril-meyen işçi. Yahut faiz vasıtasıyla sömürülen bir varlık. Böyle bir grup, zayıflar üzerinde hakimiyet kuruyor. Böy-lece o cemiyet de müstekbirin cemiyeti haline geliyor. Bugünkü toplum da, tıpkı Cahiliye toplumu gibi, müstek-birin düzenine sahiptir.

Prof. Aydın'a göre, İslamiyette "Bir lokma, bir hırka" anlayışı yoktur. Allah Teala, kullarına mal sevgisi ve ser-vet kazanma hırsı vermiştir. Mühim olan, ölçüyü tuttur-maktır. Kur'an-ı Kerim'in bizden gerçekleştirmemizi iste-diği değerlerin bir çoğu mala bağlıdır. Yani mal ile ete ke-miğe büründürülen değerlerdir. Mesela, cömertlik. Cö-mertlik bir değerdir ve bu değerın gerçekleşebilmesi için insanın cömertlik yapabilme imkânına sahip olması gere-kir.*

Turtûşî'ye göre, **kerem, cûd, seha** ve **îsar** kavramları-nın ortak yanı cömertliktir. Kerem; yücelik, asalet, üstün-lük anlamına da gelir. Cûd, cengâverlik ve cömertlik de-mektir. Sehâ, elindekini verebilen demektir. Îsâr ise, kar-deşini kendine tercih eden, onun için yokluğa katlanabi-len insanın sıfatıdır. Hikmet ehline göre, güzel huyların hepsinin temeli cömertliktir. Cömertliğin aslı, nefsi ha-ramlardan uzak tutmak, sahip olunan şeyleri yakın-uzak herkese dağıtabilmektir. Hayrın bütün kolları ve şubeleri cömertliğin şubeleri içindedir.** Turtûşî, şöyle bir mesel-le cömertlik bâbını sona erdirmektedir:

"Rivayet olunduğuna göre, Behlül b. Râşid (r.a)'ın bir miktar yiyecek maddesi vardı. Fiyatlar yükselince, elinde-ki zahirenin eski fiyattan satılmasını emretti. Sonra da ya-

rim ölçek hububat satın alınmasını istedi. Kendisine niçin önce satıp sonra satın aldığı sorulduğunda, şöyle dedi: İnsanlar sevindiği zaman sevinmek, üzüldükleri zaman da üzölmek istiyorum; bu yüzden böyle yaptım.”

* *MÜSİAD Bülteni*, Mayıs 1995, s.21.

** Muhammed b. Turtûşî: *Sirâcu'l-Mülûk*, İstanbul: İnsan, 1995, s.252.

DÜRÜST OL, KAZAN!

“Adam zengin olur mu/ Zengin adam olur mu?” yazısını şu hükümle bitirmiştım: Adam azmeder zengin olur, zengin şükreder adam olur; ve Allah mülkünü dilediğine, dilediğince verir. Tarihi tecrübe göstermiştir ki, zenginliğin en temel kaynaklarından ikisi azim ve dürüstlüktür. Elbette hilekarlık da birçok servetlerin kaynağı olmuştur. Fakat bunlar umumiyetle ferdi hadiselerdir. Bir toplumda umumi bir zenginleşmenin olabilmesi için, sahtekarlığın kural değil, istisna haline getirilmiş olması lazımdır.

Azmetmek, servetin olduğu kadar, başta ilim olmak üzere her türlü kazancın birinci şartıdır. Ahmed b. Hanbel’e “Evinde veya camide oturup, ben çalışmayacağım; takdir edilen rızık kendiliğinden bana gelsin, diyen bir kimse hakkında ne dersin?” diye sorulduğunda, İmam Ahmed şöyle cevap vermiştir: Bu kimse ilmi bilmeyen ve düşüncesinde sapıtan bir kimsedir. Acaba bu insan Hz. Peygamber’in (sav) şu hadislerini duymamış mıdır: **“Allah benim rızıkımı mızrağımın gölgesi altında kılmıştır.”** **“Kuş, sabahleyin yuvasından karnı aç çıkar; akşam yuvasına karnı tok döner.”**

İmam Gazali, Ahmed b. Hanbel’in sözlerini aktardıktan sonra, şu yorumu yapar: “Resulullah’ın ashabı karada ve

denizde ticaret yaparlardı. Hurmalıklarda çalışırlardı. Onlara uymak elbette bir Müslümanın vazifesidir ve elbette ancak onlara uyulur. Gerisi boş laftır.” (İhya, II, s.174).

Azim, elbette modern dönemlerde de servet edinmenin, büyük iktisadi başarılar sağlamanın anahtarı olmuştur. Bugün Türkiye’nin en büyük üç bankasından biri olan Yapı Kredi’nin kurucusu Kazım Taşkent, 55 yaşında günlüğüne şunları yazıyordu (8 Ağustos, 1949): “Hep çalıştım ama bir doyumsuzluktan da kurtulamadım. Yeteri kadar çalışmadığım düşüncesi beni tedirgin ediyor. Beni başarılı sayıyorlar. Başarmam gerekenlerin *hepsini* yapabildiğimi sanmıyorum. Belki bunun için rahat değilim. Ama mutsuz da sayılmam. Hayatta az dinlendim, çok az eğlendim, hiç bir zaman da kendimi bunlara hak kazanmış saymadım. Gençler benden öğüt istiyorlarsa, çok yorulduktan sonra dinleniniz, başardıktan sonra eğleniniz, derim.”

Azim ve gayretin yanı sıra, dürüstlük de servetin anahtarlarından biridir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: **“Dürüst tüccar kıyamet gününde sıddık ve şehidlerle beraber haşrolunur.”** Kanaatime göre dürüstlük ebedi hayatta ne kadar semereli ise, şu kısa dünya hayatında da netice vericidir. Saflığa varmayan, kişinin kendini sömürtmesine kapı açmayan bir dürüstlük her zaman için kazanç kaynağıdır. Modern servetlerin arkasında da, hiç değilse uzunca bir zaman, manevi saikler vardır. Modern kapitalizmin ilk örnekleri Hıristiyanlığın insanların zihnine (dolayısıyla da iktisadi faaliyetlerine) baştan sona hakim olduğu bir dönemde ortaya çıktı. Werner Sombart, Floransa imalatçı ve tacirlerinin “Kilisenin imanlı çocukları” olduklarını belirtir. Dinleri, iş hayatlarını dölledi. Tacirlerin anılarında rastladığımız birçok ifade samimi bir dini inancı yansıtmaktadır: “Bir tacirin hayatı şüpheden

uzak olmalıdır. Sahtekarlık asla muvaffak olmaz. Allah'tan korkan (muttaki/dürüst) insanın serveti ise kök salar. Kazanç Allah'ın lütfudur, çocuklar da. Her şeyimizi O'ndan alırız. İşletmelerimize lütufta bulunan ve onları hedeflerine ulaştıran O'dur."

Sosyal bir ahlakın gelişmediği bir toplumda, sadece vurkaç anlayışıyla servet peşinde koşmak hüsrana uğramaktır. Müslüman fertlerin de, toplumların da dünya ve ahiretleri beraberce kurtulabilir.

LALELİ PİYASASI NİÇİN ÇÖKTÜ?

Aşıkpaşazâde Tarihi'nden kısa bir bölüm bize Osmanlıların altı asırlık hükümrânlıklarının ahlâkî ve rasyonel temellerini göstermeye yetiyor:

Bu Osmanlı hanedanı ne yaparsa ahlâk kanunu üzere yapar. Osman Gazi, Karaca Hisar'ın fethinden sonra, kardeşi Gündüz'ü çağırdı: “Sen ne dersin? Biz bu ülkeleri nasıl fethedelim? Nasıl hareket edelim ki etrafımızda asker toplansın?” diye sual eyledi. Kardeşi: “Civarımızdaki illeri vuralım, bozalım” dedi. Osman Gazi dedi ki: “**Bu düşünce yanlıştır. Şundan ki, biz bu illeri yıkıp yakınca Karaca Hisar şehrimiz mamur olmaz. Yapılması gereken budur ki komşularımızla iyi geçinip dostluk edelim.**”

Osman Gazi, Eskişehir'in hamam yöresinde **pazar** kurdu. Etrafın kâfirleri dahi gelirler, işlerini görürlerdi. Zaman zaman, (Osmanoğullarıyla iyi geçinmeyen) Germiyan halkı da gelirdi. Bir gün Bilecik'ten pazarcı kâfirler gelmişler. Germiyan'dan dahi gelmişler. Bu Bilecik'te kâfirler iyi bardak yaparlar. Pazara yük ile satmaya getirmişler. Germiyanlı'nın birisi bir bardak almış. Bedelini ödememiş. Bu kâfir gelmiş Osman Gazi'ye şikâyet etmiş. Osman Gazi de o kişiyi getirtmiş. Belki dövmüş ve kâfi-

rin hakkını alıvermiş. Gayet iyi yasak etmiş ki asla Bilecik kâfirini incitmeyeler.

İş o dereceye vardı ki Bilecik kâfirlerinin kadınları dahi gelirler, Eskişehir pazarında alış veriş edip emniyet ve selametle giderlerdi. Bu Bileciğin kâfirleri dahi gayet güvenmişlerdi ki “Bu Türk bizimle iyi dostluk eder” derlerdi.*

İktisadî hayatı ahlâkî temeller üzerine bina etmek ve pazar emniyetini sağlamak Asr-ı Saadet’ten beri Müslümanların şiarı olmuştu. Öyle anlaşıyor ki, Eskişehir pazarı da tıpkı Medine pazarı gibi sadece Müslümanlar için değil, bütün insanlar için her bakımdan güvenli bir alış veriş merkezi olmuştur. **Pazarın ilkeleri evrenseldir, sadece mü’minler için değil, herkes için aynı ölçüde geçerlidir.** Bu aynı zamanda “rasyonel” tercihtir de. Çünkü uzun vadede ancak böyle bir pazar, böyle bir iktisadî düzenleme kazanç getirebilir. Sadece bir tarafa yontan bir düzenleme, kısa vadede birilerine menfaat sağlasa bile, uzun ömürlü olamaz.

Bu gerçeğin yakın zamanlardaki en çarpıcı örneklerinden biri bizim meşhur Laleli pazarımızdır. Doğu bloku parçalanınca, bir anda binlerce komşu (Rus, Macar, Romen, Çek, Bulgar...) Laleli’ye hücum etmişti. Tıpkı yedi asır evvel Bilecik küffarının, daha avantajlı gördükleri için Eskişehir pazarına rağbet etmeleri gibi. Kapalıçarşı ve Sultanhamam ile beraber, Laleli’nin yıllık cirosunun bir ara **5 milyar dolara** ulaştığı tahmin ediliyordu. Sonra ne oldu? Germiyanogulları pazaryerinde cirit atmaya başladılar. Hak olan ölçüyü tatbik edecek bir otorite de mevcut olmayınca, komşular gelmez oldu. “Defolu mallar, dolandırıcılık ve kazık fiyatlar Laleli pazarının sonunu getirdi. Laleli esnafı şimdi pişman, “Altın yumurtlayan tavuğu kendi ellerimizle kestik” diyorlar.”**

Bilecik kâfirlerinin hakkını kollayan Osman Gaziler, altı asırlık bir dünya devletinin temellerini atmışlardı. Komşu ülke insanların hakları derdest edilirken uyuyan Cumhuriyet yöneticileri, Birleşik Avrupa'nın bodrumuna kabul edilmeyi tabii ki şeref sayacaklar. Germiyanogullarının hâmlerine o kadarı bile fazladır.

* *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul: MEB 1000 Temel Eser, 1970, s. 15-16.

** *Milliyet*, 6 Temmuz 1995, s. 9.

YAHUDİ İŞADAMI

Müslüman işadamlarının ticarî hayatlarında “sofuca” davranmalarının onlara hem ahîret hem dünya kazancı temin edeceği yolundaki görüşlerimi biraz “idealist” bulan ve beni gerçekçi olmaya davet eden okuyucularım var. Onlara geçmişten örnekler vermek de kâr etmiyor; bugünün dünyasından misaller istiyorlar. Ben de kendilerine Safra Cumhuriyeti’ni anlatmak istiyorum. Fakat önce biraz tarih bilgisi lâzım gene de.

Werner Sombart 20. yüzyıl başlarında yazdığı **Burjuva** adlı kitabında, kapitalist ruhun gelişimine Yahudiliğin katkısını şöyle anlatıyordu: Yahudi için din, sadece bir kutsal günler meselesi değildir. Onun gündelik hayattaki bütün eylemleri din tarafından düzenlenmektedir. Yahudi her davranışında, onun kendini küfre mi nimete mi götüreceğini sorar. Yahudi şeriatı sadece Tanrı ile insan arasındaki ilişkileri düzenlemekle kalmamakta, insan ile doğal dünya arasında mümkün olan her ilişkiye yön vermektedir. Yahudi hukuku, Yahudi dininin bir cüz’üdür.

Mabetleri yerle bir edilip, devletleri sona erdirilince,

Yahudiler din adamlarının ve Heine'nin "portatif anavatan" dediği Tevrat'ın çevresinde kümelandiler. Aralarında yaşadıkları milletler tarafından dışlandıkça (veya kendi kendilerini dışladıkça), din adamlarının etkisi arttı. Zulme maruz kaldıkça dinî hükümlere sımsıkı sarıldılar. Bu hükümler Talmud'da bulunuyordu; Yahudiler çağlar boyunca Talmud'da ve Talmud için yaşadılar ve varlık kazandılar.

Businessweek dergisi geçen yılki bir sayısında ünlü bankacı Edmond Safra'yı kapak konusu yapmıştı (7.3.94). "Finans Dünyasının Esrarlı Adamı" başlığıyla verilen haber şöyle başlıyordu:

"Manhattan 40. Cadde üzerindeki Republic Bank Tower'da Cuma öğleden sonrayı yaşıyoruz ve giderek derinleşen kış gölgeleri Sebt gününün yaklaştığını haber veriyor. Az sonra, dindar Yahudilerin iş yapmaları, herhangi bir çalışma içinde olmaları veya ata (hatta asansöre) binmeleri haram sayılacak. Edmond Safra da 24 saat boyunca kendini 50 milyar dolarlık bankacılık imparatorluğundan koparacak. Gerçi Sebt günü (Cumartesi) Safra asansör kullanıyor ama bu onun canını çok sıkıyor."

Edmond J. Safra, Suriye kökenli bir Yahudi banker. Diğer meslektaşları gibi fazla aceleci değil. "Para kazanmak için çok acele ediyorlar" diyor, "benim acelem yok. 1000 yıl ayakta kalacak bir banka kurmak istiyorum ben".

Çocuğu olmayan Safra, bankaları için "bunlar benim çocuklarım, benim hayatım" diyor. Safra'yı ve kurduğu Para Cumhuriyeti'ni anlamak için Orta Doğu'nun Sefaridik Yahudi cemaatine uzanmalıyız diyor *Businessweek* yazarları. Safralar nesiller boyu, büyük bir ticaret merkezi

olan Halep şehrinin banker ve sarrafları idiler. İsrail'in önde gelen hukukçularından ve Safra'nın bu ülkedeki şahsî temsilcisi Yigal Arnon, "Sürgündeki Yahudi cemaatlerinden hiçbiri, üyelerinin birbirine yakınlığı bakımından Halep'tekine benzemez, diyor. Sanki büyük bir kabile gibiler. Bugüne değin, hep böyle oldular."

Derginin 53. sayfasında birbirini tamamlayan üç resim var: İlkinde Edmond Safra, kardeşiyle beraber İsrail Başbakanı İzak Rabin ile poz veriyor; ikincisinde Ağlama Duvarı önünde dua ediyor; üçüncüsündeysse geleneksel Yahudi giysisiyle ibadete hazırlanıyor. Din, siyaset ve ideoloji bu iktisat imparatorunun hayatında iç içe geçmiş bulunuyor. Tıpkı ünlü Yahudi banker Nathan Rotschild gibi. Bay Rotschild, sürekli beyaz eldivenler giyer ve "kâfirler dokunmuştur" endişesiyle hiçbir kapının tokmağını bizzat çevirmezmiş. Bunun için yanında daima bir hizmetçi dolaştırır ve kapıları ona açtırmış!

Safra'nın en büyük üzüntüsü, Cumhuriyet'inin hiçbir zaman ABD'nin en büyük bankası haline gelemeyeceği gerçeği. Gerçi 1990 yılında Chase Manhattan Corp.'un hisselerini satın alabilecek güçteymiş; fakat Yahudiler, Yahudi olmayan bir ülkede en büyük bankaya sahip olmamalıdır. "Babam öğretti bunu bana. Brezilya'daki kardeşlerime de söyledim. Asla en büyük banka olmayın."

Suriye'deki Yahudi cemaatine yardım etmeyi bir "görev" sayan Edmond Safra, son yıllarda 7000 Sefardik Yahudi öğrenciye burs vermiş. Dilinden düşürmediği ifade ise "Baruç Haşîm", yani "Tanrı'nın şanı ne yücedir." İsrail-FKÖ anlaşmasını hayatının en mutlu olayı sayan Safra, 1990'dan itibaren İsrail'deki bankalara da ortak olmaya başlamış.

Safra Cumhuriyeti “portatif anavatan”a baēlılık sayesinde serpilip gelişmiş. Şimdi “vaadedilmiş ülke”nin genişletilmesine hizmet etme peşinde. Safra’ya göre zaman düşman değil bir müttefikdir. “Bankacılık kitabı 6000 yıl önce yazılmıştır,” diyor. Bankacılık “basit, aptalca bir iş tir.” Bankacı hiçbir zaman büyük miktarda borç vermez. “Babam bana şunu öğretti: Eğer bir insana çok fazla miktarda borç verirsen, iyi bir insanı kötü bir insana çevirmiş olursun.”

KATOLİK İŞADAMI

Komünizmin iflası birçok insan için kapitalizme duyulan öfkenin dinmesi anlamına gelebilir. Sosyalizm insanlar arasında eşitliği (?) sağlamaya çalışırken, hayat standartlarında nispî bir düşüşe yol açtı. Kapitalizm ise eşitsizliği yoğunlaştırırken, hayat standartlarını yükseltmiş oldu. Özellikle “merkez” ülkelerine ait verilerden hareketle, “modern zamanların büyük ideolojik muharebesi”nin sona erdiği ileri sürülmektedir.

Tabii, insan sadece ekmekle yaşamaz. Peter Berger’in deyişiyle, “Batı’nın entellektüel tahayyülüne musallat” bir rüya olarak sosyalist vizyon, sadece yaşadığımız çağa özgü değildir. Sosyalizmin kökleri, Batı’nın ahlâkî geleneklerinin türetildiği ilk devir Musevî ve İsevî kültürlerle kadar geri götürülebilir. Sosyalizmin çekiciliği büyük ölçüde onun cemaatçi toplum tasavvurunda yatmaktadır. Ve bu tasavvur, tanım gereği, servetin istihsalinden ziyade âdil bölüştürülmesiyle ilgilenmektedir. Kapitalist sistemden önce de tam bir eşitlik olduğu söylene-
mez; bütün toplumların bir “kaymak tabakası” olagelmıştır. Sanayi kapitalizminden önce bu kaymak tabakası hiçbir toplumda nüfusun yüzde 1’ini aşmıyordu; birçok yerde daha azdı. Bunların toplumsal servetten aldıkları

pay, dolayısıyla, yüzde 5-10'u aşmıyordu. Servetin geriye kalan onda dokuzluk kısmı, nüfusun yüzde 99'u arasında az çok eşit bir biçimde paylaştırılıyordu; toplumsal mekanizmalar bunu gerçekleştirmeye matuftu.

Kapitalist sistem "kaymak tabakası"nın sınırlarını genişletti; nüfusun yüzde 15-20'sini içine alır hale geldi. Ne var ki, nüfusun bu beşte birlik kısmı toplumsal servetin yüzde 80-90'lık bir kısmına hükmeder oldu. Yani beşte birin serveti beşte dört, beşte dördün servetiye beşte bir oldu. Genelde servet miktarı muazzam ölçüde artmış olsa bile, eşitsizlik eskiye göre katmerlenmiş hale geldi.

Modern zamanlarda birçok dindar veya "hümanist" düşünürün, yönelimleri bakımından antikapitalist olmaları ve bu sebeple sosyalizme meyletmeleri şaşırtıcı değil. O kadar ki, Latin Amerika'da Marksizmin Hıristiyanî biçimi diyebileceğimiz **Özgürlük İlahiyatı** (Liberation Theology) bile geliştirildi. Modern sosyalist düşünce, modernist ve sözde bilimsel tutkularına rağmen, nasıl kadîm Judaik ve Hıristiyanî fikirlerin ihyası ise, modern eşitlikçi Hıristiyanî düşünce de "tarihsel" sosyalizmin devamıdır. Güneş altında yeni bir şey yok...

Peter Berger'in derlediği bir kitaba katkıda bulunan Ahlâk ve Kamu Politikası Merkezi (Washington) müdürü George Weigel, zengin Amerikan Katoliklerinin kendilerini nasıl algıladıklarını ve bağlı bulundukları kiliselerin onların konumlarını anlamlandırmada nasıl zaaf içinde olduğunu belagatle dile getirmektedir.* Weigel, önce Matta İncili'nden bazı ayetler zikreder: **"Hazinen nerede ise, kalbin de orada çarpacaktır."**(6: 21). **"Ve İsa şakirtlerine dedi: Doğrusu size derim ki, zengin adamın göklerin melekûtuna girmesi zordur. Devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Allah'ın melekûtuna girme-**

sinden daha kolaydır. Ve bunu işitince, şakirtler: Öyleyse kim kurtulabilir? diyerek çok şaştlar. Ve İsa onlara bakıp dedi: İnsanlar indinde bu imkânsızdır, fakat Allah indinde her şey mümkündür.” (19: 23-26).

Weigel’in sorusu şu: Başarılı Katolik işadammının konumu, dinî otorite tarafından doğru anlaşılabilmekte ve meşru görülmekte midir? Bunların girişimci enerjileri sayesinde binlerce insan iş imkânı bulmakta, vergileriyle devlet harcamaları yapılmakta, hayır kurumlarına yönelik faaliyetleriyle toplumsal faydaya önemli katkılarda bulunmaktadır. Peki bu insanların Katoliklikleri bütün bunlar hakkında ne söylemektedir? “Şayet hakikat dile getirilecekse, diyor Weigel, pek bir şey söylememektedir. Hatta, bunu kendine pek dert etmediğini bile söylememiz mümkün.”

Tabiatıyla bu durum Amerikan Katoliklerini “iki arada bir derede” bırakmaktadır. Weigel’in endişe ve önerilerini bir sonraki yazıda anlatalım.

* Peter Berger (ed.): *The Capitalist Spirit: Toward a Religious Ethic of Wealth Creation*, San Francisco: ICS Press, 1990, s.81.

KATOLİK AHLÂKİ VE KAPİTALİZM

George Weigel, tebliğinin başında Matta İncili'nden bir mesel nakletmektedir: “Çünkü [Allah’ın melekûtu], başka bir ülkeye giderken hizmetçilerini çağırıp mallarını onlara teslim eden adam gibidir. Birine beş, birine iki, birine de bir lira (talent) olarak, kabiliyetine göre her birine ayrı ayrı verdi; ve yola çıktı. **Beş lira alan hemen gidip onlarla ticaret etti, beş lira daha kazandı. İkiyi alan da böylece iki lira daha kazandı. Biri alan ise, gidip toprağı kazdı, efendisinin parasını sakladı.** Ve uzun bir zaman sonra, efendi geldi ve onlarla hesap gördü. Beş lira alan gelip beş lira daha getirerek dedi: Efendi, bana beş lira verdin; işte, ben beş lira daha kazandım. Efendisi ona dedi: Aferin, iyi ve sadık hizmetçi; sen az şeyde sadık oldun, seni çok şeyler üzerine koyacağım; efendinin şenliğine gir. İki lira alan da gelip dedi: Efendi, bana iki lira verdin; işte, ben iki lira daha kazandım. Efendisi ona dedi: Aferin, iyi ve sadık hizmetçi; sen az şeyde sadık oldun, seni çok şeyler üzerine koyacağım; efendinin şenliğine gir. Ve bir lira almış olan da gelip dedi: Efendi, ben senin ekmediğin yerden biçer, saçmadığın yerden devşirir sert bir adam olduğumu bilirdim. Ve korktum, gidip senin liranı toprakta sakladım; işte, malın sende! Fa-

kat efendisi cevap verip ona dedi: Kötü ve tembel hizmetçi, benim ekmediğim yerden biçtiğimi, saçmadığım yerden devşirdiğimi bilirdin. Paramı bankacılara vermen gerekti; gelince faiziyle geri alırdım. Bundan dolayı, lirasını ondan alıp on lirası olana verin. Çünkü her kimin varsa, ona verilecektir; kimin yoksa, elinde olanı bile alınacaktır. Ve işe yaramaz hizmetçiyi dış karanlığa atın; orada ağlayış ve diş gıcirtısı olacaktır.” (25: 14-30).

Bu ayetler ışığında Amerikan Katolikliğinin üçyüz yıllık tarihini tahlil eden Weigel, şu neticeye varmaktadır: Katolik sosyal düşüncesinin teolojik nüvesinde bir servet kazanma ahlâkının gelişimini engelleyen hiçbir şey olmadığı gibi, onu muhtemelen teşvik eden bir öz vardır. Çağdaş Katolik teolojisinin **ilahî yaratıcılık** ile **beşerî yaratıcılık** arasındaki benzerliğe dair vurgusu böyle bir ahlâkın gelişimi için önemli bir teolojik temeldir.

Katolik ‘ulema’nın merkezî fikirleri, Heidegger’i çağrıştırmaktadır. Filozof, nihilizmin teşrihini yaparken şöyle diyordu: “Nihilizm, Batı tarihinin temel hareketidir... Tanrı’nın ve Kilise öğretisinin yerine aklın otoritesi geçer. Dünyadan duyuötesine kaçış, yerini tarihî ilerlemeye bırakır. Uhrevî sonsuz saadet gayesi, en büyük sayının dünyevî mutluluğuna dönüşür. Din kültürünün dikkatli muhafazası, bir kültür yaratma veya medeniyeti yayma coşkunu içinde yumuşatılır. **Daha önceleri Kutsal Kitab’ın Tanrı’sının emsalsiz özelliği olan yaratıcılık, beşer faaliyetinin ayırdedici işareti olur. Beşerî yaratıcılık sonuçta ticarî işletmeye geçer.**”

Katolik ahlâkının kapitalist teşebbüse engel olmadığını ispat eden en önemli tarihsel kanıt, 14-16. yüzyıllar arası İtalyan şehir devletlerindeki muazzam iktisadî gelişmedir. Araştırmalar, bu dönemde Venedik, Floransa, Cenova, Lucca gibi şehirlerde, Weber’in “rasyonel kapitalist işlet-

me” diye nitelediği teşebbüsün bütün veçheleriyle var olduğunu göstermektedir. Yani rasyonel kapitalizm, Weber’in iddia ettiği gibi, Protestanlığın eseri değildir. Protestanlığın 16. yüzyılda ortaya çıkmasından bir iki asır önce, kapitalist işletme bütün özellikleriyle mevcuttu. Belki Protestanlığın bu eğilimi güçlendirdiği söylenebilir.

Öyle anlaşıyor ki, çağdaş Katolikler bir nevi ihkak-i hak peşindeler. Kendilerinin de en az Protestanlar kadar “yaratıcı” olduklarını, isyankârlık nişanının kendilerine de verilmesi gerektiğini düşünüyorlar. Dünyayı elde etmek için ahireti yıkmak umurlarında bile değil. Nasıl olsa muharref İncil onların bu yönelişlerini takdis ediyor.

İKİ ŞAİRİN SAATİ (I)

Müteşebbis insanların edebî metinler okumaya ayıracak fazla zamanları yoktur. Yirmi dört saat işlerini düşünmek, işletmeleriyle ilgili hayaller kurmak, akşamları da yine işleriyle irtibatlı toplantı ve kokteyllere katılmak zorundadırlar. Okumaya fırsat buldukları ender zamanlarda da işleriyle doğrudan ilgili pratik şeyler okumak isterler; edebî metinler “ağır” gelir. Peki, akademisyenler? Roman okuyan kaç iktisatçı, şiire “düşkün” kaç işletme hocası tanıyorsunuz? Ya ilahiyat hocalarımız? Oysa, iş adamlarıyla en yakın ilişki içinde olan, onlara “akıl veren” ehl-i marifet bu üç gruptur. Edebî eserlerin “**zamanın ruhu**”na nüfuz etmede vazgeçilmez kaynaklar olduğunu idrâk etmemiş olabilirler mi?

Yirminci yüzyıl dünya romanının zirvelerinden biri, aynı zamanda iyi bir şair olan Ahmet Hamdi Tanpınar’dır. Avrupalı, Japon, Kuzey veya Güney Amerikalı birçok sıradan romancıyı dünya roman piyasasına süren **Batı roman sanayii**, Türk romanını tabii olarak görmezden gelmiştir. Oysa Peyami Safa, Kemal Tahir, Adalet Ağaoğlu ve Tanpınar gibi romancılarımız, birçoğu alelacele Türkçe’ye de çevrilen bu romancılardan gerçekten çok üstündürler.

Tanpınar'ın **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**'nü ders kitabı olarak okutacak ilk iktisat hocasının ellerinden öpeceğim. Zaman bilincini ve bunun modern iktisadî hayattaki anlam ve önemini bu kadar derinden kavrayan bilimsel bir Türkçe eser var mıdır? Ya Ahmet Haşim'in "**Müslüman Saati**" başlıklı kısa denemesi? İki farklı âlemin taban tabana zıt zaman anlayışlarını bu kadar ustaca mukayese eden bir doktora tezi yazılmış mıdır?

Saat, zamanı homojenleştiren aygıt. Günün, ışığa ve karanlığa göre ayarlanan ve her biri diğerinden farklı olan sabah, öğle, ikindi, akşam , yatsı, gece.. gibi bölümlere ayrılmasına son verip, onu 24 eşit parçaya ayıran zorba. Çin ve İslam dünyasında bir takım eski örnekleri olmakla beraber, sosyal ve iktisadî hayatın düzenlenmesinde etkili bir araç olarak mekanik saatin niçin Avrupalılar tarafından geliştirildiğini P. G. Walker şöyle izah ediyor: "Makinelerin toplumu yeniden biçimlendirmekte, insanların alışkanlık ve hayat tarzlarını değiştirmekte olduğunu gözlediğimizden, makinenin sosyal üstyapıyı belirleyen özerk bir kuvvet olduğunu düşünmeye meylederiz. Hakikatte, bunun tersi doğrudur. Makinenin (bu bahiste, mekanik saatin) niçin Avrupa'da ortaya çıkmış olduğu beşerî özelliklerde aranmalıdır. **İnsanlar bu makineyi geliştirip sosyal bir fenomen olarak uygulamadan önce, kendileri mekanik hale gelmek zorundaydılar.**"*

Tanpınar'ın romanının başkişisi, Halit Ayarcı. Tıpkı Midhat Efendi'nin Râkım'ı gibi, onun da temel vasfı adına yansıtılmış. Romanda sık sık karşımıza çıkan Hayri İrdal, eski hayatımızın saat üzerine kurulduğunu söyler; ancak, Walker'ın sözünü ettiği mekanik hale gelişten çok uzak bir seyirdir bu. İş hayatında yüksek verim sağlanması için zamanın tekdüze hale getirilmesinden ziyade, Alla-

h'a kulluğun daha düzenli yapılmasını mümkün kılan bir araçtı saat. "Muvakkit Nuri Efendi'den öğrendiğimize göre, Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterisi daima Müslümanlar ve onlar içinde en dindar olan memleketimiz halkı imiş. Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur, her türlü ibadet saatle idi. Saat, Allah'ı bulmanın en sağlam çaresiydi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi. Saat sesi bu yüzden onlar için şadırvanlardaki su sesleri gibi hemen hemen iç âleme ait, büyük ve ebedî inançların sesiydi."

Ahmet Haşim ise, **Gurebâhâne-i Laklakan**'da insanlarımızın saatin aktif (yani Faustiyen) tarzda kullanıldığı bir ortamın havasını teneffüs etmeye henüz başladıkları bir devri şöyle tasvir ediyor: "Yabancı saati alışkanlığından evvel bu iklimde, iki ucu gecelerin karanlığıyla simsiyah olan ve sırtı, çeşitli vakitlerin kırmızı, sarı ve lâcivert ateşleriyle yol yol boyalı, büyük bir canavar halinde, bir gece yarısından diğer bir gece yarısına uzanan 24 saatlik 'gün' tanılmazdı. Işıktaki başlayıp ışıktaki biten, 12 saatlik, kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı. Müslümanın mes'ut olduğu günler, işte bu günlerdi."

* Carlo M. Cipolla: *Clocks and Culture* , New York: W. W. Norton, 1978, s. 103.

İKİ ŞAİRİN SAATİ (II)

Muvakkit Nuri Efendi'ye göre, şeytanın insanları iğfal etmek, onlara vakitlerini israf ettirmek suretiyle hak yolundan ayırmak için baş vurduğu çarelerden biri **ayarsız saatlerdi**. Bozuk bir saat hasta bir insana benzerdi; mazur görülebilirdi. Fakat ayarsız bir saatin hiçbir mazereti yoktu. O bir içtimaî cürüm, korkunç bir günahtı. Ayar ise, "saniyenin peşinden koşmak"tı. Bu yaklaşım, Halit Ayarcı'yı tabiatıyla büyülüyordu: "Düşün Hayri İrdal, düşün aziz dostum bu ne sözdür? Bu demektir ki, **iyi ayarlanmış bir saat, bir saniyeyi bile ziyan etmez!** Halbuki biz ne yapıyoruz? Bütün şehir ve memleket ne yapıyor? Ayarı bozuk saatlerimizle yarı vaktimizi kaybediyoruz. Herkes günde saat başına bir saniye kaybetse, saatte onsekiz milyon saniye kaybederiz. Günün asıl faydalı kısmını on saat addetsek, yüz seksen milyon saniye eder. Bir günde yüz seksen milyon saniye yani üç milyon dakika; bu demektir ki, günde elli bin saat kaybediyoruz. Hesab et artık senede kaç insanın ömrü birden kaybolur. Halbuki bu onsekiz milyonun yarısının saati yoktur; ve mevcut saatlerin çoğu da işlemez. İçlerinde yarım saat, bir saat gecikenler vardır. Çıldırıcı bir kayıp... çalışmamızdan, hayatımızdan, asıl ekonomimiz olan zamandan

kayıp.”

Ahmet Haşim, başka tür bir kayıba işaret etmektedir. **Tanpınar’ın kahramanı modern bir ekonominin gerektirdiği zaman bilincine sahip olmamayı tenkit ederken, Haşim “yabancı saatler”in kullanılmasının hayata bakış tarzımız üzerindeki “korkunç tesiriyle” hüzünlenmektedir.** “Giden saatler babalarımızın öldüğü, annelerimizin evlendiği, bizim doğduğumuz, kervanların hareket ettiği ve orduların düşman şehirlerine girdiği saatlerdi. Bunlar, hayatı etrafımızda serbest bırakan geniş, kayıtsız dostlardı. Gelen yabancılar ise hayatımızı bozup onu meçhul bir düstura göre yeniden tanzim ettiler ve ruhlarımız için onu tanınmaz hale getirdiler.”

Günü, hepsi birbirine eşdeğer 24 saate bölen yeni zaman telakkisini ve onu ölçen aygıtın sosyal mânâsını da çok iyi kavramıştır şair. **“Yeni saat, Müslüman akşamının hüzünlü ve şaşırtıcı dakikasını dağıttığı gibi, 24 saatlik yabancı ‘gün’ün getirdiği geçim şekli de bizi fecir âleminden uzak bıraktı.”** Fecir vakti uyanmanın başka medeniyet camialarına yabancı bir hususiyet olduğunu belirten Haşim, bunun Müslümanlar içinse rüyasız bir uykunun sonu, ibadet ve ümidin başlangıcı olduğunu söylüyor. “Şimdi heyhat, eski ‘saat’le beraber akşam da fecir de bitti. Artık geç uyanıyoruz. Çünkü hayatımıza sokulan yeni ve fena günün eşiğinde çömelmiş, kin, arzu, hırs ve haset sürülerinin bizi ateş saçan gözlerle beklediğini biliyoruz. Artık fecri yalnız kümeslerimizdeki dargın ve mağrur horozlara bıraktık. Şimdi Müslüman evindeki saat, başka bir âlemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor. **Çölde yolunu şaşırانlar gibi biz şimdi zaman içinde kaybolmuş kimseleriz.”**

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, saat ve zamanla alâkanın

asıl yaşama şuuru olduğunun topluma öğretilmesi için kurulmuş. “Terakki saatin tekâmülüyle başlar,” diyor Halit Ayarcı. “İnsanlar saatlerini ceplerinde gezdirdikleri, onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük adımını attı. Tabiattan koptu. Müstakil bir zamanı saymaya başladı.” Peki, bunu niçin, ne uğruna yaptılar? “İş için,” diye cevap veriyor Enstitü kurucusu. “İnsan, her şeyden önce iştir, iş ise zamandır.”

Tanpınar, **Faust**’u hâlâ tanımadığımızdan şikâyetçidir; Ahmet Haşim ise, **İlahî Komedya** yazarının hüznünü paylaşmaktadır. Dante, Floransa ahalisinin “saatin dokuzla onbeşi çaldığını işitmediği”, yani hayatın ve insanların “iş” uğruna mekanikleşmedikleri devirde “kanaatkâr ve iffetli, rahat ve huzur içinde yaşadıklarını” söylüyordu.

Ne dersiniz, Haşim (ve Dante) mi haklı, yoksa Tanpınar (ve Goethe) mi?

MAKUL İLE RASYONEL

Carl Becker'in bir sözünü hatırlıyorum: **"Onüçüncü yüzyıl, onsekizinci yüzyıldan daha rasyoneldi. Çünkü, birincisi inancı rasyonel bir temele oturtmaya çalışırken, ikincisi rasyonalizmi inanç haline getiriyordu."** Max Weber de kapitalizmin ruhunu araştırırken aynı paradoksla karşı karşıyaydı: Vuku bulan, rasyonelleşme miydi, yoksa tam tersi mi? Meseleyi şöyle vazediyordu:

"İşadamlarına sonugelmez yarışlarının 'anlamının' ne olduğunu, sahip oldukları şeylerle niçin hiçbir zaman tatmin olmadıklarını ve dolayısıyla kaçınılmaz surette anlamsızca salt dünya metai için sağa sola seyirttiklerini sorduğumuzda, zaman zaman şu cevabı verirler (cevap vermesini biliyorlarsa tabii): **'Çocuklarımın ve torunlarımın geçimini sağlamak için.'** Ancak, bu görüş sadece onlara özgü olmayıp gelenek ehli için de geçerli olduğundan, muhtemelen daha basit, daha kesin bir tarzda, kesintisiz çalışma düzeniyle işletmenin **'kendi hayatları için vazgeçilmez'** hale gelmiş olduğunu söyleyeceklerdir. Gerçekten de tek doğru açıklama budur ve kişisel mutluluk bakımından bu hayat tarzında o denli irrasyonel (akıldışı) olan özelliği gözler önüne sermektedir: **işletmesi insanoğlu için değil de, insanoğlu işletmesi için yaşa-**

maktadır.”

Dante-Haşim çizgisi, dünya hayatındaki kemmî (nicel) kazanımlardan ziyade keyfî (nitel) kazanımları tercih ettiğinden, Goethe-Tanpınar çizgisinin nicelci yaklaşımına yabancıdır. Her fırsatta bu Faustiyen yönelişi lanetlediğinden, bu çizgi kabaca “gelenekselci” veya “eski-düzenci” olarak nitelendirilmiştir. Buna karşılık, yeni-düzenci rasyonel yaklaşımın kesinlikle makul (akla uygun) olmadığı Weber gibi bir modernist tarafından bile kesin biçimde dile getirilmektedir. **Eşya araç olmaktan çıkmış, insanoğlu için amaç haline gelmiştir. Buna “rasyonellik” (hesabîlik) denebilir belki; ancak bunun “makuliyet” ile alakası yoktur.**

İslam rasyonelliğinin, makuliyete boyun eğen bir “hesabını bilmek” olduğunu düşünüyorum. İnsanoğlu esas olarak “Allah’a ibadet etmek için” yaratılmıştır. Eşya hiçbir zaman insan çalışmasının nihaî hedefi olamaz. İbadeti (kulluğu) kolaylaştıran bir araçtır sadece. Tabii, eşya sahipliğinin aynı zamanda insanoğluna kulluğu unutturacak bir çekiciliği de vardır. Bununla beraber, yaşadığımız çağda, Müslümanın hakkıyla kulluk yapmasını güçleştiren faktör, eşya üzerinde çok fazla değil, belki çok az denetim kurmuş olmasıdır. Eşyaya rasyonel değil, makul bir tarzda sahip olan Müslümanlar, kendileri ve insanlık için yeni bir hayat sahası açmış olacaklardır. **Bir çoğu son derece varlıklı olan, fakat sıra Allah yolunda cihada geldiği zaman gözünü kırpmadan bu varlıktan vazgeçebilen Ashab-ı Kirâm, eşya üzerindeki makul denetimin ebedî timsalleridir.**

YENİCAMİ SAATİ

Harun Reşîd miladî 807 yılında Şarlman'a bir elçi gönderdi. Abbasî halifesinin Batılı imparatora yolladığı hediyeler arasında "muhteşem bir mekanik hünerle yapılmış bir saat vardı; su ile işleyen ve küçük bronz çanların uygun aralıklarla pirinçten bir levhaya çarpmasıyla oniki saatin akışını gösteren bir aygıt. Öğle vaktinde, oniki pencereden oniki atlı çıkıyor ve pencereler arkalarından kapanıyordu." Bu malumatı kendisine borçlu olduğumuz Eginhard, "saatin içinde daha birçok şeyler var" diyor ve sözleri bu Arap saatinin Frenk sarayında uyandırdığı şaşkınlık ve hayranlığı ifşâ ediyor. Batı dünyasının hiçbir yerinde bu gibi mekanik harikalar yapma veya görme imkânı yoktu. ... Miladî 1338 yazında bir Venedik gemisi Doğu'ya doğru yelken açtı. Başka şeylerin yanı sıra, geminin hamulesi içinde bir de saat vardı: Giovanni Loredan'ın Delhi'de satmayı umduğu, muhtemelen mekanik bir saat. Avrupa, Asya'ya makine satmaya başlamıştı. Mütevazî bir başlangıçtı bu, fakat yeni bir çağın açıldığını haber veriyordu.*

Batı dünyasında, 14. yüzyıldan beri şehirler arasında bir statü işaretiydi saat. Önce ibadet vakitleri, sonra çalışma vakitleri "zamanı homojenleştiren" mekanik saate ayar-

lanmaya başlandı. Yarı rasyonel, yarı mistik bir bağılık oluştu toplumla saat arasında. İşadamları için büyük bir yardımcıydı mekanik saat, çalışanlar için mânevî ve maddî cendere. İngiliz şair Dafydd (14. yy ikinci yarı), “Geceyi öğüten karanlık bir değirmen” diyor ve lânetliyordu bu uğursuz âleti.

Saatin bizim dünyamıza nakli rasyonel bir talep olmaktan son derece uzak. Alışageldiğimiz ve hoşnut olduğumuz “ağır akan” hayatın derûnî boyutuna bir ilâve, bir çeşni olarak bakmışız saate. Karanlık değirmeni nûrlandırmış, “aceleci” olmaktan çıkarmış, tabiatın ritmine uydurmuşuz âdeta. Güneşle, horozla, ezanla akraba kılmışız. Böylece bir “Müslüman Saati” çıkmış ortaya. Henüz toplumbilimcisini bulamamış olan bu saat hakkında Tanpınar ve Hâşim’in görüşlerini daha önce aktarmıştım. Bu yazıda Refik Halid’in 60 yıl önce Yenicami saatinin işlemesinden duyduğu hüznü yansıtmak istiyorum:

“Geldiğimdenberi, her önünden geçişte, eski alışkanlıkla, elimi saatime götürüyorum. Fakat bakınca, ufak bir kederle duraksıyor, yoluma devam ediyorum. Yenicami saatleri işlemiyor. Bu çifte saat, o zamanki tabirlerle biri alaturka, öbürü alafranga, istibdat ve meşrutiyet İstanbul’unun en doğru ayarını gösterirdi. Dedem, babam ve ben, belkide yedi göbek İstanbul’da gömülü ecdadım, asırlarca, ona bakarak saatimizi ayar etmiştik. Asırlarca İstanbul halkı, onun önünden geçerken, bir nevi selâm ve tazime, hatta ibadete benziyen merasime tâbi olmuştu: Gözler yelkovanlara çevrilir, eller saatlere götürülürdü.

Yenicami muvakkithanesi, sanki Kora’da, Tibet’de, Annam’da bir ilâh mâbedi, saati ise acaip dinlerin revaçta olduğu böyle uzak şark memleketinde bir ilâh heykeliydi; kendine mahsus işaretlerle selâmlanması, önünde bir çeşit istavroz çıkarılması âdetti. Hergün bir milyonun yarısına

yakın kalabalık, çeşitli, renkli, tıpış tıpış yürüyen bir halk bu âyini yapardı. Sabah akşam, iki kere, işine giderken ve dönerken yapanlar da çoktu.

O, şimdiki elektrikli saatler gibi aceleci değildi; durup durup hoppaca atlamaz, saniyeden saniyeye çocukça sıçramazdı. Bana bu zamanın saatlerinden daha ağır, daha vakarlı, başka bir küreye, başka bir güneş manzumesine mahsus ölçü ile işler gibi görünürdü. Atlı arabalara, atlı tramvaylara, fotin kunduralı efendi yürüyüşüne yakışan bir temkinli, ihtiyatlı ilerleyişi vardı. Gölgesine basmaktan, karıncayı ezmekten ürken bir yürüyüş! -Saatiniz kaç? Diye soruldu mu, gurura benzien bir tavırla, meselâ: -Beşi sekiz geçiyor, derdik ve ilâve ederdik, Yenicamî ayarlı...

İstanbul'da sabah ezanları bu saatle okunur, horozlar onu bilerek öter, güneş onunla doğar, vapurlar ilk düdüklerini ona uydurarak çalar, şehir böyle uyanır, böyle harekete gelir, yine böyle, (Yenicami muvakkitinin) işlettiği saatle gevşer, su yürütürdü. Yenicami saati, fermanına boyun eğilen tam bir Şehinşah idi. Padişah yasağı üç gün sürer, padişahlar ve fermanları devrilir, fakat onun sultanlığı, saniye şaşmadan, hükmünü yürütürdü.”**

* Carlo M. Cipolla: *Clocks and Culture*, New York: W.W. Norton and Co., 1978, s.7 ve 25.

** Refik Halid Karay: *Bir Avuç Saçma*, İstanbul: Semih Lütfi Kitapevi, 1939, s. 141.

GANNUŞI'Yİ DİNLERKEN

Salonu boydan boya yürüyüp kürsüye çıktı. Vakur fakat mahzun bir gülümseme vardı yüzünde. Mazlum bir milleti temsil etmekte olduğu her halinden belliydi. Konuşması kısa ve vazih oldu; mecâzların arkasına gizlenmedi. Laiklik, demokrasi, kadın meselesi, Müslümanlar'ın sanatlara uzak durması ve daha birçok konuda uzunca düşünmüş olduğunu hissettim. Bir eylem adamı ancak bu kadar "entellektüel" olabilirdi. Bazı fikirlerine tam yakınlık duymasam da, Tunuslu kardeşlerimin böyle bir muhalif lidere sahip olmalarından ötürü sevinç duydum.

Serebrenica'nın hüznünü yaşadığımız bir günde bu 54 yaşındaki ârif eylemciyi dinlemek umutlarımı tekrar yeşertti. Kuvvetle inandım ki, Müslüman toplumlar böyle liderler çıkardıkça Mekke'den yayılan nur sönmeyecektir.

Gannuşî'nin ilk mühim tesbiti şu oldu: İslam dünyasında devletler, Hilafet'in ilgasından bu yana ne İslam'ı temsil etmektedirler, ne de Müslümanlar'ı. Yabancı irâdenin, yabancı çıkarlarının temsilcisidirler sadece. Laiklik, bu siyasetin örtüsüdür. Ve bugün bu tür yönetim bütün Müslüman dünyada marjinalleştirilmiştir, köşeye kıştırılmıştır. Meşruiyeti ve dolayısıyla herhangi bir geleceği yoktur. Kelimenin tam anlamıyla iflas etmiştir. Laiklik, Araplar'ı

birleştiremedi. Türkler'i İslam dünyasından kopardı. Tarihte ilk defa olarak, Türkler'le Kürtler'i birbirine düşürdü.

Mücahit liderin önemli bir tesbiti de şu: Laik yönetici ve aydınlar yaşlandı. Bu konuda yapılan toplantılarda yaş ortalamasının ne kadar yüksek olduğunu görebilirsiniz. Oysa Tunus hapishanelerinde bugün 15.000 genç Müslüman yatıyor. Tunus, Arap dünyasında laikliğin giriş kapısıydı, şimdi çıkış kapısı oluyor.

İngiltere'nin dört bir yanından Leicester'a koşup gelen 100 dolayındaki Türk talebe, birkaç diğer konuşmacıyla beraber, Raşid Gannuşi'yi de zevk ve ibretle dinlediler. Toplantı sona erdiğinde, hepsinin gözlerinden şu gerçeği anlamış olduklarını okuyabiliyordunuz: "Bedeli ödenmedikçe, hak dahi olsa, hiçbir dava başarıya ulaşamaz. Ve mazlumlara hak olan davalarında sebat ettikçe, dünyanın kirlenmiş bilinci onlara bulaşamaz."

İnsanlık ailesine ancak temiz bilinç sahipleri doğru yolu gösterebilir.

TANIMLARIN ÇATIŞMASI

Yeni hegemonyalar, yeni tanımlarla temayüz eder. Huntington'ın "*Medeniyetler Çatışması*" tezini bu bağlamda değerlendiren Edward Said, postmodern değil, postkolonyal bir döneme girdiğimizi, bunun da yeni bir kolonyalizm (sömürgecilik) olduğunu söylüyor. *New Statesman and Society* dergisinin 1995 başlarında kendisiyle yaptığı konuşma, yeni Oryantalistlerin de maskesini indiren özlü bir metin.

Said önemli bir tesbitle başlıyor konuşmasına: Bir soğuk savaş teorisyeni olan Huntington kendine yeni bir çatışma biçimi (Tabii, mutlaka bir çatışma olmalı!) bulmak zorundaydı. Tek medeniyet anlayışı iflas ettiğinden, yeni dönemin kaderi medeniyetler arası çatışma olacaktı; tezi bundan ibrettir. Kültür ile medeniyet arasında bir ayırım yapmıyor. Saydığı medeniyetlerin her birinin içinde, kültür veya medeniyetin tanımına dair büyük bir mücadele vardır. Gerçek muharebe medeniyetlerin değil, tanımların çatışması biçiminde sürmektedir. Huntington'ın makalesi aslında yayınlandığı derginin (*Foreign Affairs*) bir önceki sayısındaki makalesinin ("İslam bir Tehlike midir?") devamıdır ve Bernard Lewis'in etkisi altında yazılmıştır.

Lewis beş yıl önce *Atlantic Monthly* dergisinde yayımla-

dığı makalesinin başlığını “İslamî Gazabın Kökleri” koymuştu. İslam, Batı sekülerliğini hiçbir zaman benimsemediği gibi. Lewis’e göre, rasyonelliği de hiçbir zaman benimsemediği gibi. Tek istisna, lâik bir devlet olan Türkiye’dir. Öbür İslam ülkeleri acziyet içinde Batı’ya kin kusmaktadırlar. Huntington, Lewis’in kötü bir kopyasıdır; kaynakları son derece polemige yatkın ve çocukçadır. Mesela, Konfüçyanizm ile İslam arasında tehlikeli bir suç ortaklığından korktuğunu söylemektedir ki, gülünç bir şeydir bu.

Geçen yüzyılın sonlarında da emperyalizm benzer bir tehdit duygusu yaşamıştı. O zaman da “tehlike”ye, “öteki” medeniyete dair bir söylem geliştirilmişti. Baş aktör Gustave Le Bon idi: Önce kalabalıkların, ardından medeniyetlerin, sonra tehdit altındaki dünya düzeninin psikologu. Dönemin yazarlarında, Batı’ya yönelik tehlikeler hususunda büyük bir isteri mevcuttu.

Çatışma medeniyetler arasında değil, her bir medeniyetin içinde cereyan etmektedir. İslam’ın kendi dışındaki her şeyle çatışma içinde olduğu, oryantalistlerin icadıdır.

CİDDİ BİR TENKİT

Edward Said, Filistin'in namusu. Müslüman toplumun gayr-ı müslim sözcüsü. 1967 kapışmasına kadar Columbia Üniversitesi'nde mukayeseli edebiyat okutmakla meşgul titiz bir hoca. Kudüs'te doğmuş (1935), Mısır ve Lübnan'da büyümüş. Aile fertleri 1947-48'de Filistin'den atılmış; Ürdün ve Lübnan'da yaşamaya mecbur olmuşlar. ABD'de okuduğu 12 yıl (1951-63) boyunca, her tatilde Orta Doğu'ya koşmuş. "Ailem oradaydı ve en çok orada kendimi evimde hissediyordum." 1967 savaşı her şeyi kökten değiştirmiş. Duygusal bakımdan Arap dünyasına ve bilhassa Filistin'e ne ölçüde bağlı olduğu sinanacaktır artık.

"Benim neslim ondokuzuncu yüzyıl sonlarında gelişen *Nahda* (Arap kültürünün yeniden doğuşu) hareketinin temsil ettiği Arap milliyetçiliğinin eseri idi. Bu hareket 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan büyük Arap isyanında zirvesine çıkmıştı. Bizi isyana teşvik eden İngiliz ve Fransızlar'ın bize bağımsızlık vaadettikleri bir uğrakta, ihanete uğradık. Bu iki büyük sömürgeci güç Arap dünyasını kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırarak manda veya eyaletler halinde yönettiler. Üstüne

üstlük, 1917 Balfour Bildirisi Filistin'i bir yurt olarak Siyonistlere vaadediyordu.”*

Orta Doğu'ya kültürel bağlılığı ve ilim namusu Said'e önce *Oryantalizm*'i yazdırdı, sonra *Filistin Meselesi*'ni.** *Kültür ve Emperyalizm* birincinin devamı, *Yurtsuzluk Siyaseti* ikincinin. Bu iki kitap da diğerleri gibi Türkçe'ye kazandırılmalı. Burada daha ziyade Said'in İslam dünyasındaki radikal hareketlere yönelttiği tenkidi özetlemek istiyorum.

Said'e göre, gerçek İslam'ı temsil ettikleri görüntüsünü vermeye çalışan hareketlerin çoğu temelde Blanquisttirler. Kitle hareketleri değil, sadece iktidarı ele geçirmeye çalışan onuncu yüzyıl İsmailîleri gibidirler, siyasî bir programları yoktur. “Filistin’de kendileriyle tartıştım biraz, ‘İslam tek çözümdür’den başka bir şey bilmiyorlar. Peki, ekonomiyi nasıl idare edeceksiniz? diye sorduğumda, ‘Onu sonra düşünüyoruz’ diyorlar. Kafayı büyük ölçüde kişisel davranışların düzenlenmesine takmışlar. Kılık kıyafet nasıl olacak, kadınlar ne giyecek, vesaire.”

Saide göre, siyasî alanda İslamî alternatif yok, İslamî protesto var sadece. Kendilerine çok yakın Osmanlı tecrübesinden bile haberleri yok. Orada çeşitli “millet”lerin bir arada yaşatıldığını görüyoruz. [Said, kendini Hristiyan azınlığa mensup, fakat kültürü İslam olan bir insan sayıyor.) Bugünün tek önemli meselesi, modernliğin anlamı meselesidir ve Müslüman dünyadaki “radikal” siyasî hareketlerin buna verdikleri bir cevap yoktur. Hatta, meseleden haberdar olduklarını söylemek bile fazla olur.***

Ciddi tenkitler gururumuzu kırabilir, ama moralimizi bozmamalı. Said, son kertede “Batılı”. Çünkü, Hristiyan menşeli ve seküler. Tam bir İslâmî söyleme sahip olmasını bekleyemeyiz. Önemli olan, tenkidini nasıl göğüsle-

mekte olduğumuz. Filistin'in Namusu'na, namusluca cevap verebildiğimiz gün, hakiki kurtuluş yolunda ilk adımı atmış olacağız.

* *The Politics of Dispossession*, London: Vintage, 1995.

**Bu iki kitap *Pınar Yayınları* arasında neşredilmiştir.

*** *New Statesman and Society*, 10.2.1995.

OTOBÜSTEKİ BİLGE: CEMİL MERİÇ

Taşrada yaşayan herkesin bir Ahmet Ağabey'i olsun isterim. O, büyük şehirdeki fakültede okusun, siz kasaba lisesinde. Size Necip Fazıl'ın bütün kitaplarını getirsin, Sezai Karakoç'un. Diriliş ve Edebiyat dergilerini göndermeyi hiç ihmal etmesin. Pakdil'i, Zarifoğlu'nu, Özdenörenler'i.. onun sayesinde tanıyın. Bir de *Bu Ülke*'yi. Bir süre okumasanız da olur. Dilini (gerçekte muhtevasını) ağır bulduğunuzu söyleyin. Zararı yok. Nasılsa birgün Üstadın *Babîâli*'sini okurken şöyle bir cümleye rastlayacaksınız: "Allahın, iç gözü iyi görsün diye dış gözünü kapattığı sahici münevver Cemil Meriç." *Bu Ülke*'yi artık okumamak olmaz. Hem, kaneviçeli yeni baskısı da çıkmıştır. Bismillahi Teala...

Anma yazılarında herkes biraz (belki daha çok) kendini anlatır. Bundan kaçmanın imkânı var mı? Anılan kim olursa olsun, yazılar umumiyetle şöyle başlar: Bir kış günü, bir arkadaşım ile beraber, ziyaretine gitmiştik... Evet, aynen böyle olmuştu. Osman Birkan (şu anda MÜSİAD Bursa şubesi başkanı) ile beraber kendisini Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılacak Tanzimat ve Türk Musikisinin Meseleleri toplantısına davet etmek üzere Göztepe'deki

evine gitmiştik. (1976/77 ders yılı olsa gerek.) Bir ara Osman'a "Sakson Köleleri"ni okutmak istedi. Osman daha kitabı açmadan ben girizgâhı ezberden okudum. Beş altı yıl süren bir dostluğun revakı oldu bu.

Okuldaki "sosyal demokrat" arkadaşlarla zaman zaman ziyaretine giderdik. Ruhi Tunçer'i çok tutmuştu. Enis Berberoğlu ile "Yumuşak" Mustafa'yı ve dayısını da (DİE eski başkanı Prof. Orhan Güvenen). Bankada çalışırken çoğu pazar günlerim Tütüncü Mehmet Efendi Caddesi'ndeki eski fakat toprağa yakın apartman dairesinde geçerdi. O haftanın dergilerini götürür, kendisine okurdum. Bazan sayfalarına notlar düşerdik. İzzet ve Cengiz Beyler gelirlerdi çoğu zaman. Arada bir Ülgener Hoca uğrardı. Recep Doksat daha sık gelirdi. Bir seferinde, içtinden yeni çıkmış bir arkadaşına "baba öğüdü" vermeye kalkınca, Meriç Hoca dayanamamıştı. "Siz ne diyorsunuz Recep Bey, insanın bütün değeri isyan etmesindedir; bil-hassa haksız devlete!"

Ziyaretçilerin çoğu dindar insanlardı. Daha çok "Nurcular". Hepsine iltifat eder, hiçbirinin dünyasına girmezdi. Birkaç ziyaretten sonra bunu apaçık görebilirdiniz. Nitekim, 1982 yılında, Akademi Kitabevi'nde "solcu" aydınlarla (Vedat Türkali, Hilmi Yavuz, Emil Galip Sandalcı..) muhabbeti sırasında kendini ziyaret eden "Bizimkiler" hakkında günlüğüne şunları yazacaktır: "Dostlar geldiler, hayalet benzeyen dostlar. Coşkun, İsmail Kanlıdere, Cevat...* Hepsi de iyi çocuklar. Ama hiçbirini tanıyamamıştım, daha doğrusu hiçbiri beni tanımıyordu. Birlikte bir otobüs yolculuğu yapmıştık. Otobüsteki ne kadar bizdik? Bana gerçekten yakın olanlar bu anonim havranlardan fazla, ilk defa karşılaştığım Vedat Türkali'ler, Sandalcı'lar, Hâdi beylerdi."

İltifata susuzdu. Bizim gülümseyerek, bazan kendimizi tutamayıp gülererek okuduğumuz mektupları çok ciddiye alır, cevap yazardı. 1982 sonlarında, Kayseri'den Muhsin İlyas Subaşı şiir kitabını göndermiş, kendisinden açıkça "icazet" istiyordu. Ben artık şair oldum, lütfen tasdik eder misiniz, demeye getiriyordu. Bir saate yakın zaman ayırıp bana uzunca bir mektup yazdırdı. Şiirde, tıpkı musikide olduğu gibi, "orta"nın olmadığını gayet nazik bir dille ifade etti. Şiirin nazım demek olmadığını, nazımpe-restliğin bir çocukluk hastalığı olduğunu belirtti. Ve üç büyük şairimiz hakkında eşsiz bir değerlendirme yaptı: "Yahya Kemal büyük bir nazım ve zaman zaman kuvvetli bir şairdir. Abdülhak Hamid içli bir şair ve zaman zaman kuvvetli bir nazımdır. Haşım hemen her zaman güçlü bir şair, arada bir kusursuz bir nazımdır."**

Aydınların çoğunu küçümser, hemen hepsinden iltifat beklerdi. Şairlerin, hak ettiklerinden fazla şöhret sahibi olduklarını düşünürdü. (Bunların başında Necip Fazıl ve İsmet Özel geliyordu. Onlar hakkındaki hükümleri bu bakımdan zaman zaman insaf sınırlarını aşıyordu.***) Araftaydı. Halbuki otobüsteki "iyi çocuklar" şairleri çok seviyorlardı ve sebep şiir değildi. "İhkak-ı hak" talebinde birleşiyorlardı. Şiir böyle bir beraberliği kolaylaştırıyordu belki. Arayı bulmak istiyordu Hoca ve taraflara eşit mesafede duruyordu. Hakları gasbedilenler ise tarafgîr olmayı doğru bulmuyorlardı. Medine Ahidnâmesi henüz "keşfedilmemişti".

Cemil Meriç öldü ve unutuldu. Bu kadarını hak etmemişti. On yıldır *Bu Ülke* dışında hiçbir temel kitabı yayımlanmadı. Yani hükümlerinin gerekçeleri meçhul kaldı. Şu anda 30 yaşın altında olanlar için bir 19. asır aydınından farkı yok. Çocukları, babalarının Arafın sol cenahına

lâyık olduğunu düşünüyor. Ölünceye kadar Cemil Meriç adının ağızlara alınmadığı sol. Otobüsteki iyi çocuklar için yazdığı kitapların yayımlanıp yayımlanmayacağını da bilmiyoruz.

Allah rahmet eylesin.

* Doğrusu İsmail Coşkun, Ahmet Kanlıdere, Cevat Özkaya mı acaba?

** Söz konusu mektubu daha sonra çalıştığım bankada daktilo ettirmiş, aslını Hoca'ya imzalatıp Muhsin Beye göndermiş, bir kopyasını dosyaya koymuş, iznini alarak bir kopyasını da kendime saklamıştım.

*** *Jurnal*'in 2. cildinde İsmet Özel'e dair yazının ilk üç cümlesi ile en sondaki İngilizce ifade onun için söylenmemiştir. Zaman zaman bize okutturduğu notlarında, söz konusu üç cümleden sonra "İsmet Özel'e hayran" şeklinde bir ifadenin bulunduğunu çok iyi hatırlıyorum. Notları yayına hazırlayanlar, farklı sayfaları birbirine monte etmişlerdir. O yıllarda, durgunluğunun sekinete mi, meskenete mi benzediği; sönmüş bir yanardağ mı, bir kaya parçası mı olduğu pek belli olmayan başka biri olmalı. "Müeddep" biri.

NÂZIM'IN MEZARI

*Gökte bulut yok
söğütler yağmurlu
Tunaya rastladım
akıyor çamurlu çamurlu
Hey Hikmetin oğlu, Hikmetin oğlu
Tunanın suyu olaydın
Karaormandan geleydin
Karadenize döküleydin
Mavileşeydin mavileşeydin mavileşeydin
Geçeydin Boğaziçinden
başında İstanbul havası
çarpaydın Kadıköy iskelesine
çarpaydın çırpınaydın
vapura binerken Memetle anası.*

Nâzım Hikmet, kötü okul kurbanı. “Mektepten Memlekete” bir türlü dönemeyişinin başlıca sebebi bu. Kaba maddecilik, o ince ve dürüst insanın mezarı oldu. Kendinden önce Yahya Kemal ve Yakup Kadri de “yatılı” okumuşlardı. Tecessüs ruhunu büsbütün kaybetmedikleri için, sonunda kör topal Memlekete dönebildiler. Nâzım,

yirmi yaşında insanlığın ezelî ve ebedî bütün meselelerini çözen formülü bulduğuna inandırıldı. Hayatına da yazık etti, şiirine de. Ne kendi tarihini tahlil edebilecek hazırlığı vardı, ne Batı tarihini. Şiirindeki Bedreddin, bir Anadolu bilgisi olmaktan çok, bir ondokuzuncu yüzyıl Alman Yahudisi.

Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Necip Fazıl. Cemal Süreya, Sezai Karakoç, İsmet Özel. Birinciler geleneğin son halkası idiler, ikinciler yeniliğin ilk halkası. Nâzım, aradaki berzaktır. Aruzla rabıtası olmasa, serbest şiiri o kadar gür sesle “söyleyemezdi”. Yukarıdakilere göre belki daha özgün, ama daha az şair. Şöhretini şiirinden çok, hayalleri okşamasına borçlu. Toplumsuz toplumcularımızın ilki. “Toplumcu” olmak için, toplumdan uzağa düştüler. Yaldızlı çıkmaz sokak.

Nâzım’ın bedeni değil, ruhu kaçaktı. Nâzım’ın ve Nâzımların. Rusya’ya gitmesi hem önemsiz, hem kendi suçu değil. Hakiki bir cumhuriyette, can güvenliği içinde yaşıyor olsa buna ihtiyaç duymazdı. Nitekim, sığınmak zorunda kaldığı Stalin’in ne denli insan düşmanı olduğunu anlamakta gecikmedi ve birkaç yıl sonra Paris’te Maxime Rodinson’u Fransız Komünist Partisi’nden uzaklaştıracak olan *İvan İvanoviç*’i yazdı. İvan’ın varlığı ve yokluğu Stalin için önemli değildi. Anladı ki Marksçılık sadece bir dünya görüşü değil, siyasî elitler arası rekabetin bir aracı olarak üretim sürecinin putlaştırılmasıdır. İnsan bu süreçte makineden farksız bir alettir sadece. “Makineleşmek isteyen” şairin hayalkırıklığını tahayyül edin.

Nâzım, “bizim” kaçağımız. Mezarının Anadolu’da bir söğüt gölgesine getirilmesi sıcak karşılanmalı. Bu toprak kendine isyan eden (daha doğrusu, cilve yapan) nice evladını bağrına basmıştır. Hem, Nâzım’ın Rusya’ya kaçışı, ülkeye değil, rejime isyandı. Yeterince hayalkırıklığı ya-

şadı. Yatılı okumanın ezikliğini üzerinden atamamak sadece onun değil, neredeyse bütün Türk aydınlarının kadri. Onlar tarihlerini inkâr etseler de, biz kaçaklarımızı inkâr etmeyelim. Torunlarının emaneti sayalım. Onlara sahip çıkalım ki, torunları kurtulsun.

KEMAL TAHİR'İN NOTLARI

İnsanları yüceltecek büyük romanlar yazmak! 1988 yılında, bir iş seyahati için bulunduğum Kahire'de Necip Mahfuz'un Nobel Ödülü alması karşısında duyduğu sevince hayret etmiştim. Yetmiş yedi yaşındaki Mısır bilgesinin (!) ağzı kulaklarına değıyor, televizyon ekranlarına sığamıyordu. Geç te olsa, Efendilerimiz tarafından takdir edilmişti! Mahfuz'a bu ödülü verenlerin bir Kemal Tahir'i, bir Peyami Safa veya Ahmet Hamdi Tanpınar'ı hatırlamamalarını nasıl izah edecektik? Siyasî cevap, sıranın henüz Türkiye'ye gelmediğı şeklinde olabilirdi. Mesela, Türkiye günün birinde Avrupa Birliğı içinde yer alırsa, o zaman (hiç şüphesiz, Yaşar Kemal'den başlayarak!) bazı romancılarımıza ödüller verilebilir, eserleri Avrupa roman sanayiinin emtiası arasına girebilir. Hâl-i hazırda, ciddi romancılarımızın Nobel veya benzeri ödüllerle taltif edilmesi bir çelişki olur. Niçin?

Kemal Tahir olsa, buna şöyle cevap verirdi: Ben romanlarımı, Batılı efendiye: **"Efendimiz, bunalımdasınız! Alınız, bununla biraz avununuz, eğleniniz!"** diye yazmıyorum. **"Beri bak hayvan! Soyguncu olduğun için bunalımdasın! Seni bu bunalımdan ya ölüm kurtarır, ya soygunculuğa karşı çıkman! Bak sana senden**

üstün insanı gösteriyorum! Bunaltın artsın” diye yazıyorum.

Kemal Tahir, Batılıdan üstün dediği Anadolu insanının romanını yazmak istiyordu. Bu “üstünlük” bir asabiyet duygusunun eseri değil, ona göre, nesnel bir tarihî gerçek idi. “Ben, Anadolu halkının yazarıyım. Bu halk, yabancı bir imparatorluğun zorla çalıştırdığı bir köle-halk değildir. Dünyanın en büyük imparatorluğunu kurmuş, bu imparatorluğu kökleştirip geliştirmiş, en az altı yüzyıl kanıyla, canıyla, akıyla, malıyla savunup yaşatmış kahraman ve soylu bir halktır. Bu özelliğiyle çok, pek çok paşa görmüştür. Bunların iyisini de, kötüsünü de pek çok görmüştür. Hiçbir paşa, ne yapmış olursa olsun, bu halka ilah olacak, ilah tanıtılacak güçte sayılamaz. Ancak ödevini yapmıştır. (.....) e biz ne kadar şan ve şeref vermişsek, o kadar da eleştirmek hakkı kazanmışızdır. Şan ve şeref verirken miskalle tartmamışsak, eleştirirken de miskalle tartmak zorunda değiliz.”

Kemal Tahir, Esir Şehrin İnsanları’ndan başlayarak, Kurt Kanunu, Yorgun Savaşçı ve Yol Ayrımı’na uzanan nehir romanıyla, “kolonizatör” zihniyetine sahip yeni yöneticilerle, dolayısıyla Batılı efendilerle çetin bir hesaplaşmaya girişmiştir. Bu hesaplaşmanın hazırlık safhalarını bütün çıplaklığı ile *Notlar*’dan takip edebiliyoruz. Namus ve tefekkür ehli bir romancının bütün umut ve arayışlarını, inkisarlarını, gerçekçiliğini, hayalciliğini.. hiçbir müdahale yapmadan 15 cilt halinde Türk okuyucusuna sunan Cengiz Yazoğlu ile Baykan Sezer Beylere teşekkür ediyor; Bağlam Yayınları’nı da bu manevî kazancı maddî zararından büyük işi başardıkları için kutluyorum.

ÇİZGİDİL

Çizgi bir dil, dil bir ihsan. Onunla örtüleri aralıyor Hasan. Sohbetin, sözün çocuğu. Köylü çünkü. “Uç yerlerdir köyler; dünya ile âhiretin sınırında kurulmuşlardır sanki. Kitapları yok, sohbetleri vardır.” Şehri, Hac’dan dönen büyüklerden dinler köylüler. Bursa, Konya, Şam. Bağdat, Mekke, Medine... Cennet yolunun mükrim konakları.

Ömer Lekesiz, şehirde gece yürüyüşüne çıkan çizgi ustasının “dilini” tahlile çalışmış*. Çizgileri “okumaya” kalkmamış; okunmasına yardımcı olabilecek tutamaklar sunuyor sadece . Gece yürüyüşünün bir şehrin (medinenin) sokaklarında değil, bir uçtan diğerine İslâm medeniyetinin hikmet burçlarında gerçekleştirildiğini anlıyoruz. Özellikle Sezai Karakoç’a dair çizgiler bunu mükemmel bir tarzda ele veriyor. Ömer’in gereğinden fazla “bilimsel” tahlilleri, okuyucunun gece yürüyüşüne tutulmuş müsmir bir fener. Bir kaldıraç, bir bocurgat.

Gece Yürüyüşü, A. Samet’in fedakârâne çabasıyla güzel bir kıyafetle okuyucuya sunulduğunda, *Nehir* dergisinin soruşturmasına ben de kısa bir cevapla katılmıştım. Bugün orada sarfettiğim sözlere her hangi bir ilavede bulunmakta zorlanıyorum. Söz, sınırlarını seviyor.

Hiç bir sanatçı özgün değildir. Yine de her “büyük” sanatçı ancak kendine atıfla anlaşılabilir. Hasan Aycın, âhir zaman ateşini avucunda (hayır, ruhunda) hissederek çiziyor. “Mitik” bir şahsiyet. Sanki yaratılışın ilk anında yaşamış gibi. İnsan denen “unutkan” mahlûka, o ilk anın heyecanını ve âhir zamanda bulunuyor olmanın dehşetini birlikte tattırıyor. İnsanı o ilk ana yaklaştırıyor. Tuzakları gösteriyor. İğvaların üzerinden atlatıyor. “İlkelliğin” içtenliğine yöneltiyor.

Modern insan, **homo economicus** olmayı **eşref-i mahlûkat** olmaya tercih eden bir bedbaht. Kayıplarını idrâkten bile âciz. Sanatçı, bu bahtsız kaybolan cennetin kokusunu hissettirmiyorsa, başka ne yapar? Bütün mesele, hatırlamakta. Ve insanoğlu unutkan. Dahası, modern insan “bilinçli” hafıza kaybına mahkûm. Hasan’ın çizgileri nisyanla zikrin sınır taşları, unutma ile hatırlamanın. Mâbedin içinden doğru beslenen bir pınar. Eşiğe yaklaşanlar behemehal avuçlarını doldurup yaralarına götürüyorlar. Mâbedin dışında gezinen, cenazelerinin içeridekilerce kaldırılmasını bekleyenler korkulu (ve anlamsız) gözlerle bakıyorlar. Bakıp duruyorlar sadece. Güneş tepelerine vurdukça, mâbedin saçakları altına sığınmak geçiyor içlerinden. Dehşetle irkilip geri çekiliyor, geceyi (hayır, karanlığı) arzuluyorlar. Güneş edeb erkân üzere çekilince, karşılarında yine Hasan: Hanzala ile elele “Gece Yürüyüşü”ne çıkmış.

Onüç yıl önce ilk buluşmamızda Molla Kasım’lık yapmış, çizgilerini sanat eseri olan ve olmayanlar diye ikiye ayırmıştım. Sıcak bir gülümseyişle karşılamıştı tenkitlerimi. Şimdi her yeni çizgisini heyecanla bekliyorum. Bütün çizgileri “son çizgi” artık. Her yürüyüşten sonra defterini kapatabilir. Kalemikle değil, ruhuyla çiziyor. Ruhlarımızı sarıp sarmalayışı bundan.

Çizgi ustası Hasan, büyük söz ustalarının soyundan. Onlar, kelimeleri şifaya kavuşturma peşindeydiler. Kelimeler şifa bulmadıkça, kalpler ve zihinler sıhhate kavuşamazdı. Çağımızda bunun altından kalkılması imkânsız bir iş olduğunu sezmiş olmalı ki, çizgiye iltica etmiş Hasan. Ve mürtefi ilticagâhında, kalp paraları ayıklar gibi, sahte duyuş ve düşünüşleri bertaraf ediyor. Münzevi, müstakim ve müsterih.

* Ömer Lekesiz: *Hasan Aycın'ın Çizgilerinden Hareketle Çizgi Sanatında Dil ve Mesaj*, YediGeceKitapları, İstanbul, 1995. Aycın'ın *Bocurgat* ve *Gece Yürüyüşü* albümlerini de aynı yayınevinden temin etmek mümkün. Yazışma adresi: A. Samet Özlük, P.K. 566, 34434 Sirkeci, İstanbul.

AYDIN DEĞİL, MUHALİF

Seksen yıl önce, ABD Başkanı Woodrow Wilson “Dünyayı demokrasi için emin hale getirmek”ten söz ediyordu. Bu formül, ABD’nin yirminci yüzyıl dünya siyasetindeki temel retoriği oldu. Noam Chomsky, otuz yıldır bunun gerçekte “Dünyayı Amerikan kapitalizmi için emin hale getirmek maksadıyla” baskı, işkence ve katliam yapması siyaseti olduğunu söylüyor. 1957 yılında, henüz 30 yaşındayken dilbilim alanında ortaya attığı hipotezle bir anda meşhur olan Chomsky, sonra iflah olmaz bir muhalif olmayı seçti. (Hipotezinin özü, insanoğlunun lisan sahibi olmada doğuştan ve benzersiz bir melekeye sahip olduğuydu.)

Chomsky’nin temel görüşü şu: ABD ve dünyanın bütün diğer ülkelerindeki iktidar seçkinleri (power elite) tahsilsizleri marjinalleştirmek, tahsillilerinse beyinlerini yıkmak suretiyle kendi amaçlarına hizmet ettirerek ayakta kalmayı başarırlar. Bir gazeteci, “Belki de Amerika’yı yönetenler gerçekten şefkatli bir demokraside yaşıyor olduklarına inanmaktadırlar, bu hususta belki de samimidirler” deyince, üstadın mütebessim cevabı şu oluyor: “Evet. Rusya’yı idare edenler de aynı inanca sahipler. Himmler de böyle düşünüyordu. Himmler’in günlüğünü okudunuz mu hiç? Baştan sona kendinin asalet ve ihtişamıyla dolu. Himmler ne kadar samimi ise, ABD ve Rusya’yı yöne-

tenler de o kadar samimi.”*

Chomsky’ye göre, sıradan insanlar hakikatı görüyor. Gazeteci yine şaşkın. Sıradan insanlar, katılımı daha kolay olduğundan, futbolu siyasete tercih etmiyorlar mı? Cevap sarsıcı: “Hakikatı görebilme imkânına sahipler. Fakat bu, hakikatı görmekte oldukları anlamına gelmiyor. Özel bir derunî ışık yok. Sağduyudur bu. Beşerî işlerin püf noktası, insanların ihtimam gösterdikleri şey şu: Hiç kimse hiçbir şeyi anlıyor değil. Madem ki hiçbir şey bilinmiyor, o halde hakikatı 10 yaşındaki bir çocuğa izah edebilirsiniz.”

Peki, insanlar hakikatı görebiliyorsa, öfkeyle ayağa dikilmezler mi? David Hume’un cevabını iktibas ediyor Chomsky: “İtaat ancak rey ile teminat altına alınabilir.” Türkçesi, insanlar propaganda yoluyla müsamahakâr hale getirilirler.

Birçok sözde bilimadamına göre, Chomsky bir fesat teorisyeni. “İddialarıma cevap verme yeteneği olmayan aydınların attığı çamur bu” diyor üstad. “Adam Smith ne ölçüde bir fesat teorisyeni ise ben de o kadar fesat teorisyeniyim.” Peki anırşist mi? Kendini böyle nitelemesi insanları korkutmuyor mu? “Korkutuyor belki. Fakat korkutmaması lazım. Russell en iyi döneminde anarşizme çok yakındı. Benim görüşüme göre anarşizm doğrudan doğruya Aydınlanmadan ve klasik liberalizmden gelmektedir.”

Soğuk Savaş ve ideolojiler çağı sona ermesine rağmen, diye sorguluyor gazeteci, Amerikan siyaseti sağa doğru çarkediyor. Bu nasıl oluyor? İdeolojiler sona ermez, diyor Chomsky. Aydınların yeni bir icadı bu. Elit aydınların yazdığı hemen hemen her şeyin latifeden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. “Aydınlar varoluşlarını, iktidara hizmetlerini, derin gözükmelerini vesair haklılaştırmanın bir yolunu bulmak zorundalar. Onun için bu gibi saçmalıkları or-

taya atıp dururlar.”

İyi ama, kendisi de bir aydın değil mi? “Bir kişiyim ben, diyor. Bahçemdeki çimenleri biçen adamdan daha aydın değilim.”

Aydın olmayı pek aydınlık bulmayan bu muhalif-i maderzadın kitaplarını bizde umumiyetle *Pınar Yayınları* neşretti. “Hakikatı gören” kaç kişiye ulaştı acaba?

* *Financial Times*, 24-25 Haziran 1995.

AYDIN VE NAMUS

Modern dünyada, kurulu düzenlerin en kolay ayartıkları insanların başında “aydınlar” geliyor. Aydını ister Gramsci’nin anladığı mânâda, bir sınıfa veya işletmeye organik tarzda bağlı insanlar; ister Benda’nın anladığı mânâda insanlığın vicdanı olmaya aday yüce ahlâklı filozof-krallar olarak düşünelim, sonuç fazla değişmiyor: Aydın, keskin diline, gerçekten muhalefet ediyor gibi görünmesine rağmen, mevcut sistemin yıkımından çok kendini toparlamasına hizmet ediyor. Niçin böyle oluyor ve bu açmazdan kurtulmanın yolu var mı? *Oryantalizm* yazarının BBC serüveninden hareketle bu sorulara cevap vermeye çalışalım.

Edward Said iki yıl önce BBC’nin ünlü “Reith Lectures” programının konuşmacısı olur. 1948 yılında Bertrand Russell ile başlatılan; Toynbee, Oppenheimer, Galbraith gibi fikir adamları ile sürdürülen bu yıllık programa Said’in davet edilmesi “demokrasinin beşiği” İngiltere’de “olay” olur. Filistin mücadelesinde aktif rol alan, “Yahudilere ve bütünüyle Batı medeniyetine” karşı tavır aldığı eserlerinde aşikâr olan bir “Arap”, Hıristiyan olsa bile, bu dersleri vermeye lâayık mıydı? Ne var ki, dinleyicilerin yoğun tepkisi BBC’nin kararını değiştirmiyor ve Said altı

hafta süren 30'ar dakikalık konuşmalarını yapıyor. Bu konuşmalar şimdi 90 sayfalık sevimli bir risale şeklinde kitaplığımızın mutena bir köşesine oturmuş bulunuyor.* Sayfaları arasında kuşbakışı geziniyoruz:

Bizi önce çocukluğunun Filistin'ine götürüyor Said. "Londra bu sabah dedi ki," tarzından ibarelerle BBC Orta Doğu'da hayatımızın önemli bir parçasıydı, diyor; "Londra" hep doğruyu söylerdi sanki. BBC'ye bu nazarla bakılması sömürgeciliğin bir kalıntısı mıydı, bilmiyorum diyor; fakat her halükârda BBC'nin halk hayatında ne Amerika'nın Sesi'nin, ne de CNN dahil Amerikan özel TV ağlarının sahip olmadığı itibarlı bir konumunun olduğu aşikârdı.

Said, aydının **evrensel bir vicdan** olduğunu düşünmek bakımından Benda'ya yakın. Bizi başkalarının gerçekliğinden koparan yakın arkaplanımızın, dil ve milliyetimizin temin ettiği basit kesinliklerin ötesine geçmek tehlikelidir; aydın, bu tehlikeyi göze alabilendir, diyor. Gellner'in Benda'ya nazire olarak yazdığı "Aydınların ihanetinin ihaneti" denemesinin** bizi hiçbir yere götürmediği, Benda'nın **Aydınların İhaneti**'nden*** daha az vazih, eleştirdiği Sartre'dan daha az cesur, hatta kaba bir dogmayı takip ettiklerini ileri sürdüğü bir takım yazarların görüşlerinden bile daha az işe yarar olduğu kanaatinde. Aydın konumunu şöyle vazediyor:

Hepimiz bir toplumda yaşıyoruz ve kendi dili, geleceği, tarihsel durumu olan bir milliyetin üyeleriyiz. Aydınlar nereye kadar bu fiilî durumların hizmetkârı, nereye kadar düşmanındırlar? Aynı şey aydınların kurumlarla (akademiler, kilise, meslek kuruluşları) olan ilişkileri ve zamanımızda onları olağanüstü derecede "kafalamış" olan dünyevî güçlerle ilişkileri için de geçerlidir. Benim görüşüme göre, aydının birinci derecedeki göre-

zi bu tür ilişkilerin meydana getirdiği baskılardan olabileceğince paçayı kurtarma arayışıdır. Bu bakımdan aydın bir sürgün, bir marjinal, iktidardakilere hakikatı haykırmaya çabalayan bir dilin müellifi olan bir amatördür.

Bu modern zamanlar amatörünün hikâyesini birkaç gün takip etmeye değer mi dersiniz?

* Edward Said: *Representations of the Intellectual*, London: Vintage, 1994.

** *The Political Responsibility of the Intellectuals*, eds. Maclean+Montefiore+Winch, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

*** Julien Benda: *La Trahison des Clercs*, Paris 1927. İng. çev.: *The Treason of the Intellectuals*, London: Norton, 1980.

AYDIN NEYİ TEMSİL EDER?

Said bir soruyla başlıyor: Aydınlar çok geniş mi, yoksa Saksine son derece küçük ve seçilmiş bir insan grubu mudur? Yirminci yüzyılın en ünlü iki aydın tanımı bu hususta temelden karşıttırlar. İtalyan eylemci, gazeteci ve siyaset felsefecisi **Antonio Gramsci** “toplumdaki bütün insanların aydın olduğunu, fakat hepsinin aydının işlevlerine sahip olmadığını” söylemektedir. Toplumda aydın işlevi görenler ikiye ayrılır: Nesiller boyu aynı şeyi yapagelen öğretmen, rahip veya idareci gibi **geleneksel aydınlar**; ve doğrudan doğruya bir sınıf veya işletmenin çıkarlarına hizmet eden **organik aydınlar**. Kapitalist girişimci kendinin yanısıra sanayi teknisyenini, siyasî iktisat uzmanını, yeni bir kültürün, yeni bir hukuk sisteminin organizatörlerini husule getirir. Bugünün reklamcı veya halkla ilişkiler uzmanları ve parti danışmanları da bu anlamda birer organik aydınlardır. Geleneksel aydınlar gibi yerlerinde sabit durmaz, fikirleri değiştirme ve piyasayı genişletmeye yönelik hareketli bir mücadele içinde bulunurlar.

Öbür uçta Julien Benda’nın meşhur tanımı vardır: **Aydınlar, insanlığın vicdanını teşkil eden, çok marifetli ve ahlâklı minnacık bir zümredirler: Sokrat, Hz. İsa, Spinoza, Voltaire, Renan.** Yüce tuttukları şeyler, kesin-

likle bu dünyaya ait olmayan ebedî hakikat ve adalet ölçüleri olduğundan, gerçek aydınlar bir dinadamları zümresi (clergy) teşkil ederler. Sıradan insanlar maddî üstünlük, kişisel ilerleme ve (mümkün olduğunda) dünyevî güçlerle yakın ilişki peşinde olurlar. Bu bakımdan Benda, aydının statü ve başarımını her zaman ehl-i dünyanın (laity) karşı kutbuna koyar ve onları dinî bir terimle tesmiye eder. Gerçek aydınlar, “faaliyetleri esas olarak pratik amaçların takibi olmayan, bir sanat veya bilim yahut metafizik düşünce uygulamasından neşe alan, sözün kısası gayr-ı maddî üstünlükleri ele geçirmek peşinde olan ve dolayısıyla ‘Benim krallığım bu dünyada değildir’ diyen” insanlardır.

Peki bunlar tamamen terk-i dünya eylemiş, esrarlı işlerle uğraşan, fildişi kulede yaşayan düşünürler midir? Kesinlikle hayır! **Gerçek aydınlar, metafizik tutku ve çıkar gözetmeyen adalet ve hakikat ilkeleriyle harekete geçip yolsuzlukları kınadıkları, zayıfları savundukları, kusurlu veya zalim otoriteye meydan okudukları zaman kişiliklerini bulurlar. Kaziğa bağlanıp yakılma, sürgün edilme veya çarmıha gerilme tehlikesini göze alırlar. Bu bakımdan sayıları ister istemez azdır.** Güçlü bir kişiliğe sahip olmak ve mütemadiyen statükoya muhalefet etmek zorundadırlar. Benda bunların nasıl oluyor da hakikatı biliyor olduklarını veya ebedî ilkelere göz kamaştırıcı nüfuzlarının özel fantazilerden ibaret olup olmadığını pek işe karıştırmıyor. Fakat olumlu veya olumsuz aydın örneklerinin hepsi de ikna edicidir.

Ne var ki, Gramsci’nin aydının toplumsal analizi gerçekliğe daha yakındır: Aydın, toplumda belirli bir işlevler kümesini yerine getiren kişidir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında o kadar çok sayıda yeni meslek türedi ki (TV ve radyo yayıncıları, akademisyenler, bilgisayar analistle-

ri, spor ve medya hukukçuları, yönetim danışmanları, politika uzmanları, hükümet danışmanları, özel piyasa raporörleri ve hatta bütün bir modern kitle gazeteciliği), bütün bunlar Gramsci'nin vizyonunu haklı çıkarmaktadır. Bugün, bilginin üretim veya dağıtımıyla bağlantılı her hangi bir alanda çalışmakta olan herkes aydındır. En sanayileşmiş Batı toplumlarında bilgi sanayileriyle hakiki fizikî üretim sanayileri arasındaki oran, birinciler lehine keskin bir artış göstermektedir. Amerikalı sosyolog Alvin Gouldner birkaç yıl önce **aydınların toplumdaki yeni sınıf olduklarını ve eski para veya mülk sahibi sınıfın yerine geçtiklerini** söylüyordu.* Bu yükselişleri yüzünden, aydınlar artık geniş bir halk kitlesine hitab etmiyor; aksine, bir eleştirel söylem kültürünün üyeleri haline geliyorlar.

* Alvin Gouldner: *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, New York: Seabury Press, 1979.

AYDINLARA GÜVENE BİLİR MİYİZ?

Gramsci'nin organik aydını, Wallerstein'in vur abalı-yası. Sistemkarşıtı hareketlerin 150 yıldır kapitalist sistemi dönüştürmek şöyle dursun, onun gün geçtikçe kuvvetlenmesine yaradıklarının sebebini özellikle "sosyalist aydının kafaya alınmasında" buluyor. Açıklaması kısaca şöyle:

Liberalizmin dış görünüşünün aldatıcılığı (yani, onun serbesti kisvesi altında gerçekte sermaye birikim sürecini hızlandıran işlevi) işin başından beri biliniyordu ve iki yüzyıl boyunca sık sık kuvvetli biçimde dile getirilmişti. Bununla beraber sosyalist geleneğe mensup hareketler kendilerinin belagatli liberalizm eleştirileriyle tutarlı biçimde davranmadılar. Çoğunlukla, tam aksini yaptılar! Çünkü hepsi de gösterişli biçimde **insanlık adına** konuştuğunu iddia eden bu hareketlerin toplumsal temeli gerçekte dünya nüfusunun sınırlı bir zümresiydi. Bunlar arasında şehirli işçi sınıflarının vasıflı ve yarı vasıflı olanları, dünya aydınları ve kapitalist dünya-ekonomisinin işleyişinin daha çabuk görülebildiği kırsal alanların daha vasıflı ve eğitilmiş grupları vardı (Aşağı yukarı, Gramsci'nin organik aydınları). Bunlar önemli bir sayıya baliğ oluyordu, fakat hiç te dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuyor-

lardı.*

İnsanlık adına konuşan aydın, Julien Benda'nın rüyasıydı. *Aydınların İhaneti*, aydınların bir nevi evrensel mekânda yaşadıkları izlenimini vermektedir: Ne ulusal sınırlarla kuşatılmışlardır, ne etnik kimlikle. Fakat 1927 yılında Benda'ya öyle geliyordu ki, aydınlarla uğraşmak sadece Avrupalılarla uğraşmaktı (beğenerek sözünü ettiği tek Avrupalı olmayan kişi Hz. İsa'ydı).

O günden bugüne çok şey değişti, diyor Edward Said. Evvela, Avrupa ve Batı artık dünyanın geriye kalan kısımları için karşikonulmaz ölçü koyucular değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük sömürge imparatorluklarının dağılması, Avrupa'nın bir zamanlar dünyanın karanlık yöreleri denen ülkelerin entellektüel ve siyasî bakımlardan aydınlatılmasındaki yeteneğini azalttı. Soğuk Savaş'ın zuhuru, Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkışı ve Birleşmiş Milletler'in (uygulamasa bile) ima ettiği halkların evrensel özgürleşmesiyle, Avrupalı olmayan ulus ve gelenekler ciddi önem kazanmaya başladılar.

Bu durumda aydın, kendi "ulus"unun uluslararası sistem içindeki sözcüsü olmayı seçen kişi midir? Evet diye cevap vermek çok kolay. Ya "ulus" dediğiniz topluluk bizzat o sistemin ihdas ettiği, vücut bulmaya zorladığı bir varlık ise? Bu durumda aydının sözcülüğü, sözde temsil ettiği insanlardan çok, sistemin işleyişinden maksimum çıkar sağlayanlara yarayacaktır.

Aydın, ülke içinde belirli bir grupla özdeşleşen, onun duyuş tarzını ve çıkarlarını sembolik bir dille propaganda eden kişi midir peki? Said'in cevabı son derece öğretici: **"Her aydının, ona kulak veren bir seçmen kitlesi vardır. Mesele, bu insanların tatmin edilmesi, mutlu tutulması gereken bir müşteri topluluğu olarak mı; yok-**

sa meydan okunması, muhalefete çekilip toplumda daha ileri bir demokratik katılım yolunda harekete geçirilmesi gereken bir topluluk olarak mı görüldüğüdür. Ancak, her iki durumda da otorite ve iktidardan yakayı kurtarmanın, aydının onlarla ilişkisinden sıyrılmanın yolu yoktur. Aydın, otoritenin karşısına hangi sıfatla çıkacaktır: Profesyonel bir yordakçı olarak mı, yoksa onun mükâfatsız, amatör vicdanı olarak mı?”

Aydın, toplum içindeki her hangi bir grupta bağlantısını evrensel hakikat ve adalet ilkeleri olduğunu düşündüğü şiarların üzerine çıkarmadığı; ulusu temsil görüntüsüyle (bugünkü çoğu ulusçuların yaptığı gibi) uluslararası sisteme hizmet etmediği; doğruluktan sapma eğilimleri gösteren herkese tavizsiz uyarıda bulunmaya çalıştığı ölçüde, Müslüman bir topluluk nezdinde güvenilirdir.

* I. Wallerstein: “Aydınlanma, İlerleme ve Liberalizm,” *Bilgi ve Hikmet*, Bahar 1995.

İYİLERDEN YANA OLMAK

Şehzade Korkut'a göre, medrese idealleriyle yetişen insanlar ile ahali potansiyel bir "iyiler taifesi"ydi; padişah emrindeki kapıkulları ise "kötüler taifesi". Cevdet Paşa'ya göre, çeşitli vesilelerle Avrupa tüccarı ile işbirliği yapıp ahaliyi soyan [bürokrat-tüccar] zümre "reziller" taifesiydi. **Said Nursi**, maddecî bir dünya görüşünü Müslüman bir millete zorla dayatmak isteyen Batıcı-lâik "kötüler"e karşı, "iyiler"in imanını koruyacak bir dinî söylem geliştirdi; **İsmet Özel** ise kendi hayat hikâyesinden ("masalından") hareketle modern dünyada "iyilerden yana olma"nın ne demek olabileceğini gösterdi.

Şerif Mardin'in "**İyiler ve Kötüler**" başlıklı makalesinin kısa özeti bu. Dört yıl önce *Daedalus* dergisinde yayımlanan bu güzel yazıyı Türkçeye çevirip *Dergâh* dergisinde yayımlamıştım. Daha sonra *Tarih Risaleleri* başlıklı derlemeye* dahil ettiğimde, hocamız hakkındaki genel kanaatlerimi de ifade etmeyi gerekli görmüş ve şöyle demiştim:

Şerif Mardin, Türk sosyolojisinin "onur konuğu". Bizimkiler ne yapıyor diye meraklanıp ülkesini ziyarete gelmiş bir "Avrupa Türkü". Said Nursi üzerindeki etüdü intibak problemini halletmek yerine çetrefilleştirmiş. Birkaç

yıl önce Türk Edebiyatı Vakfı'nda cami, namaz, zikir.. gibi İslamî “semboller”den hareketle yaptığı konuşmada en az yirmi defa “... gibi geliyor bana” dediğini kaydetmiştim. İhtiyat değil bu, tereddüt. Üyelerinin manevî dünyasına giremediğimiz bir toplumu tahlil etmenin olağan çekingenliği. **The Genesis..** yazarı, ondokuzuncu yüzyıl Türkiye'sini hepimizden iyi tanıyor; ama yirminci yüzyılda İstanbul'da değil de Paris'te yaşamış gibi. Türk toplumunun Büyük Yabancı. (Böyle binlerce “yabancı”nın var olduğu gerçeği, onları marjinallikten kurtarmıyor. Olsa olsa, “Medine Vesikası” tartışmasının muhatabı kılıyor!)

Cemil Meriç inanan yabancıydı; kendini Müslümanlar arasında zorunlu bir “otobüs yolculuğuna” çıkmış farzediyordu. Şerif Mardin belki inanmak isteyen, ama buna bir türlü gönlü (aklı?) yatmayan yabancı. Ahmet Rıza ile, Abdullah Cevdet ile aynı “kara tirene” binmiş. **Avrupa'da Müslüman, Türkiye'de Avrupalı.** Yaralı değil, muaddel bilinç. Genç Osmanlılara, Jön Türklere, Said Nursi'ye dair hakikaten öncü nitelikteki çalışmalarının toplumda karşılığını bulamaması bu yüzden. İlim adamı tesbitle yetinemez; istikamet göstermek zorundadır. Tarafsız ilim, düzenbazlığa çıkarılmış davetiye.

Şerif Mardin, Celal Nuri'nin, Abdullah Cevdet'in devamı. Onlara kıyasla Batı'ya daha çok, İslam'a daha az aşina. Celal Nuri'lere gösterilmeyen müsamahayı Şerif Mardin'lere gösterebilecek miyiz? Göstermeli miyiz? Göstermemek için haklı sebeplerimiz olmakla beraber, gösterilmesinden yanayım. Cemil Meriç'in yukarıdaki isimlerle ilgili hükmünü paylaşıyorum: “Bunlar hiçbir zaman küfr-ü mutlak içinde değildiler. Olsa olsa agnostiktiler. Çağdaşlarının bağışlamadığı bu dürüstlük, bu samimiyet. Kabuklu hayvanlar, her düşünen insanın karşılaştığı

bu beşeri tereddütleri anlamak istemedi. ... Dava şu: Bir yanda kafası işleyen, kâinatın muammalarını anlamak için hem dinlerin, hem felsefelerin ışığından faydalanmak isteyen, bütün bilgilere, bütün düşüncelere açık birkaç kişi.. Ötede mutlak hakikatı belli sloganlara irca ederek Müslümanlığı fitrî bir imtiyaz olarak kendilerine mal eden bir iki oportünist. Ve ikincilerin etrafında kümelenen adsız ve şuursuz yığın. Abdullah Cevdet'i tekfir edenler onun geniş irfanını affedemiyorlardı." (*Gergedan* , Nisan 1988.)

Müslüman gençliğin irfanı bugün bütün medeniyetleri kucaklayacak seviyede. Kemal Tahirler, Şerif Mardinler, Attila İlhanlar.. "**bizim** yabancılarımız". Onlarla aynı gemideyiz. Geminin **bizim** sularımızda seyretmekte olduğunu kabul etmeleri şartıyla onları affedebiliriz. Bu "uzlaşma" değil, bir ihkak-ı hak meselesidir. Başka türlü, "iyilerden yana olmak" mümkün değildir.

* *Tarih Risaleleri*, İz Yayıncılık, 1995.

MÜSLÜMAN AYDIN

Şerif Mardin son derece güzel bir edisyon kitap hazırlamış: Orta Doğu'da Kültürel Geçişler.* Amerikan Üniversitesi İslami Araştırmalar Kürsüsü tarafından 1989 Aralık ayında düzenlenen bir konferansın tebliğlerinden meydana gelen kitapta **Said Emir Ercümen** siyasî geleneklerin modernleştirilmesinde anayasaların rolünü, **Semir Halef** ise Beyrut Amerikan Üniversitesi örneğinden hareketle New England püritanizmi ile Orta Doğu'da liberal eğitim arasındaki ilişkiyi inceliyor. **Richard Khuri**, Arap dünyasının Marksist Müslümanı olarak şöhret yapan Hasan Hanefi'nin Arap-İslam dünyasında özgürlüğün olmadığı yolundaki fikirlerini eleştirirken; **Şahruh Ahevi**, Seyyid Kutup'tan yola çıkarak felsefenin sefaleti ve İslam geleneğinin korunması meselesini tartışıyor. Şerif Mardin'in tebliği "**Necip Fazıl ve Nakşibendilik**" alt başlığını taşıyor. Üst başlıktan modern Türkiye'de laikleşmenin etkileri çerçevesinde aydın ile kültürel değişim arasındaki ilişkiyi aydınlatmaya çalıştığını anlıyoruz. Derlemenin en ilgi çekici bölümlerinden biri **Michael Meeker**'in: "Müslüman Aydın ve Sözüne Kulak Verenler." Bugün, Meeker'in tesbitlerinden bir kesit sunmaya çalışacağım.

Meeker'a göre, son onbeş yılda, "**Müslüman aydın**" veya "**İslamcı aydın**" diye adlandırılan yeni bir tür köşe yazarı ve denemeci, tahsilli Türk müminleri arasında dikkate değer sayıda dinleyiciyi kendine çekti. (Bunlar üzerine yazı yazanlar İslamcı aydın tabirini kullanırken, kendileri çoğunlukla Müslüman aydın tabirini tercih ediyorlar.) Müslüman aydın, Cumhuriyet rejiminin siyasî ve kültürel kurumlarını eleştirirken, Türkiye Müslümanlarının hayat tarzlarının yeniden-İslamîleştirilmesi çağrısında bulunmaktadır. Her ne kadar İslamcılar yüz yıllık Batılılaşma eleştirilerine medyun-u şükran ise de, yeni Müslüman aydın daha çok 1950-sonrası laik Türkiye Cumhuriyeti'nin eseridir. Bu arkaplan onu Türkiye'de daha önceki İslamcı düşünürlerden ayırmaktadır. Düşüncesinin büyük bir bölümü İslamcı direnme ve muhalefet geleneğine tetabuk etmekle beraber, kullandığı dil, andığı veya tahlil ettiği eserler, Batıcılık ve laikliğe karşı tutumu ve söyleminin daha az ele gelir veçheleriyle alışılmadık bir tiptir.

Müslüman aydın otuz-elli yaş arasındadır ve İstanbul veya Ankara'da ikamet etmektedir. Taşradaki bir kasabalı veya memur ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, ilk, orta ve liseyi taşrada bitirmiştir. Sonra Ankara veya İstanbul'un yolunu tutarak, oralarda bir veya daha fazla Türk üniversitesinde laik yüksek öğrenim görmüştür. Çalışmaları fen veya mühendislikten ziyade beşeri bilimler veya sosyal bilim sahalarında temerküz etmiştir. (Türkiye'deki Müslüman aydının bu özelliği İslam dünyasındaki Müslüman radikallerinkinden farklıdır. Sivan'ın tesbitine göre, radikaller daha ziyade teknik bir eğitimden geçmektedirler.) Üniversiteyi bitirdikten sonra, Ankara veya İstanbul'un daimi mukimi haline gelmektedir. Türkçeden başka bir veya iki Avrupa yahut Orta Doğu dili bilmektedir. Batı edebiyatı, felsefesi veya sosyal tarihine ciddi ve uzun

ömürlü bir alakayla eğilmiştir ve eserlerinde İslamî otorite veya kaynaklardan daha çok Batılı yazarlara atıflar vardır. Fakat Müslüman alimlerin fikir ve eserlerini de sıkça zikreder ve bazan uzun uzadıya tartışır.

Meeker, bu ön bilgilerden sonra **İsmet Özel**'den hareketle "Müslüman aydınının kültür siyasetini değerlendiriyor" ve Özel'in eserlerinden altı uzun çeviri yapıyor.

* Michael Meeker: *"The Muslim Intellectual and His Audience," Cultural Transitions in the Middle East*, Şerif Mardin (ed.), Leiden: E.J.Brill, 1994.

RADİKAL VE MÜSLÜMAN

Michael Meeker'a göre, kendini yabancı sosyal çevrelerden tecrit etmeye meyyal muhafazakâr mümin, Müslüman aydını laik aydından pek farklı görmemektedir. Müslüman aydının yeni Türkçeyi akıcı bir üslupla kullanması, bazan Batılı modalara dayanıyor gibi olan tahliller yapması ve Avrupa siyaset felsefesinin meseleleriyle fazlaca haşır neşir olması muhafazakâr mümini tedirgin etmektedir. Aynı zamanda, Müslüman aydının Batı ve İslam kültürleri arasında köklü bir fark bulup ortaya çıkarmasından da rahatsız olmaktadır. Bu bakımdan Müslüman aydını "modernist", "radikal", "solcu", "Humeynici" ve hatta "Şii" sayarak reddedebilmektedir.

Her ne kadar Müslüman aydın bazı muhafazakârlarca aşırı bir tip olarak resmediliyorsa da, çağdaş İslam fundamentalizmine dair Batılı çalışmalarda ortaya çıkan "radikal İslamcı" tipten uzaktır. Radikaller Batıyı topyekün "şer" kaynağı sayıp reddederken, Müslüman aydın önce Batı'yı **anlamak** istemektedir. Temel İslamî ilkelere müracaatla, Batı medeniyetinin bir tarih süreci içinde oluşumunu tahlil etmekte, bu çabayı Batı'ya muhalefet projesinin ilk adımı olarak görmektedir.

Türkiye'deki Müslüman aydınlar, öbür İslam ülkele-

rindeki aydınlardan niçin bu kadar farklıdır? Bu sorunun cevabı, onların okuyucularıyla paylaştıkları hayat tecrübesinin unsurlarında aranabilir. **Yeni Türk okuyucu nesli, aldıkları tahsil gereği Batı entellektüel ve kültür akımlarına yakından aşina olan, Batı medeniyet ve kurumları hakkında “doğrudan” bilgi ve tecrübe sahibi olan bir nesildir. İslamî kimliklerini Batı ile doğrudan temas sayesinde keşfetmişlerdir.**

Müslüman aydınların temsilcisi sayılabilecek çok sayıda yazar arasında özellikle bir tanesi Türk okuyucuları tarafından nispeten daha fazla tanınmaktadır. Bu, bir zamanlar Ankara ve İstanbul kafelerindeki Bohemci aydınlar arasında yer alan bir şahsiyetken, bugün hem laikler hem de İslamcılar tarafından en özgün Müslüman aydın kabul edilen **İsmet Özel**’dir. İsmet Özel’in ilk deneme kitabı olan **Üç Mesele**, İslamcı düşüncede yeni bir hareket noktasıdır. Diğer Müslüman aydınların eserleri üzerinde güçlü bir etki uyandırmıştır ve Türkiye’deki bu yeni dinî yönelenmenin manifestosu sayılabilir.

Meeker’in İsmet Özel tahlilini bir sonraki yazıda özetleyeceğim. Bu yazıyı, iki yıl önce **Dergâh** dergisinin soruşturmasına verdiğim kısa bir cevapla noktalıyorum: “İsmet Özel’in düşüncesi, Müslümanlar bakımından en az şiiri kadar önemli ve etkilidir. Üç Mesele, ufuk açıcı bir ilk çalışma. ‘İslamcı aydınlar’ henüz bu kitabın sınırlarından öteye geçebilmiş değiller.”

MÜSLÜMAN AZINLIK

İsmet Özel'in laik, solcu bir şairden Müslüman savunucu ve tahlilci olma istikametindeki kişisel dönüşümü (Meeker burada conversion/dönme terimini uygun görmeyip transformasyon/dönüşüm kelimesini kullanıyor.) İslamiyet'in Türkiye Cumhuriyetiyle ilişkisi üzerinde fikir yürütmemiz bakımından onu çok iyi bir konuma yerleştirmektedir. Birçoğu beşyüz kelimeyi geçmeyen kısa denemelerinde kendi kişisel tecrübesini gözden geçirmekte ve kendini Türk toplum ve tarihinin bir ürünü olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım ona İslamî inançlarını en yakın çağdaş hadiseler bağlamına yerleştirebilme imkânı vermektedir.

İsmet Özel, kendisi gibi Batıcı etkilerden derin biçimde etkilenmiş Müslümanlara özel bir rol biçmektedir. **Türkiye'de İslam'ın kaderinin Müslümanların topyekün istikbale işaret ettiğini, çünkü Türkiye'nin diğer bütün İslam ülkelerinden çok daha şiddetli biçimde Batılılaşmadan etkilendiğini ileri sürmektedir.** Bu yöneliş Özel'in denemelerine öbür Müslüman yazarların eserlerinde görülmeyen bir tazelik vermektedir. Kur'an ve Hadis'i zikreden geleneksel İslam'ın bir temsilcisi sıfatıyla değil, Türkiye'de sanat, müzik, edebiyat ve tarih üzerin-

de kışkırtıcı yorumlar yapmasını mümkün kılan Cumhuriyet toplumunun içindeki adam sıfatıyla yazmaktadır. İslamî kurumlara yönelik laikçi eleştirilere, çoğu zaman onları yönlendiren riyakârlık, tekebbür ve diktacılık maskelelerini düşürmek suretiyle cevap verdiği denemelerinde ustalığının zirvesine çıkmaktadır.

Hülyalardan sıyrılmış bir solcu olarak İsmet Özel aynı zamanda İslam'ı 1960 ve 70'lerin sağ-sol ideolojik tartışma ve kavgalarından kaçış olarak görmeye meyyaldır. Okuyucularını İslamî bir kimliği, Batı veya Doğu bloklarının sunduğu alternatiflerden kesinlikle farklı olan üçüncü bir yol olarak benimsemeye teşvik etmektedir. **Denemelerinde, dindarlık hem huzur veren bir melce, hem de Türk toplumunun bir parçası olan şiddetli siyasî husumete aktif bir cevap olarak boy göstermektedir.**

Özel, birçok muhafazakâr Müslümanın kanaatlerini sarsmakta da tereddüt etmemektedir: Türkiye'deki Müslümanların, Allah onlardan yana olduğu için her şeyin bir şekilde yolunda gideceği düşüncesiyle yan gelip yatamayacakları ikazında bulunmaktadır. Nefslerini murakabe altına almalı, ferdî eylem için bir program geliştirmelidirler. Bu onların bir takım nahoş gerçekleri kabul etmelerini gerektirecektir: Müslümanlar Türkiye'de büyük çoğunluk değil, küçük bir azınlıktırlar. Birlik içinde değildirler ve hiçbir zaman bir tek çeşit Türk Müslüman olmayacaktır. Hakiki Müslümanlar küçük bir azınlık olsalar da, İslam Türkiye'deki büyük çoğunluğun inanç ve uygulamalarındaki gözükmeyen (latent) boyuttur. Dolayısıyla, İslamî bir hareket bu daha derin ve yüce tutulan değerlerin temsilcisi olduğu ölçüde halk adına hareket edebilir.

TAPINAKTAKİ BUHAR MOTORU

Fazilet Koleji ile Data Teknik Bilgisayar şirketi ortaklaşa bir sempozyum düzenlediler: “Bilgi Toplumu ve Eğitimimiz”. Bu sempozyumda konuşan değerli bilimadamı Toygar Akman’dan **Cizreli Ebu’l İzz**’in geliştirdiği robot makinaların hikâyesini dinleyince, bilim ile sanayi ilişkisine ve farklı toplumlarda teknolojiden beklenen hizmete dair bir değerlendirme yapmanın yararlı olacağını düşündüm. Önce, Fransız tarihçi Braudel’den, İskenderiye’de bundan tam 2000 veya 2100 yıl önce geliştirilmiş olan buhar motorlarının hikâyesini dinleyelim.

Üstada göre, **bir takım icatların yapılmış olması hemen bir sanayi devrimine yol açmaz. Önemli olan, ekonominin sözkonusu icatları kullanabilme kapasitesine ulaşması, o icatların sağlayacağı katkıya ihtiyaç duyacak hale gelmiş olmasıdır.** Başarılı bir devrim, topyekün bir gelişme sürecini gerektirmektedir. Bir toplum ve ekonominin bütün kesimleri bu süreçle alakalıdır ve değişime eşlik etmek, değişimi sürdürmek ve fiilen değişime uğramak yeteneğinde olmalıdırlar. Her sanayi devrimi bir unsurlar bileşimidir, bir “aile kompleksi”, bir değişik faktörler dizisi. Bazan bir icat tecrit edilmiş halde boy

verir, parlak ama işe yaramaz, verimli bir beynin kısır meyvesi; duyan bile olmaz. Bazan bir çeşit take-off vuku bulur, belki enerji alanındaki bir devrimin, tarım veya zanaat teknolojisindeki âni bir ilerlemenin, pazarlamadaki bir sıçramanın veya nüfus artışının sonucu olan bir havalanma: Bir ilerleme fıskırması olur, motor başlama noktasındaymış gibi görünür; sonra herşey durma noktasına gelir.

Büyük tarihçi tahlilini şöyle bağlıyor: “Hiçbir sanayi devrimi, hatta daha geniş anlamda üretim ve mübadelede hiçbir ilerleme tam olarak bilimsel ve ekonomik bir süreç sayılamaz. Ekonomi insan hayatının diğer kesimlerinden tecrit edilmiş halde mevcut olamaz; ekonomi onlara, onlar da ekonomiye bağımlıdırlar.” Braudel, çarpıcı bir örnek olarak Batlamyus Mısır’ını veriyor. **Buhar motoru**, Denis Papin veya James Watt’dan 18 veya 19 asır önce, MÖ 100 ila 50 arasında İskenderiye’de icat edilmiş bulunuyordu. Belli bir mesafeden ağır bir tapınak kapısını açıp kapayan bir mekanizmayı işletebilen **aeolipile** adı verilen bir çeşit buhar türbünü Mısırlı bir “mühendis” tarafından icat edilmişti. Bu icat, başka birkaç icatın peşinden yapılmıştı: emme pompası, basma tulumba, termometrenin bazı ilk örnekleri, çeşitli savaş motorları... Bunlar ya sıkıştırılmış havaya veya büyük yaylara bağlı olarak çalışıyorlardı ve çoğunun pratik olmaktan ziyade teorik önemi vardı. O uzak günlerde, İskenderiye zonklayan bir icat merkeziydi. Bir iki yüzyıl önce, birkaç devrim vuku bulmuştu zaten: kültür, ticaret ve bilim devrimleri: Öklid, Batlamyus ve Eratostenes’in çağıydı bu. Üçüncü yüzyılın başlarında, şehirde yaşadığı sanılan Dicaearchus “haritada, Cebelitarık Boğazı’ndan Toroslar ve Himalayalar üzerinden Pasifik Okyanusu’na uzanan bir arz derecesi çizgisi çizen” ilk coğrafyacıydı. Üçüncü yüzyılda İs-

kenderiye'nin bir mühendislik okulu bile vardı. (*Civilization and Capitalism*, III, s.543.)

Bu icatlar niçin birbirlerinden güç alarak bir sanayi devrimine dönüşmedi? Çünkü köleci toplumda ihtiyaç duyulan enerjiyi temin edecek bol sayıda köle vardı. O zamana kadar mevcut olanlardan daha güçlü enerji kaynaklarına ihtiyaç yoktu. Böylece Hellen toplumu, “mühendislerinin” icatlarına kayıtsız kaldı.

Yukarıda sözünü ettiğim sempozyumda konuşan Dr. Şakir Kocabaş, insanların çağlar boyu tıpkı canlılar gibi otomatik işler yapan makinalara büyük ilgi ve hayranlık gösterdiklerini dile getirdi. “İnsanlarda sanki canlılığı taklit eden makinalar, süs eşyası ve oyuncaklar yapma derinden gelen bir arzu olarak bulunmaktadır.” Kocabaş’a göre, Abbasiler zamanında Musa Kardeşlerin yaptığı ve hidrolik prensiplerine dayanan çok çeşitli otomatik aygıt tasarımları, Selçuklular zamanında Ebül İzz’in yaptığı otomatlar İslam bilim ve teknoloji tarihinde en çok bilinen çalışmalardır. Bu çalışmalar daha sonra Endülüs ve Orta Doğu yoluyla Avrupa’ya geçmiş ve birçok Avrupalı mekanikçi tarafından geliştirilmiştir.

ABDEST ALDIRTAN ROBOT

İnsana benzeyen makineler yapma fikrinin yirminci yüzyıldaki öncülerinden biri, Çek piyes yazarı Karel Čapek. 1920 yılında yazdığı **Russumun Universal Robotları** adlı piyesinde, Çekçe **robota** denilen işçilerin görevlerini yapacak olan makinelerin, tıpkı insanlar gibi söz dinleyebileceklerini ve akıllı davranışlarda bulunabileceklerini ileri sürmüştü.

Toygar Akman'a göre, insana benzeyen makineler yapmanın tarihi oldukça eski. Hz. İsa'dan 700 yıl önce Çin bilgini Yang Wu Lien, otomatik bir dilenci keşiş yapmıştı. **Omuzuna asılı olan çanta belirli bir ağırlığa ulaşınca veya çekilince, Sadaka!.. Sadaka!.. diye ses çıkarıyordu.** Yine Çinli Han Çih-Ho, 890 yılında tahtadan ve zıplayan bir kedi yapmıştı. Alman bilgin ve filozof Albertus Magnus onikinci yüzyılda otomatik bir hizmetçi yapmıştı. **Robot hizmetçi, kapıyı açarak misafirleri selamlıyor ve onlara birkaç kelime sesleniyordu.** Onbeşinci yüzyılda Leonardo de Vinci pekçok otomatik makineler yapmıştı. Bunların en ilginç, Fransa Kralı 12. Lui şerefine yaptığı aslandı. Kral Milano'ya geldiği zaman, **Otomatik Aslan, Kral'ı şehrin girişinde karşılamış, biraz ilerledikten sonra önünde durmuş ve göğsünü gösterecek**

biçimde pençelerini kaldırarak, Fransa kralının arması olan Zambak şeklini göstermişti. Descartes ve Edison, sonraki yüzyılların ünlü robot tasarımcıları arasında zikredilebilir.

Toygar Akman, 1972 yılında Diyarbakır kütüphanesinde İbrahim Hakkı Konyalı'nın **"800 Yıl Önce Türk Sarayları Makineleşmişti"** başlıklı makalesini görünce çok şaşırmış. Yazar, Selçuklu boylarından Artuk Türklerinin Diyarbakır'ı başkent yaptıklarını ve güneye doğru uzanarak Kudüs'e kadar indiklerini, bu bölgede ileri bir medeniyet kurduklarını belirtiyormuş. Artuk beylerinin saraylarını bilim adamlarına açtıklarını, bu bilginlerden **Cizreli Ebu'l İzz**'in pek çok robot adamlar yaptığını, kitabının orijinalinin İstanbul'da Üçüncü Ahmet Kitaplığı'nda, bir örneğinin de Ayasofya Müzesi'nde bulunduğunu söylüyormuş. "Yazıda yer alan robot adamlar, insanda hayret duyguları uyandırıyor"muş.

Akman, kitabın orijinalini bulduktan sonra, araştırmalarını derinleştiriyor; kitabın kısmen Almanca'ya çevrildiğini, Ayasofya'daki eserin 66 sayfasının çalındığını, kitaptaki taslaklara uygun robotların Prof. Wideman tarafından yapıldığını ve bunların Erlangen Üniversitesi'nde bulunduğunu öğreniyor. Batılıların **Ibn-al Razzas Cesari** dedikleri bilginin eseri 1974 yılında Donald Hill tarafından İngilizce'ye çevrilerek yayımlanıyor (**The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices**).

Ebu'l İzz, otomatik hareketi hangi güç kaynaklarıyla sağlıyordu? "Bunlardan biri, suyun basıncı ile **Havanın Etkisi**, suyun kaldırması ile **Şamandıraların Etkisi** ve mumun erimesiyle meydana gelen **Ağırlık Kaybedilmesinden Hasıl Olabilecek Hareket**. Bir an insanın akli almıyor! Ancak, Ebu'l İzz, Artuk Beyi Ebu'l Feth Mahmud ibn Mehmed ibn Karaaslan için yazdığını söylediği kita-

bında, hükümdar ve kardeşine 25 yıl otomatik makineler yapmış ve işletmişti.”

Cizreli bilginin otomatik saatlerinden biri şöyle çalışıyordu: Sistem, suyun yükselmesi ile harekete geçen şamandıranın bağlı olduğu ipe makaraları döndürüyor, böylece iki “robot adam”ın biri yazıcı, diğeri de hesaplayıcı olarak zamanı (saatı) işleyerek gösteriyorlardı. Tıpkı eski bilgisayarlardaki Okuyucu ve Yazıcı kafalar gibi, sistem işliyor, su aktığı müddetçe saatin kaç olduğu tesbit ediliyordu.

Hükümdar, bilginimize, elleri kirli olan hizmetçilerin kendisine ve misafirlerine hizmette bulunmasını doğru bulmadığını, bu sebeple misafirlerine hizmet edecek robot adamlar ile kendisinin temiz abdest almasını sağlayacak makineler yapıp yapamayacağını sormuştu. Ebu’l İzz, Artuk hükümdarının bu isteklerini yerine getirmiş ve kısa zamanda istenen robotları yapmıştı. **Otomatik Abdest Alma Makinesi** şöyle çalışmaktaydı: Hükümdar makinenin yanına yaklaştığında, işlem başlıyordu. Makinenin üstünde bulunan tıpanın çıkartılması ile içeriye dolan hava, depoda bulunan suyun aşağıya akmasına yol açıyordu. Aşağıda su yüzeyinde bulunan şamandıra ise suyun akışına bağlı olarak yükselip kendine bağlı olan Robot Adamın kolunu harekete geçiriyor ve Robot elindeki ibriği eğerek, suyu hükümdarın ellerine dökmeye başlıyordu. Abdest alma işi tamamlanırken, yükselen şamandıra ikinci kolu harekete geçiriyor, bu sefer Robot sol elinde tuttuğu havlu ve tarağı Hükümdara uzatıyordu.

Tabiata hükmetme arayış ve ihtiyacı içinde olmayan kadim toplumların teknolojiyle ülfetleri bu sınırlar içindeydi. Bugün, tabiatı ve insanları hükmü altına almada teknolojiyi basit bir araç düzeyine indirmiş bir medeniyet camiasıyla hesaplaşırken, tabiata ve insana “ilahî bir emanet”

muamelesi yapan geleneksel toplumların zihniyetleriyle irtibat içinde olmalıyız. Böyle bir tutum, hem eşyaya dair bilginin ilelebet bir medeniyetin tekelinde kalamayacağı-
nın bilinmesi, hem de yaşanmaya değer bir hayatın inşâsı için elzemdir.

KAHRAMANSIZ TOPLUM

Sayın Mustafa Özel. Geçmişte birçok kahramanımız yaşamış. Tarihimiz bunların şerefleştirdiği altın sayfalarla dolu. Bugün niçin kahraman çıkaramıyoruz? Nesil mi bozuldu? Genlerimizle mi oynandı? Kahramansız toplum olma vasfımız daha ne kadar sürecek?

Bu türden soru soranlara önce Sezai Karakoç'un "Çocukluğumuz" şiirinden mısralar okuyorum. Yaşadığımız çelişkiyi hiçbir toplumbilimcinin iyi bir şair kadar dile getirebileceğine inanmıyorum çünkü.

*Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde
Binmiş gelirdi Ali bir kırata*

*Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından
Asya'da, Afrika'da, geçmişte gelecekte*

*Biz o atın tozuna kapanır ağlardık
Güneş kaçırdı, ay düşerdi, yıldızlar büyürdü*

*Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü
Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kahraman*

Ali olmaktan bir sedef her çocukta

*Babam lâmbanın ışığında okurdu
Kaleler kuşatırdık, bir mümin ölse ağlardık
Fetihlerde bayram yapardık
İslâm bir sevinçti kaplardı içimizi*

*Peygamberin günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık
Bediri, Hayberi, Mekkeyi özlerdik, sabaha kadar uyuyamazdık*

*Şimdi hiç birinden eser yok
Gitti o geceler o cenk kitapları
Dağıldı kalelerin önündeki askerler
Çocukluk güzün dökülen yapraklar gibi
(Şiirler IV, Diriliş Yayınları, 1975)*

Kahramanlarını yaşadığı güne taşıyamayan bir millet, tarihin inşâsına etkin biçimde katılamaz. Başkalarının yapacağı bir tarihin malzemesi olur ancak. Çocukluğumuzun Alisi, Hamzası, Seyyid Battalı yetişkinlik çağımızda bize bir şey söylemiyorsa, onları çevremizde göremiyor, teşhis edemiyorsak; Bedr'in, Hayber'in simgesel karşılıklarını bulamıyorsak, hayatımızın özsuğu çekilmiş, irâde sahibi varlıklar olduğumuz şüphe dairesine girmiştir.

Belli bir yaşa ulaştıktan sonra, akli duygularına baskın gelmeye başlayan genç adamın, elinde kılıçla Battal Gazi'nin Diyâr-ı Rûm üzere sefer eylemesini gözünde canlandırması tabiatıyla güçleşir. New York'taki Türk Günü'nde kılıç kalkan ekibinin seyircilerin bir çoğunu korkutup kaçırmaması gibi, Kapıkule'yi elinde kılıçla geçen Battal'ın nasıl gülünç bir duruma düşeceği ortada. O halde cenk kitaplarımızdaki kahramanları bugün nasıl yaşatacağız? Kimdir bugünün Alisi, Hamzası, Battalı?

Sanayi Devrimi, toplumsal gücün kaynağında bir tahav-

vüle yol açtı. Kas kuvvetinin yerini, toplumsal örgütlenme ve o örgüt içinde cansız enerji kaynaklarından (makinelere) daha fazla yararlanma aldı. “Doğu” toplumlarının bireyleri, “Batı” toplumlarının bireylerinden tek tek daha güçlü, hatta daha akıllı olabilirdi. Ama Batılının “toplumsal aklı” daha çok güç ürettiyordu artık. Zamanın kahramanı, bu süreçte toplumsal etkinliğe en çok katkıda bulunandı.

Sanayi sonrası dönüşümü yaşıyoruz bugün. Anahtar kavramlarımız: Bilgi, teşebbüs, rekabet. Kahramanlık ruhu ancak bu alanlarda ete kemiğe bürünebilir artık. Bilgili, müteşebbis, yarışan bir cemaatin üyeleri olmak zorundayız. Hikmetle irtibatlı bilgi, umumun menfaatini kollayan teşebbüs, hayra yönelik yarışma. Aksi halde, hiçbir kaleyi kuşatamaz, hiçbir fetihde bayram yapamayız.

GÜNDÖNÜMÜ

Ve tilke'l eyyamu, nudaviluha beyne-n nâs (Al-i İmrân, 140). **“Biz şu günleri insanlar arasında döndürüp dururuz.”** Zafer günleri, bozgun günleri. Hiç biri ebedî değil. Bu ayet-i kerime, Uhud savaşında Müslümanların uğradığı geçici başarısızlık üzerine indirilmiştir. Bir önceki ayet şöyledir: **“Gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer kalpten inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.”** Bedir’de Müslümanlar kendilerinden sayıca çok fazla olan müşrikleri yenince, beşerî durum gereği, gurura kapılmışlardı. Uhud’daki yenilgi ise onları mahzun etmişti. Yüce Yaratıcı, bütün bu durumların “geçiciliğine” işaret buyurmaktadır: **“Eğer siz (Uhud’da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir’de de) o kavim aynı acıya uğramıştır. İşte biz bu günleri insanlar arasında döndürüp dururuz. Tâ ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şahidler edinsin. Allah zâlimleri sevmez.”**

Allah Elçisi’nin (sav) muhatap olduğu küçük toplulukların serüvenleri aslında insanlığın serüveninin bir icmalidir. “Günler”, belirli coğrafyalardaki toplumlar (“medeniyetler”) arasında döndürülmektedir. Bundan tam bin yıl önce, dünya iktisadî hayatının çekim merkezi **Çin’in doğusundaki Pasifik kıyıları** idi. İslâmiyetin yükselişiyle,

çekim merkezi Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'e kaydı. Onbirinci asırdan itibaren Güney Avrupa yükselmeye başladı; onaltıncı asırdan itibaren Kuzey Avrupa (Atlantik). Yirminci yüzyılda, dünya ekonomisinin çekim merkezi Doğu Pasifik'e (ABD) kaydı. Şimdi Pasifik'in batısına, yani **Çin'in doğusuna** kayıyor. Böylece bin yıl içinde "küresel" bir çevrim tamamlanmış oluyor. Gündönümü yaklaşıyor.

Bin yıl önce, Çin'de Sung hanedanı hüküm sürüyordu. Onuncu asırdan onüçüncü asrın sonlarına kadar üstünlüğünü devam ettiren Çin "medeniyeti" geçmişten çok sayıda dikkate şayan teknolojiler tevarüs etmişti. "Sung Çin'inin malzeme hurcu, Orta Çağ Avrupa'sında şahit olacağımız şeylerin büyük kısmını haber veriyordu" diyor Eric Jones. **Asya'nın başka yerlerinde ve ta Avrupa'ya kadar meydana gelen ticarileşmenin büyük bölümü Çin fikirlerinin batıya doğru yayılmasının eseridir. Bu yayılma, Sung hanedanı bozkırdan gelen istilacıların egemenliğine girdikten sonra da devam etti, tıpkı ölü bir yıldızdan yeryüzüne ulaşan ışıklar gibi.***

Bugün dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen ekonomileri yine Pasifik kıyılarında kümelenmiş bulunuyor: Japonya, Kore, Tayvan, Tayland, Malezya, Endonezya ve (en önemlisi) Çin. Asya Pasifik ekonomisinin yükselişi modern iktisat coğrafyasının hakim gerçeği, yirminci yüzyıl iktisat tarihinin en çarpıcı hadisesidir. Modern tarihte, Avrupa ve Avrupalıların yerleştiği diğer bölgelerin dışında kalan büyük bir kültür bölgesinin gerçekleştirdiği ilk "sürdürülebilir büyüme" başarısıdır bu.

Söz konusu "yükselme"nin niçin ve nasıl gerçekleştiği kadar, kültürel bakımdan kapitalist dünya sistemine bir alternatif sunup sunmayacağı da çok önemlidir. Japonya dışındaki Doğu Asya hamlesinin büyük ölçüde

“Batı-eksenli” olduğu aşikârdır. Kapitalist ülkeler arası yoğun rekabet birçok sanayi sektöründe coğrafi yeniden-yerleşimleri zorunlu kılmış, 1965-90 arası çeyrek yüzyılda en emin bölge olarak Doğu Asya seçilmiştir. Özellikle Çin ile Japonya’nın bu yeni dönemdeki kültürel yönelişleri çok önemli olacaktır. Bakalım “şahidler”den olmayı mı, yoksa Avrupalı selefleri gibi “fasidler”den olmayı mı tercih edecekler. Ve bakalım post-modern dünyanın Müslümanları onlara nasıl yardımcı olabilecek!...

* *Coming Full Circle: An Economic History of the Pasific Rim*, Oxford: Westview, 1993, s. ix.

MEDENİYET VE TIB

“Bu beden doktorları pek bilgilidirler. Senin hastalıklarını senden iyi bilirler! İdrara bakıp ahvalini anlarlar. Sen hastalığını o tarzda bilemez, teşhis edemezsin. Sonra, nabızdan, benizden, kandan da her türlü hastalığın kokusunu alırlar.” Mevlana Celaleddin, **Mesnevi**’de böyle tanımlıyordu doktorları.

Tıp ve eczacılık, insanın kendisi kadar eski bilimler. Elimizdeki ilk Budist kaynaklar sık sık hekim Jivaka’nın muhteşem cerrahî ameliyatlarının hikâyelerini anlatıyor. Milattan önce üçüncü asra ait Mahavagga ve Majjhima-Nikaya’lar cerrahlıktan söz ediyor, hekim Asoka’nın tıbbî bitkiler yetiştirdiğini, insanlar ve vahşi hayvanlar için hastaneler kurduğunu bildiriyorlar. Çaraka ve Susruta gibi ünlü tıp kitaplarının MS 800 yıllarında Arapçaya çevrildiği biliniyor.

Kadîm Yunan’da bilimsel tıbbî kurumsallaştıran, Hipokrat. Bugün elimizde bulunan 70 eser dolayındaki Hipokrat külliyatının tamamen ona ait olmadığı, bir kısmının daha sonra onun izinde yürüyenlerce yazıldığı tahmin ediliyor. MÖ 400 yıllarında yaşayan Hipokrat, “İnsan sevgisinin bulunduğu yerde, sanat sevgisi de vardır” sözüyle, kendinden sonra gelen birçok hekime rehber olmuştur.

Sanattan kasdı, insanî, hastaya derinden saygılı, çıkar gözetmeyen, düzenli ve bilgili, sükûnet içinde icrâ edilen tıp mesleği idi. “Hekim Apollo adına, Asclepius, Heygieia ve Panacea adına, bütün tanrı ve tanrıçaları da tanıklığa çağırarak ant içiyorum: Gücümün ve muhakememin elverdiği ölçüde bu andı ve bu yazılı misakı yerine getireceğim.” Bugün temel tahsillerini bitiren bütün doktor adaylarının içtiği ünlü Hipokrat andı böyle başlıyor. (Müslüman doktor adaylarına yukarıdan dayatıldığı için, onların da çoğunlukla ‘gıcık kaptıkları’ bu ant, son derece insanî bir mesaj taşıyor. Ne idarecilerin bu mesajı bulanıklaştırmaya hakları var; ne de gençlerin Yunanî diye karşı çıkmaya. Yunan tanrılarını saymazsınız, olur biter!)

İslam medeniyeti hekimi, **hakîm** (hikmetli kişi, bilge) mevkiine yüceltti. “Tıpkı matematik alanında, İslam’ın merkezî öğretisi olan **tevhîd** ve uygulamalarının Pisagorcucu sayılar teorisiyle uyumlu hale getirilmesi ve Grek matematiğinin İslamî perspektif ile bütünleşme imkânının sağlanması gibi, uyum ve denge denilen başka bir temel İslamî öğretisi de Hipokrat ve Galenci geleneklere dayanan felsefenin Müslümanlar tarafından kolayca hazmedilmesini sağladı.”*

İslam medeniyeti daha başlangıç döneminde tıp ilmine olağanüstü bir önem verdi. Latin dünyasında Rhazes adıyla tanınan Razi 100’den fazla tıbbî eser yazdı. En ünlü kitabı olan “Çiçek Hastalığı ve Kızamık” Latinceye çevrildikten sonra 1498-1866 arasında kırk defa basıldı. “Çiçek hastalığı sürekli bir ateşle başlar, sırta ağrı verir, burnu kaşındırır ve uykuda titretir insanı.” Razi’nin diğer ünlü kitabı **El-Hâvî**, Suriye kanalıyla hemen hemen bütün Grek tıp ilmini ihtiva etmektedir. Bu kitap 1279’da Sicilyalı Yahudi hekim Ferec ibn Selim (Farragut of Girgenti)

tarafından Latinceye çevrilir.

İbn Sina veya Batı dünyasındaki yaygın adıyla Avicenna hem İslam dünyasının, hem de bütün “Orta Çağlar”ın en büyük tıp bilgini kabul edilir. **El- Kanun fi’t-Tıbb**, bu sahada yazılan en büyük sistematik eserdir. Onikinci asırda Latinceye çevrilen Kanun, o kadar talep edilen bir kitap haline geldi ki, 15. asrın son 30 yılında tam 16 defa yayımlandı. Üstad, Semum (Zehirler) bölümünde, “İnsan ve dört ayaklı hayvan ısırması hakkındadır” alt başlığı ile **kuduz** hastalığını inceler. İbn Sina’nın kuduzla ilgili tedavi yöntemleri Osmanlı hekimlerince 19. asrın sonlarına kadar aynen uygulanır. Pasteur’ün kuduz aşısını buluşundan bir yıl sonra (1886), II. Abdülhamid hekim Zoreros Paşa, hekim Miralay Hüseyin Remzi ve Kaymakam Veteriner Hüsnü Bey’den müteşekkil bir heyeti Paris’e gönderir. Pasteur’ün kendisinden kuduz aşısının hazırlanışını öğrenen heyet 1887’de Dar-ül Kelb ameliyathanesinin açılmasına önayak olur.

Sonra? Eh, bundan sonrasını da bir “iktisatçı”nın anlatması biraz ayıp olmuyor mu? Ehliyetli hekimlerimizin katkısını bekliyoruz.

* S. Hüseyin Nasr: *İslam ve İlim*, İstanbul: İnsan, 1989, s. 153. İlhan Kutluer’in temiz bir Türkçeyle çevirdiği bu kitapta İslam tıbbı ile alakalı bölüm tam 40 sayfa tutmaktadır. Bütün ilgilienlere tavsiye ederim.

SİYAH ATENA

Martin Bernal'in Avrupa'nın kültürel kibrine ağır bir darbe indiren kitabı birkaç yıldır İz Yayıncılık mutfağında çile dolduruyor. Dosyalarımı karıştırırken, yedi yıl önce *South* ve *Inquiry* dergilerinden kitapla alakalı tuttuğum notlara gözüm ilişti. *Black Athena* gün yüzü görünceye kadar, Bernal'in fikirlerinin bir icmalini okuyucuya sunmak faydalı olur düşüncesiyle, tuttuğum notları aktarıyorum.

Gana'nın İngiliz sömürge yönetiminden kurtulduğu heyecan dolu yıllarda, siyahların "ilerlemesi" hususunda söyleyecek sözü olan her siyah, entellektüel metaini pazarlamak için Akra'ya koşuyordu. Amerikalı sanatçı Earl Sweeting de bunlardan biriydi. Metai tarihi Sweeting'in; posta kartlarına şu meydan-okuyan tarihî görüşleri resmediyordu: "Matematigi eski Mısır'da Afrikalılar geliştirdi", "Yunanlılar mimariyi Afrikalılardan öğrendi", "Yunan'a felsefeyi Afrikalılar öğretti"... Birçok Afrikalı, beyinleri sömürgeleşmeden henüz kurtulmadığı için, Sweeting'in iddialarına şüpheyile baktı. Onlara öğretilen tarihe göre, Yunan medeniyeti bütün modern bilginin kendisinden aktığı bir kaynaktı. Afrikalılar Yunan'a ne vermiş olabilirdi?

O günlerde Akra'ya gelen meşhur aydınlardan biri de müteveffa bilim tarihçisi J. D. Bernal idi: **Science in History**'nin yazarı ve Martin Bernal'in babası. Oğul Bernal'in Yunanî bilginin kaynaklarına ilgisi o günlerde başladı.

İsrailliler ile komşuları (özellikle Kenanîler ve Fenikeliler) arasındaki münasebetleri incelerken, Martin Bernal hayretle şunu keşfetti: İbranice ile Fenikece birbirince anlaşılabilir dillerdi ve ciddi dilbilimciler her ikisini aynı Kenanî dilin lehçeleri sayıyorlardı. İbranice ile Yunanca arasında şaşırtıcı benzerlikler bulan Bernal, daha önce Çince, Japonca, Vietnamca ve bir Afrika dili olan Çiçeva'yı incelediği için, Yunanca ile olan bağların gelişigüzel rastlantılar olduğunu kabul etmedi. Ona göre, birbiriyle teması olmayan diller için bu sayıda paralellik normal değildi. Anladı ki Kenanî lehçeler Akdeniz'in her tarafında konuşuluyordu, özellikle Fenikelilerin seyahat ettikleri ve yerleştikleri yörelerde. Dolayısıyla, Kenanî kelimelere ses ve anlam bakımından benzeyen sayısız Yunanca kelimenin Kenanîce/Fenikece'den alınmış olmaması için hiçbir sebep yoktu.

Bernal'in daha sonraki keşfi, Yunanca'nın oluşumunda üçüncü bir dilin rol oynadığıydı. **"İkna oldum ki, Yunan kelime hazinesinin yüzde 20-25'i ve Yunan tanrılarının birçoğu ile yine birçok yer isimleri Mısır dilinden geliyordu."** Yunan kelimelerinin yaklaşık yüzde 50'sinin de Hind-Avrupa menşeli olduğu bilinmektedir. Bu dilbilim gerçeklerini keşfettikten sonra Bernal, eski Mısır ile Yunan arasındaki ilişkileri daha yakından incelemeye başlıyor. Yunanistan'ın kurulduğu binyılda Mısır, Doğu Akdeniz'in o zamana kadarki en büyük medeniyetiydi. Antik Yunan yazarları, Mısır dinine olan borçları ve kültürün diğer veçheleri hakkında çokça eser

yazmışlardı. Yunanlılar, kendilerinin Mısırlılar ve Fenikeliler tarafından sömürgeleştirildiklerine, kültürlerinin çoğunu bu sömürgecilerden aldıklarına hakikaten inanıyorlardı. Oysa günümüzde Yunan'ı Mısır'a iliştmeye karşı kültürel yasaklar vardı.

Bernal'in incelemeleri başka bir büyük sürprizle devam etti: **Yunan medeniyetini eski Mısır'a bağlayan tarih görüşü aslında 19. yüzyılın başlarına kadar itibardaydı ve bize öğretilen Yunan tarihi 1840'larda geliştirilmişti.** "Astour bana tarihyazımında Fenikelilere karşı takınılan tavrın büyük ölçüde Anti-Semitizmden etkilendiğini öğretmişti; dolayısıyla, Mısırlıların bir kenara itilmesiyle 19. yüzyıldaki Kuzey Avrupa ırkçılığı patlaması arasında bağ kurmak benim için artık çok kolaydı."

Bernal bir Afrikalı olsaydı, keşiflerinin değeri ne olursa olsun, Sweeting'in akıbetinden kurtulamazdı. Evet, Avrupalıların "daha aşağı" toplumları sömürgeleştirip onlara "medeniyet" öğrettikleri tarzındaki kibirli varsayımlar sadece geçersiz değil, aynı zamanda tarihî gerçekleri örten mahirâne uydurmалardı. Fakat bu uydurmacılığa karşı çıkış basitçe yapılamazdı. Batı bilim kurumlarının öğrettikleri "tarih" in böylesine büyük bir yalanı 100 yıl ayakta tutmuş olması insan aklına karşı haksız bir tecavüzdür. Ne var ki, suçluları yargılamak için "nesnel" bir araştırmacıya veya en azından bu işte çıkarı olmayan bir bilim adamına ihtiyaç vardı. Dördüncü cildi tamamlanmak üzere olan *Siyah Atena*'nın yazarı, bu tür bilginlerden biridir.

LİBERAL-ROMANTİK ŞOVENİZM

Bernal'i okurken, Cemil Meriç Hocayı hatırlamamak mümkün mü? *Umrandan Uygarlığa*, "Yunan Mucizesi" ile başlıyordu. Kostantinidi Efendi'den Sadullah Paşa'ya, Yahya Kemal'den Yakup Kadri'ye, Hasan Ali'den Sabahattin Eyüboğlu'na kadar Türk aydınlarının Yunan hayranlığını sergiledikten sonra, üstad 1870'de Paris'te yayımlanmış *Les Grecs a toutes les epoques* başlıklı kitaptan hareketle bu temelsiz hayranlığın tenkidini yapıyordu.* Kitabın yazarı, ırkçı ülkedaşlarının hışmına uğramamak için adını gizlemiş, kendini "eski bir diplomat" diye tanıtmıştı. Giriş şöyleydi:

"Bir kavim ki, fertleri de, devletleri de çapulculukla palazlanmış. Hor görmüş alın terini. Haklıyla haksızı, iyiyle kötüyü ne yönetenler umursamış, ne yönetilenler. Yalnız kaba kuvvet saygı görmüş o ülkede. Medeniyetinin en parlak devrinde ahalisinin kırkı köle, biri hür. Bir kavim ki, bütün meziyetlere düşman: kabiliyete, asalete, servete. Kâh paralı asker, kâh haydut. Amacı tek: yağma. Her hayasızlığı tanrılaştıran bu kavim üç şeyde birinci: Kibirde, yalanda, fuhuşta. Ama bu meziyetlerini (!) öyle ustaca kullanmış, öyle pazarlamış ki, iki bin yıl tarihin baş köşesine oturtulmuş."

Aydınlanma döneminin kimi düşünürleri, Yunan efsanesinin farkındadırlar. Küçük Yunanistan'ın, bir-iki yüz millik karşı sahildeki Fenike ve özellikle Mısır medeniyetleri tarafından etkilenmemiş olmasının imkânsızlığını bilmektedirler. Yunan'a ait birçok şeyin, Romalılardan bu yana abartılageldiğini de. "Çağının cahil aydınlarına Yunan'ın tahayyül ettikleri Yunan olmadığını ilk haykıranlardan biri, **Voltaire**. İkinci Katerina'nın, sahiden her şeyi Yunanlılara mı borçluyuz? sualine verdiği cevap şu: Hayır efendim, Yunanlılar hiçbir şeyi keşfetmemiş. Pek az şeyi ıslah etmişler, hem de çok çok geç."

Eflatun ve talebesi Aristo dahil olmak üzere birçok Yunan filozofu Mısır bilim ve düşüncesinin etkisine dair eserler vermiş, Aristo "**Mısır'ın matematiğin beşiği olduğunu**" yazmıştı (Rahipler kastının boş vakti çoktu orada). Aristo aynı zamanda Makedonyalı fatih Büyük İskender'in hocasıydı, Sasanî İmparatorluğu'nu fetheden ve İskenderiye şehrini kuran İskender. **Mısır dinlerinin derin etkisinde olan İskender, Ammon'un Oğlu olduğunu iddia ediyordu.** Ölüncü Mısır'a gömülen İskender'in peşinden gelenler, Mısır dinini yaygınlaştırıp, onun toplumsal etkilerinden yararlandılar.

Avrupalıların Mısır kültüründen "gıcık kapmalarının" bir sebebi de, Mısır'da halk arasında sıcak karşılanan Hıristiyanlığın yükselişi ile geleneksel Mısır tanrıları arasındaki mücadeleyleydi. Onsekizinci yüzyıla doğru, Almanlar Yunanca ile Almanca arasındaki dilbilimsel benzerliklerin Mısır hurafelerinden daha üstün bir kültür yakınlığı gösterdiğini iddia ediyorlardı. Avrupa ilerici kıtaydı. Mısır veya Çin'de de matematikçiler, filozoflar, metafizikçiler vardı; fakat bu medeniyetlerde bilim "hurafelerle ve din adamlarının dogmalarıyla baltalanıyordu".

Böylece modern Avrupa'da Mısır medeniyetinin itibarı

düşürülürken, Yunan'ınki yükseltildi. Bu sürece 18. yüzyıldaki iki entellektüel kuvvet destek sağladı: **İrkçılık** ve **Romantizm**. Bernal, ırkçılığın izlerini 1650 sonrasında Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesine kadar geri götürüyor. "Bu sömürgeciliğin ikiz politikası, **Yerli Amerikalıların imhâsı ve Afrikalıların köleleştirilmesi**" idi. Dönemin en önemli filozofu **John Locke**, bu tür köleleştirmeye entellektüel bir zemin hazırlıyordu: **Putperest Afrikalı ve Amerikalıların Hıristiyan Avrupalılarca sömürgeleştirilmesi hakkaniyete uygundu, çünkü bunlar mülklerini savunmuyor, ellerindeki toprağı israf ediyor, tepe tepe kullanmıyorlardı.**

Diğer bir 18. yüzyıl "liberal" filozofu, **David Hume**, koyu deri renginin ahlâkî ve zihnî aşağılık işareti olduğunu ileri sürüyordu. Hatta Hume, Avrupalıların diğer ırklara niçin eşit muamele yapmadıklarını haklılaştırmak için, **Tanrı'nın bir değil birçok insan türü yaratmış olduğuna bile inanıyordu.**

Romantizm, sonraki iki yüzyılın şovenizm ve ırkçılığının sağlam temellerini attı. İki şeyle uğraşıyordu: Tarih ve yerel kendine özgülük. Irksal dehânın ülkeye (toprağı) ait olduğu, ülke ahalisinin bu dehânın değişmez özünü taşıdığı farzediliyordu. Romantizmin rasyonelliği veya "salt aklı" küçümsemesi Kant, Fichte ve Hegel dahil olmak üzere geç 18. ve erken 19. yüzyıl Alman düşünürlerinin eserlerinde aşikârdır.

* Meriç Hoca, "Yunan Mucizesi"nin 1972 yılında *Hareket* dergisinde yayımlanmasından sonra, MİT mensubu bir albayın eve gelip söz konusu kitabı aldığını ve bir daha kitaptan haber almadıklarını bir sohbetimizde dile getirmişti. Yunan hükümetine hediye mi ettiler dersiniz?

İLİM AHLÂKI

Merhum Ali Fuad Başgil, 1954 yılında yayımlanan ve bugün artık bir hukuk (ve sosyoloji) klasiği sayabileceğimiz *Din ve Lâiklik* başlıklı eserinin “Din nedir?” bölümüne şu soruyla başlar: “Evvela, Allah nedir?” Verdiği cevap, daha ziyade Fransa’da gördüğü tahsilin izlerini taşımakta ve İslâm’ın “tenzih” ilkesine ters düşmektedir: “Allah, nasıl tahayyül ederseniz o’dur.” Ne var ki, derinden bir bilinçle tedirgin olur ve sayfa altına Muhyiddin Arabî’nin bu husustaki “Allah, nasıl tasavvur ederseniz, ondan başkadır” sözünü kaydederek, okuyucuyu bu iki ifade arasındaki fark üzerinde düşünmeye davet eder.

Ciddi yazarın ilk okuyucusu bizzat kendisidir. *Din ve Lâiklik* yedi yıl sonra ikinci baskısını yaparken, Ali Fuad Bey yukarıdaki iki ifade arasındaki fark üzerinde düşünmüş ve tenzih sırrını kavramaya mazhar olmuştur. Kitabın 1961 yılındaki baskısında yaptığı açıklama, ilmî bir hatanın düzeltilmesi kadar, ilim ahlâkının ne olduğu hususunda gelecek nesillere emsal teşkil etmektedir. Okuyalım ve ibret alalım:

İki baskı arasında geçen zaman içinde biz kendimiz düşündük ve yanıldığımızı anladık. Çünkü bizim ifademiz Kur’an-ı Kerîm’in İhlâs Sûresindeki ilâhî işarete aykırı

düşmekte ve bir nevi (şirk)e götürmektedir ve (lâ nazîre leh) hakikatiyle tenakuza düşmektedir. Filhakika İhlâs Sûresinde Allah'ın (küfvü) yani eşi, misli ve naziri olmadığı ifade buyurulmaktadır. Halbuki bizim tarifimiz, hayalen de olsa, Allah'ın bir nevi eşi ve naziri mevcut olabileceğine ihtimal veriyordu. Hazret-i Muhyiddin'in ifadesi ise bundan kaçınmakta ve İhlâs Sûresindeki beyana uygun gitmekte idi.

Bu defaki baskıda biz, Hazretin aynen kendi ifadelerini almak suretiyle, aziz ruhlarından af dileyerek, hatamızdan döndük. Bizim ilk baskıdaki ifademiz ne kadar basit ve (şirk)e götürmekte idiyse, Hazret-i Muhyiddin'in ifadeleri de o kadar derin ve şirkten kaçınmaktadır. Bununla beraber her iki ifade arasında maksat bakımından fark olup olmadığı üzerinde düşünülebilir. (Böylece ilk ifadede bile şirk kasdının olmadığını, sadece bir ifadelendirme hatasının söz konusu olduğunu anlıyoruz. M.Ö.)

Hazret-i Muhyiddin "Allah, nasıl tasavvur ederseniz, ondan başkadır" söziyle şunu demek istiyor: İnsan, Allah'ı tasavvur ve tahayyül bile edemez. O'na hayalinde de olsa bir suret veremez ve bir eş bulamaz. Çünkü O varlık, insan idrâkine ve hayâline sığmaz. Bir şeyi tasavvur ve tahayyül etmek, zihinde, iç göziyle, o şeyin hariçteki varlığının suret ve hayâlini görmek demektir. Yeryüzünde görülen ve duyulan şeyler arasında Allah'ın bir benzeri ve naziri yoktur ki, insan, zihninde, O'nun suret ve hayâlini görebilsin. Bunun içindir ki, Allah'ın bütün (sıfât-ı zâtiyesi) ile varlığı akıl ile doğrudan doğruya idrâk ve ispat edilemez. Eğer edilebilseydi, O'nu inkâr mümkün olmazdı. Zira aklın sabit ve mütehakkık gördüğü şeyi aklen inkâr mümkün olmaz. Bunun aksi farzedilirse aklın kendisiyle tenakuza düştüğü kabul edilmiş olur. Aklın tenakuzu ise, akli nefyeder, binaenaleyh mümkün değildir.

Allah'ın varlığı en çok kendi yarattığı eserleri ile, yani insan ve kâinatla bilvasıta idrâk ve mantıkî muhakeme ve istidlâl yolu ile isbat edilebilir. Doğrudan isbat akıl ile değil, (nakil) ile mümkündür.*

Hakikat aşkı yüzünden ehl-i dünyanın iğvalarına sırt çeviren ve

*“O ganîyem ki, bu bâzâr-ı cihanda Feleğe
Metelik vermek için bende bozukluk yoktur.”*

diyebilen, gönlü ve kafası zengin o seçkin insanı rahmetle yâdediyoruz.

* *Din ve Lâiklik*, İstanbul: Yağmur, 6. baskı, 1991, s. 69.

DÜZENBAZ

Basın yayın organlarından İngilizler'in Bosna katliamı karşısındaki tutumlarını takip ederken, Churchill'in İkinci Dünya Savaşı ertesindeki "Yeni Dünya Düzeni" arayışları sırasında söylediği bir sözü hatırladım: "Dünyanın yönetimi tatmin olmuş uluslara bırakılmalıdır: Elde etmiş olduklarından daha fazlasını istemeyen (gözü doymuş) uluslara. Şayet dünya hükümeti aç ulusların elinde olsaydı, boyuna tehlike çanları çalacaktı. Biz gözü doymuşların daha fazlasını isteme gerekçesi yoktur. Barış, kendi yoluna giden ve ihtiraslı olmayan halklar tarafından korunacaktır. Gücümüz bizi başka herkesin üzerine yerleştirmiştir. Evlerinde huzur içinde yaşayan zengin insanlar gibiyiz."

İngiliz yöneticiler Bosna hadisesini yorumlarken, anlaşılması imkânsız bir sürü laf ettikten sonra, mevcut durumun kaçınılmaz olduğu (dolayısıyla, acı da olsa normal karşılanması gerektiği) noktasına geliyorlar. Açıkça görülmüyor ki, asıl gözü doymamış olanlar, zenginlerdir. Kapitalizm bir sistem olarak "gözü hiç doymamak" demektir. İkinci önemli husus, zengin veya yoksul, ulusların beynelmilel arenada at koşturan asıl oyuncular olduğu görü-

şünün fantaziden ibaret olduğudur. Chomsky'nin son kitabında işaret ettiği gibi, bu fantazi “ister zengin ister yoksul, her bir ulus dahilinde köklü güç ve imtiyaz farkları olduğu gerçeğini örten standart doktriner kamuflajdır.”*

Yeni Dünya Düzeni arayışları esas itibariyle bu güç ve imtiyaz odaklarından gelmektedir. Soğuk Savaş, dünya nüfusunu iki kamp içinde tutup kontrol etme maksadına hizmet ediyordu. Sovyet ekonomi sisteminin hantallığı had safhada verimsizlikle sonuçlanınca, bu “düzenbazlığı” devam ettirme imkânı kalmadı. Bush ve (Major'dan Özal'a kadar) müttefiklerin hesabı, yeni bir kontrol sisteminin mümkün olan en az maliyetle tesisiydi. Kimin için en az maliyet? “Dünya Devleti” içinde güçlü ve imtiyazlı olanlar için. Bunların bazıları zengin, bazıları yoksul ülkelerde yaşıyor olabilir. Ama kader birliği içindedirler. Çeçenistan'ı acımasızca topa tutan Rus liderlerinin elini sıkkan siyasetçilerimizin veya harabeye çevrilen Çeçen başkentini Ruslar nâmına onarmak için kolları sıvayan işadamlarımızın bu “Dünya Devleti” içindeki saflarını tahmin etmek zor olmasa gerek.

Bosna'yı Sırp kâfiri değil, beynelmilel düzenbazlık sistemi kana bulamaktadır. Sırp'lar'a kızar gibi yapıp, o sistemin dümen suyunda gidenler aynı ölçüde suçludurlar.

(*) Noam Chomsky: *World Orders, Old and New*, London: Pluto, 1994, s.5.

ŞİİR VE MÜBALAĞA

Kanal 7'nin "Medya" programında "abartı" konusunu tartışıyoruz. Modern toplumun pazarlamacı bir toplum olduğunu, her şeyi pazarlamakla meşgul olduğumuzu, dolayısıyla mübalağanın hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline geldiğini söylüyorum. Gazetecilerle yapılan konuşmaları dinliyoruz, bazı sanatçılar telefonla programa katılıp görüş bildiriyorlar. Asım Can Gündüz, "imaj egemenliği"nden söz ediyor ve Batı'nın sözde "modern" genç tiplerinin ülkemizde nasıl bilinçsizce taklit edildiklerinden yakınıyor. Kendisine Kant'ı hatırlatıyorum; üstad Aydınlanma'yı "Kişinin kendi aklını kullanmaya cüret etmesi" olarak tanımlıyordu. Türk aydını, Aydınlanma'yı "Avrupalının aklını kullanma pervasızlığını göstermek" olarak algıladı, algılamaya da devam ediyor.

Fakat programın en ilginç sorusu Süleyman Yağız'dan geldi: Şiir, roman, hikâye.. bütün edebiyat dallarında abartı yok mudur? Varsa, abartı meselesini fazla abartmıyor muyuz?

Şiirde abartı olabileceğini kesinlikle reddettiğimi söyledim. Daha doğrusu abartılı metnin şiir olamayacağını; şiirin, şairden kopan bir parça olduğunu ve kendini hazırlayan okuyucuya olduğu gibi ulaştığını, ancak o zaman şiir

sayılabileceğini dilim döndüğünce anlatmaya çalıştım. Bu yazıda şiir ve abartı tartışmasını bir örnekle derinleştirmek istiyorum.

Şiirde abartı olabileceğini düşünenler, öyle sanıyorum ki meselenin duygularımızla bağlantılı yönüne bakıp, bir yerde duygu varsa abartı da vardır diye düşünenlerdir. Buna en çok aşk şiirlerinde rastladıklarını düşünürler. Ve fena halde yanırlar. İşte size çok çarpıcı bir örnek:

*Ben geldim geleli açmadı gökler
Ya ben bulutları anlamıyorum
Ya bulutlar benden bir şeyler bekler
Hayat bir ölümdür aşk bir uçurum
Ben geldim geleli açmadı gökler.*

*Bir yağmur bilirim bir de kaldırım
Biri damla damla alnıma düşer
Diğerinde durur göğe bakarım
Ne deniz ne şehir kokan gemiler
Bir yağmur bilirim bir de kaldırım.*

*Nedense yanılmış ilk gece annem
Bir kadın gömleği giydirmiş bana
Vuramadı gökler işte bana gem
Dinmedi içimde kopan fırtına
Nedense yanılmış ilk gece annem.
(Sezai Karakoç, “Yağmur Duası”)*

Şairin bu şiirde abartı yaptığını düşünebilir miyiz? Zahirde, evet. O geldiğinden beri gökler hiç açmamış; hayat bir ölümmüş; yağmurdan ve kaldırımdan başka birşey bilmiyormuş; gökler ona gem vuramamış.. vesaire. Hepsi katıksız abartı! “Mübalağa cenk olundu” diye tasvir edilir bazı muharebeler. Mübalağa âşık olunmuş burada da.

Oysa aşkı bir nebze tatmış hiçbir insanın bu şiirden mübalağa kokusu alması mümkün değildir. Eksiği var, fazlası yoktur anlatılanların. Gökler “gerçekten” açmaz, fırtı-

nalar “gerçekten” dinmez. Eğer “gerçeği”, sadece Kartez-yen sistemin koordinatlarına yerleştirilip kesin yeri tayin edilebilen olgularla sınırlamıyorsak, bu böyledir! Ve mü-balağa âşık olmak, mübalağa şiir yazmak mümkün değildir. Gayet sâde bir şekilde âşık olunur ve o aşk dillendirildiğinde şiir vücut bulur. Abartı olsun için uğraşılmışsa, ne aşk vardır ortada, ne de şiir.

OYUNBAZ

İbrahim Sadri, Dergâh dergisinde bir vakit sürdürdüğü **Lo** tadına doyum olmaz “Oyunbazlar” dizisinin Cüneyt Gökçer bölümünde (Sayı 7, Eylül 1990) bu devlet sanatçısı oyuncu için şöyle diyordu: “Öyleymiş gibi dekorların, **hakkaten** ağaçmış gibi ağaçların, evmiş gibi evlerin ve bununla birebir örtüşen **o adammış** gibi o adam oyunculuğunun zirve noktası... Hiç şüphesiz gerçekten yaşamış bir Kral Lear ile Gökçer’i yanyana koyduğunuzda, tercihini Gökçer’den yana yapıp, **gerçek kralımız bu!** diyenlerin sayısı fazla olacaktır... Şekspir birgün **kalkıp gelse**, boğazına sarılacağı ilk adamlardan biri yine o olacak belki de. Ve ona *Hamlet*’ teki şu öğüdü hatırlatacak: Ne olur sözlerini özentisiz, kelimeleri eğip bükmeden söyle. Elini kolunu da havalara savurma öyle. Tadında bırak her şeyi. Eğer böyle yapacaksan, dizelerimi şehrin tel-lalına okuturum daha iyi.” (Vurgular Sadri’ye ait.)

Geçen yıl bir ara televizyon kanallarından birinde Nejat Uygur’u seyretmiştim. Bir Pazar günü sohbet programına misafir olarak katılmış, seyircilerin sorularına cevap veriyordu. Daha doğrusu, veremiyordu! Oyunlarında o kadar konuşkan olan büyük oyunbaz gitmiş, yerine kekeleyen, iki lâfı bir araya getirmekten âciz bir adam gelmişti. Normal cümle kuramıyor, merâmını ifade edemiyordu. Bir süre sonra, çağımızın büyük dinler tarihçisi Mircea Eli-

ade'nin "oyuncu bir şamandır" tarzındaki değeri-
sine rastlamasaydım, bu hâlin esrarını çözemeyecektim.
Eliade'ye göre, oynadığı sayısız oyun boyunca bir tür **ruh
göçü** yaşayan oyunbaz, hayatının sonunda bunun cezasını
çekmemelik edemez. Tahlilinin bir kısmını sunuyorum:

Tiyatroda zamanın temsili çok önemlidir: Sahne göste-
risinin **gerçek** süresi içinde **hayalî** veya mitik zamanın
temsili. Tıpkı ibadet zamanının dindışı zamandan, saatle-
rin, tarifelerin zamanından farklı olması gibi, tiyatro za-
manı da olağan zamanın dışındaki bir "yolculuk"tur. Mü-
zik de aynı şekilde bizi bazen gündelik zamanın dışına çı-
karır (en azından belirli müzikler ve bilhassa Bach böyle-
dir). Bu tecrübeyi herkes yaşamış olduğundan, en "dindi-
şı" zihninin bile kutsal zamanı, toplu ibadet zamanını anla-
masına yardımcı olabilir. Ancak, bu tiyatro zamanının ni-
teliği kadar, oyuncunun durumu da beni büyülemektedir.
**Oyuncu bir çeşit "ruh göçü" yaşamaktadır. O kadar
çok sayıda karakteri canlandırmak aynı sayıda reen-
karnasyondan geçmek değil midir? Eminim ki, ömrü-
nün sonunda oyuncu nitelik bakımından bizimkinden
farklı bir beşerî tecrübeye sahip olmaktadır. Kişioğlu-
nun, böyle bir sürekli reenkarnasyon (tenasuh) süre-
cine cezasını çekmeyerek kendini verebileceğini san-
mıyorum.**

Peki, oyuncu bir şaman mıdır? Üstadın bu soruya verdi-
ği cevap şöyle: Her halükârda, yaptığı belirli şeyler tabiat-
ları icabı teatrikal olduğundan, şaman bir oyuncudur. Da-
ha genel bir tarzda, **Şamanizm hem felsefenin, hem
temsili sanatların ortak kökü telakki edilebilir.** Cenne-
te ve cehenneme gidilen şamanik seyahat masalları belirli
epik şiir ve hikâyelerin kökünde yatmaktadır. Cemaatin
manevî rehberi rolünü oynayabilmek, cemaati ıslah ve
terbiye etmek, özgüvenini tazelemek için, hile yapmak

anlamına gelse bile, şaman aynı zamanda görünmeyen şeyleri tasvir etmek ve marifetlerini göstermek zorundadır. Bu maksatla yaptığı gösteriler, bu vesilelerle taktığı maskeler tiyatronun kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Şamanik modelin izi **İlahî Komedya**'da bile bulunabilir: tıpkı şamanınki gibi, Dante'nin vecd halindeki yolculuğu da neyin tavsiyeye şâyan ve değerli bir inanç nesnesi olduğunu her okuyucu için yeniden ortaya koymaktadır. (Bkz. *Ordeal by Labyrinth: Conversations with Claude-Henri Rocquet*, Chicago, 1982.)

PRESTROYKA KAPİTALİZMİ

Kapitalist-girişimci, yarı gerçek, yarı mit. Batı kapitalizminin ihdasında bireyler kadar kurumlar da pay sahibi. Özellikle sanayileşmede “geç kalan” ülkelerde “yatırım bankaları” münferit girişimcilerden çok daha etkili olmuş. Alman kapitalizmi bir bakıma bankaların eseri. Bugün bile Deutsche Bank, Commerce Bank gibi finans kurumları Alman sanayiinin perde arkasındaki patronlarıdır.

Ruslar on yıldır Alman ve Kore modellerini uyarlama çabası içindeler. En büyük bankalar gazeteleri, televizyon kanallarını ve sigortacılıktan arsa komisyonculuğuna kadar birçok işletmeyi kontrol ediyor. Bununla da kalmayıp, Rusya’nın paraya bağımlı siyaset sisteminde, siyasi partileri finanse ediyor, yasa çıkarma sürecini etkiliyorlar. Bugünlerde, hükümete yaklaşık 1.8 milyar dolar borç karşılığında ülkenin en değerli şirketlerini özelleştirerek ele geçirmek peşindeler. Yeltsin’in ilke olarak kabul ettiği bu plan gerçekleşirse, ülkenin en büyük sanayi şirketlerini avuçlarının içine alan az sayıda dev finans kuruluşu zuhur etmiş olacak.

Sürünün başını Inkombank çekiyor. 1988 yılında kurulan banka, şu anda ülkenin en büyük özel bankası. Genel

sıralamada ise dördüncü büyük banka. Müşterileri arasında en büyük metalurji, petrol ve gaz firmaları, uçak imalatçıları, silah ihracatçıları ve kereste tüccarı bulunan Inkombank, Rusya'nın döviz ödemelerinin dörtte birini gerçekleştiriyor. Kıbrıs'ta bir şube, Frankfurt ve Cenevre'de büro açan banka, atak ve yenilikçi tutumuyla mevduat sertifikaları, poliçeler, döviz bazında hisseler, uzaktan kumandalı bilgisayar terminalleri gibi hizmetlerin sunumunda başı çekiyor.

İki yıl önce, Rus Savunma Bakan Yardımcısı Andrei Kokoşin, Rusya'nın can çekişen yüksek teknoloji askeri firmalarını kurtarmak için, onları güçlü bankaların ortaklığına açmayı önermişti. Bu, Kore çabolları tarzında, büyük finans sanayi grupları teşkil etmek demektir. Bu anlayış siyaset çevrelerinden destek bulunca, bankalar sinsice harekete geçtiler. Şu anda bütün önemli sanayi işletmeleri özel sektör bankalarının hakimiyetine geçmiş gibi. Inkombank bu yıl 50 milyon dolar harcayacak şirket hisselerini kapmak için, Menatep 100 milyon dolar. Özellikle ihracat ve iç satış yeteneği yüksek şirketleri tercih ediyorlar: kimyevi maddeler, gıda maddeleri, inşaat malzemeleri ve kereste. Bankalar bu suretle son derece mahir birer idareci haline geliyorlar: Inkombank, hisselerine sahip olduğu 15 şirketi sektörel holding şirketleri halinde örgütlerken, Menatep hisselerini satın aldığı fabrikaların murakabesi için yabancı murakıp ve müşavirler kir alıyor. (Bkz. Business Central Europe, June 1995.)

Rus devlet adamları bu tekelleşmeyi niçin kabul ediyorlar? Onların en büyük kaygısı, büyük sanayi kuruluşlarının yabancıların eline geçmemesi. Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer: Ruslar 19. yüzyılda yabancı sermayenin aşırı hakimiyeti yüzünden periferileştirdiler. Şimdi, acil ihtiyaçları olmasına rağmen, yabancı sermayeye fazla

güvenleri yok. Problemlerine rağmen, kritik sektörlerin kendi özel bankalarının tekelinde kalmasını tercih ediyorlar. Rus modelinin Kore ve Alman modellerinden en büyük farkı, bu ikincilerin iç piyasada tekelleşmeyi etkin biçimde önlemiş olmalarıdır.

Rusya, Asya'nın "hesapçı", Avrupa'nın "hesabını bilmez" (rasyonel olmayan) parçası. Avrupa, sanayi sonrası dönüşüm stratejilerine kafa yorarken, Ruslar Afganistan'la uğraşmaya başladılar. Bugün de, bir takım yeraltı kaynaklarının avantajını devam ettirebilmek için Kafkasya'da kan akıtmayı sürdürüyorlar. Hesapçılığı bırakıp, hesabını bilir (rasyonel) oldukları gün, hem Orman Ayısı imajını silmiş, hem de kendi geleceklerini Batılılar'ın elinden almış olacaklardır. Yoksa her zirvede ABD (yarın Alman veya Japon) başkanından, Kafkasya ve Orta Asya'nın istikrarını (!) sağladıkları için bahşiş dilenmekle bir yere varamazlar.

ATA LİRA

Çiller Hükümeti'nin "sol" kanadı, irabda mahallinin bulunduğunu, solda sıfır haline gelmediğini taraftarlarına hatırlatmak için olacak, liranın sağından üç sıfır atmayı gündeme getirdi. Devlet Bakanı Onur Kumbarcıbaşı'nın öncülüğündeki "ilerici" kuvvetler, "geriye dönüşü" hatırlattığı gerekçesiyle, yeni paraya "akçe" adının verilmesine karşı çıkıyor. "Yabancıların da kolay telaffuz edebilecekleri bir isim olarak Ata Lira'yı teklif ediyor.

Yavuz Gökmen'e göre, "Sıfırı tüketenlerin sıfır savaşı"dır bu. Akılları sıra, paradan sıfırı atıp, yeni parayı da "Ata Lira" adıyla millete yutturacaklar. Livaneli'ye göre, Japon parası Yen olduğuna göre, Türk parasının adı Yenil olmak zorunda. Onun için "Yenilira" adını kullanabiliriz. Milliyet anketi "halkımızın %45'inin Yeni Türk Lirası adını benimsediğini" gösteriyor. Çetin Altan ise sosyolojik bir söylem kullanıyor: "Toplum büyük oranda mesleksiz, politikacılar da büyük oranda endazesiz olunca, kitlelere palavra ata ata sonunda yılan kuyruğuna dönen para sayılarını makinelere sığdırabilmek için sıfırları atmaya gelir sıra. Ve böylece sürüklenip gideriz."

Paradan sıfır atmanın başlıca iki gerekçesi var: (1) He-

saplarda kolaylık sağlaması. (2) Psikolojik yarar sağlaması. Her ikisi de Bağdat'tan dönecek yanlış hesaplar. Eğer muhasebe sisteminde kolaylık için sıfır atılması düşünülüyorsa, bunun tek çare olmadığı bilinmelidir. Geçmişte kolaylık sağlamak amacıyla nasıl kuruluşlar yazılmamışsa, şimdi de binden küçük liralara yazılmaz, mesele halledilir. Psikolojik yarara gelince, eğer ekonominin temel zaafları giderilemezse, çok geçmeden psikolojik yıkıma dönüşür. İnsanlar, bu sefer de olmadı, diye düşünmeye başlar, umutlarını büsbütün yitirirler.

Aslan sosyal demokratların bu gibi canbazlıkları bırakıp, şu soru üzerinde kafa yormaları daha hayırlı olur: Para birimlerini güçlü kılan nedir? Bundan on yıl önce 1 Amerikan Doları 3 Alman Markı ve 250 Japon Yeni idi. Bugün, 1 Dolar=1.5 DM=80 Yen olmuştur. Yani on yılda Alman parası Amerikan parası karşısında %100, Japon parası ise yine Amerikan parası karşısında %200 değer kazanmıştır. Bunu mümkün kılan, Alman ve Japon sanayilerinin rekabet gücündeki görece yükselmedir. Sanayi güçlenmedikçe, hiçbir siyasi canbazlık para birimini güçlendirmez.

Akçe karşısındaki tedirginlik, sosyal demokratların tefekkürden yana ne kadar nasipsiz olduklarının işaretidir. İzzettin Önder gibi aklıbaşında bir iktisat profesörü bile, akçe adını "Dinsel ideolojinin paraya hakim olması anlamına geleceği için" kabul edilmez buluyor. Gelenekle kurulacak sahici bağların bir toplumu mânen ne denli güçlendirdiğini hiç akletmemiş ve araştırmamış olanlara ne anlatsanız fayda etmiyor. Gelenek donukluk değil, meşruluk demektir. Asıl donukluk 70 yıldır geleneksizlikte ısrar edip, bu tavırlarını "bilimsellik" kisvesi altında sabitleştirenlerin mesleğidir. Konumlarının zayıflığını sezdiklerin-

den, yine “Ata”nın kanatları altına sığınmaya çalışıyorlar. Ne var ki, bu sefer işler kötü. Ataları ne onları kurtarabilir, ne de bol sıfırlı liralарını. Katrilyonluk borçlarını, üç haneli enflasyonlarını, ticaret açıklarını sürekli önlerine koyup kara kara düşüneceklerdir.

Oysa, ak akçe kara gün içindir. Bir bilseler.

YERLİ MALI VE REKABET

Yerli malı yurdun malı, her Türk onu kullanmalı. Harçlıklarımızı biriktirerek satın aldığımız fındık, fıstık, mandalina, portakal vesaireyi o gün okula götürür, öğretmenlerimizle beraber yedik. Şimdi birçok şey gibi o eski “Yerli Mali Haftaları”ndan da eser kalmadı. Çünkü gıda maddelerini, hatta o maddelerin satıldığı alışveriş mağazalarını bile ithal eder hâle geldik. Bugün öğrencilerin yerli malı haftalarını Metro’larda, McDonalds’larda, Seven Eleven’larda kutlamaları daha yerinde olur. Küresel bir köyde yaşıyoruz nasıl olsa!

Tofaş, birkaç gün önce 25. kuruluş yılını kutladı. Şu anda dünyanın en büyük 23. otomobil imalatçısı olan şirketin “son beş yılda 500 milyon dolarlık yatırımla **Tempra** motorlarının üretimine de başladığı bildirildi. 1994 yılı bilanço kârı 8 trilyon liraya yaklaşan Tofaş’ın satış hasılatıysa 23.5 trilyon lirayı buluyor.” Cumhurbaşkanı Demirel ile Başbakan Çiller’in de katıldığı 25. yıl töreninde Koç Ailesi mensupları son derece heyecanlı imişler. “Çünkü, diyorlardı, otomotiv sektörü sanayiinin en uç noktasıdır. Hiçbir ülke başka bir ülkeye kolay kolay güvenmez. Ancak, İtalyanlar 25 yıl önce Türkiye’de otomobil yapılabi-

leceğine inanmışlardı. Şimdi ise kendi markaları olan bir ürünün tüm üretimini Türkiye'ye bırakacak kadar güveniyorlar. Bu sadece bizim değil, Türkiye'nin de gururu.” (*Sabah*, 28.6 1995)

Evet, 25 yıl önce Tofaş kurulurken, biz de fındık fıstık yiyerek yerli malı haftaları kutluyorduk. Şimdi İtalyan motorlarını Türkiye'de imal edebilmenin gururunu (!) yaşıyoruz. Ne müthiş terakkî! Bunun için ana yurdu kara ve oto yollarıyla sardık dört yandan. Sırf otomobil satılsın diye, demir yollarını es geçtik. Bizden 10-15 yıl sonra yola çıkanlar (Güney Kore, Malezya...) kendi otomobillerini imal edip dünya pazarlarında caka satarken, biz ancak yabancı şirketlerin lütfuna mazhar olmanın gururunu taşıyabiliyoruz. Ne büyük “transformasyon”!

Törende yapılan konuşmalarda Rahmi Koç, yerli malı otomobil kullanımının özendirilmesini isteyince, Başbakan Çiller şöyle cevap vermiş: “Yerli malımıza yine sahip çıkıp, onu kullanmayı gurur meselesi yapacağız. **Ama rekabet içindeki yerli malını.** Rekabete açılmış yerli malını kullanmak Türk halkının gururu olacaktır.” Söylenenler doğruysa, Tofaş'ın bu yılki ihracatı 500 milyon doları bulacak. Doğrusu, yerli bir teknoloji geliştirmemiş de olsa, bunu büyük bir başarı sayacağız. Çünkü, Tofaş da dahil olmak üzere, Koç grubunun İstanbul Borsası'na kayıtlı 12 şirketinin (Arçelik, Aygaz, Beko, Döktaş, İzocam, Kav, Maret, Otosan, Tat, Tofaş Türk, Tofaş Oto ve Demir Döküm) 1993 yılı ihracatı sadece 187 milyon dolar olabilmişti. Buna karşılık, 12 şirketin toplam ithalatı 764 milyon dolardı. Bu durumda, ülkeye kaybettirilen yıllık döviz miktarı 577 milyon doları buluyordu. Şimdi hiç değilse bir dengeye doğru gidilmiş olacak.

Türk sanayici ve işadamları dünya rekabetine açılmadıkça,

ülkeye borcunu ödemiş olmayacak. Bu basit gerçeği herkes dile getiriyor ama, pek az sanayici uygulamayı göze alabiliyor. Herkesin gözü iç pazarda. İtalyan veya Japon ortaklıklarını atlama taşı olarak kullanabilirsek, ne âla. Bugün yapıldığı gibi, 65 milyonluk Türkiye pazarını kendilerine açtığımız halde, hâlâ lütuf gördüğümüzü düşünüyorsak, çekiver kuyruğunu gitsin...

ÜLKEYE BORCUNU ÖDEMEK

Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* romanını okudunuz mu? 12 Eylül öncesi on yıllık bir dönemin tedirgin hayatının entellektüel bir işadamlı çevresinde örgünlendirildiğı akıcı bir eser. Ferit Sakarya, ülkeye borcunu ödeme aşkıyla yanıp tutuşan bir "yurtsever" işadamlı. Şöyle düşünüyor: "Ülkemizde yerli, ulusal sanayiimizi kuracak kaynaklar var. Tek şey yok: Günlük çıkarları o kaynakları harekete geçirmekle ters düşmeyecek adam. İnsanını seven adam. O kaynak yok işte, yok!" Bu yazıda Ferit Sakarya'nın üllkenin öz kaynaklara dayalı sanayileşmesine ve özel olarak da Ortak Pazar üyeliğine dair fikirlerinin bir özetini sunmak istiyorum.

Ortak Pazar'a girebilmek için Odalar Birliğı üyelerinde cılgın bir istek var. Ortak Pazar'a üye olursak, ekonomik sıkıntılarımızın sona ereceğine inanıyorlar. Avrupa ülkeleri Ortak Pazar'a üye olarak birbirlerinin önüne gerdikleri gümrük duvarlarını kaldırmıyorlar mı? Biz üye olunca, öteki üyelerle tam bir serbest ticarete girişebilirmişiz... Bunun ne demeye geldiğini görmüyorlar. Avrupa ülkeleri bizi aralarına almış gibi yapacaklar. Ancak, bu kadar. Çünkü, Bay Friedman'ın kendine özgü birtakım önlemlerinden bize düşecek pay yok. Eskişehir şekerçileri, uncuları, bisküvitçile-

ri, Adana pamukçuları, perdecileri, İstanbul gömlekçileri, montajcıları, tekstilcileri bunu anlamıyorlar. **Bekledikleri ortaklıkta biz sadece Avrupa için, işlerine geldiği yerde, işlerine geldiği sürece bir pazar olacağız. Ortak ortak olmayacağız.**

Bizim işadamlarımızın İstanbul'da ürettikleri ne? 'Ortaklarımız'ın yazgeçemeyecekleri, ekonomileri dara düşünce, "şunlar şunlar artık dursun, istemiyoruz" diyemeyecekleri şeyler mi? Teşkilatlanmamış sermaye sahipleri görüşlerime "Beyimizin karnı Avrupa'ya tok. Biz oralarda hiç yaşamadık, biraz da biz ölelim" diye karşı çıkıyorlar. Aşağılık duyguları... Ortak Pazar demek, onlar için İsviçre bankalarında paralarının olması demek. Zürih Havaalanında biraz da onlar 'işadamı' rolüne çıkacaklar. Özlemleri bu. Geleceği bu köşebaşı esnaf kafalı işadamlarına nasıl göstermeli? Hâlâ yırtınıyoruz, nasıl anlatmalı? Bütün benbenci düşlerine karşın **ekonomimizi şahıs değil, ülke ekonomisine nasıl dönüştürmeli?** (*Üç Beş Kişi*, s. 240-41)

Ferit Sakarya, yirmi yıl öncesinden, sanayiciyi bir tür tefeciye çeviren bugünün repo düzenini görür gibidir: "Evet baylar, bizim meselemiz malî rantabilite değil, ekonomik rantabilite olmalıdır!. Tüketime değil, üretime yönelik yatırımlar yapmalıyız. Fabrikalar yapacak fabrikalar kurmalıyız. Değerli üyeler, **doğduğumuz toprakların adamına borcumuzu ödemenin bir yolu olmalıdır.** Bu yol..." Kulte, başkanı sıkıştıranlar olacaktır: "Peki, genel ekonomiye katkı politikası güdersek, bunda bizim kendi kârımız ne olacak?"

Fabrikalar yapacak fabrikalar eldeki kît şahsî sermayelerle nasıl kurulacaktır? Kahramanımız, özellikle Orta Anadolu'da bugün hummalı bir tarzda yaşanan iktisadî seferberliğin ana hatlarını çizmektedir adeta. **"Kentın bütün sermaye sahipleri birleşebiliriz. Büyük yatırımlara ge-**

çebiliriz. Ülke ekonomisinin düzelebilmesi için, ülkenin kendi gücüne dayalı, dışarıya bağımsız sanayi malları üretebiliriz. Ne yapıp edip kendi öz kaynaklarımıza dayalı bir sanayi başlatmalıyız. Baylar, ülkemizin ekonomisi, o kadar çok ayna ortasında, o kadar çok gövdenin yansıması haline gelmiş ki, toplumumuzu kalkındıracak bir ekonominin asıl gövdesini göremez olmuşuz. Oysa, gövde burada duruyor. Aynalardan yansıyanın tam ortasında. Bizim kendimiz, kendi öz kaynaklarımız.”

Ferit Sakarya'nın düşleri gerçekleşme yoluna girmiş bulunuyor. Yozgat, Kayseri, Konya.. ahalisi “öz kaynaklarını birleştirin”, İstanbul'un dışa bağımlı. Ortak Pazarcı sultanına meydan okuyor. Bu heyecan verici serüvenin romancısı henüz ortaya çıkmış değil. Roman değil, destan yazmak gerekecek belki de!

KENDİNİ SOKAN AKREP

Sahıs veya şirketlerin iflasına aklımız erer de, devletlerin iflasını bir türlü tasavvur edemeyiz. Çünkü, müflis kişi veya kurumun alacaklıları çok büyük ihtimalle kapıya dayanmış olduklarından, iflas durumu ayan beyandır; hiçbir şekilde hasıraltı edilemez (Devlet veya banka borçlarının üstüne yatmak için başvurulmuş muvazaalı iflaslar hariç!). Devletlerin alacaklıları her zaman aynı heyecanla kapıya dikilmeyebilirler. Onun için devletler iflaslarını küçük cüsseli kurumlardan daha uzun zaman gizleyebilme imkânına sahiptirler. Ancak, doğal sınırlar vardır. **Bugün iç borçları 1.5 katrilyon liraya, dış borçları 70 milyar dolara (3.5 katrilyon lira), böylece toplam borçları 5 katrilyon liraya ulaşmış bir devlet hazinesi müflis değil midir? Bu paranın yıllık faizi en az 4-6 katrilyon eder ki, devletin yıllık geliri taş patlasa 3 katrilyonu bulmaz. Binaenaleyh, değil anaparanın, faizlerin yarısının dahi ödenebilmesi mümkün değildir. Yüksek faize tav olup hazine bonosuna saldıranlar yakın gelecekte bir “Devletzedeler Yasası” çıkarabilmek için Ankara’nın sokaklarını arşınlayacaklardır. Bankerzede veya dövizzedelere tatminkâr bir yol bulamayan devlet, kendi kurbanlarına nasıl bir çare uyduracaktır?**

Devletin iflas sebeplerinin başında bizzat kendisinin ihdas ettiği faiz çevrimi yer almaktadır. Fakat daha da önemlisi, devletin faiz ve benzeri rant gelirlerini adeta vergi dışı bırakırken, sanayi ve hizmet gelirlerini ağır bir şekilde vergilen-

dirmesidir. Üretken kişi ve kurumların cezalandırılması demektir bu. Ve sonucu daha az üretim, daha az kazanç, dolayısıyla daha az vergi demektir.

Akrebın kendi kendini sokmasına benzetilebilecek bu durum üstelik hiç de yeni bir şey değildir. Bütün çağlarda, ehli-yetsiz ellerde kalmış birçok ülkede tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. Onsekizinci asrın büyük Hind âlimi **Şah Velîyullah Dihlevî**, devletin yanlış siyaseti neticesinde insanların tarımdan (yani üretimden) kopup ticarete veya askerlik ve benzeri mesleklere (bürokrasiye) yöneldiklerini, bunun ülkenin harab olmasıyla neticelenmesini kaçınılmaz kıldığını belirtmektedir. Üstad bilhassa şu iki hususa dikkat çekmektedir:

1. Devlet hazinesine üşüşmek. Üretken faaliyetlerden uzaklaşan birçok insanın geçimlerini devlet hazinesinden karşılamayı alışkanlık haline getirmiş olmaları. Bunların asıl amaçları, bir yarar sağlamaksızın geçimlerini çıkarmak, kadro işgal etmektir. Gün be gün sayıları kabaran bu sınıf, gide-rek şehir hayatını zehir etmeye ve halk üzerine yük olmaya başlarlar.

2. Ağır vergilerin konulması. Çiftçi, tüccar ve çeşitli meslek erbabından alınan ağır vergiler, gönüllü icra edilen bu faaliyetlerin zamanla altından kalkılmaz bir yük haline gelmesi ve köklerinin kazınması sonucunu doğurur. Yahut güçlü kuvvetli kimseler vergi kaçırmaya başlar veya isyana kalkışırlar. Oysa, şehri mamur edecek şey, mükelleflere fazla yük getirmeyen bir vergi sisteminin olması, asayiş sağ-layacak kadar da güvenlik görevlisinin bulundurulmasıdır. Zamanımız insanları bu ince nokta üzerinde düşünmelidirler.*

Zamanımız insanları bu ince nokta üzerinde düşünmüyor-değiller. Buna rağmen yaranın gün geçtikçe derinleşiyor ol-ması, akrebın salih niyet taşımıyor olmasındandır.

* *Hüccetüllahî'l Balîğ*a, İstanbul: İz Yayınları, 1994, Birinci Cilt, s. 154.

SAYMADAN KESMEK

Her meslek erbabının kendine yönelik hicvi vardır. Meslek hayatının monotonluğundan sıyrılmanın bir yoludur hiciv. Futbolda kaleciler kedilere benzetilir; aralarındaki tek fark, kedinin tutabildiğini yemesiymiş, kalecininse tutamadığını. İktisatçılar için anlatılan güzel fıkralardan biri şu: Hitler, Alman ordusunu denetliyormuş. Zırhlı birlikler, hava komandoları, vs. tek tek önünden geçmişler. En sonda, ellerinde hantal çantalar, kısa boylu, saç baş dağınık birkaç manga. Führer, şaşkın ve kızgın, kim bunlar demiş. **“İktisatçılar Birliği, efendim; tahrip güçleri çok yüksektir.”**

Hukukçu ve maliyeciler de dahil olmak üzere, müşavir (şimdi “danışman” diyorlar!) câmiası için anlatılan mesellerin ise üstüne yoktur. Bir tanesi “saymadan kesmek” üzerine. Çocukluk arkadaşı olan iki kedi karşılaşırlar. Biri aksıyordur. Ön ayaklarından biri kesilmiştir. Hayrola, der öbürü. “Hiç sorma, şu ünlü Herderde deva Müşavirlik Şirketi’ne uğradım da.” Bizimki pek birşey anlamaz. Diğeri izah eder: “Çok acayip kuralları var. Beş ayaklı kedilerin bir ayağını kesiyorlar.” Birinci kedi iyice aptallaşmıştır. Beş ayaklı kedilerden sana ne; senin dört ayağın var, diyecek olur. “Mesele de orada zaten. Önce kesiyor-

lar, sonra sayıyorlar.”

Müşavir olarak çıkarımı zedeleyici nitelikte de olsa, iktisatçı müşavirin en güzel tariflerinden biri şu: **Yaptığı tahminlerin niçin tutmadığı hususunda patronu ikna edebilme yeteneğine sahip kişi.** The Economist dergisinin 10 yıl önce yapıp, son sayısında (3 Haziran 1995) açıkladığı bir soruşturma, çöpçülerin gelecek tahmini hususunda daha güvenilir olduğunu ortaya koyuyor.

Dergi, 1984 sonunda 16 kişiden oluşan bir heyete sorular göndermiş: Dört eski Maliye Bakanı, dört çokuluslu şirket başkanı, dört Oxford talebesi ve dört Londra çöpçüsü. Sorular, önümüzdeki on yılda (1985-95) ne gibi ekonomik gelişmeler beklediklerine dairmiş. OECD ülkelerinde büyüme haddinin ne olacağına dair birinci soruya en kötümser cevap Oxford talebelerinden gelmiş: %2’den az. İyimser çöpçüler %4-5, şirket başkanları ise %2-3 demişler. Gerçekleşen sonuç, %2.6. Yöneticiler tecrübelerini konuşurmuşlar, anlaşılır.

Gelelim enflasyon beklentisine. Bir önceki on yılın ortalama enflasyonu %9.5 olunca, herkes %5’in üzerinde bir beklenti içindeymiş. Bakanların biri %5-7 arası, üç tanesi ise %7-10 arası; şirket başkanlarının hepsi %5-7 arası tahminde bulunmuşlar. Fiilî gerçekleşme: %4.4 olmuş. Petrol fiyatını hiçbiri tutturamamış. O zamanlar varili 29 dolar olan petrolün 25 doların altına inmeyeceği tahmin edilmiş; yarıya yakını ise 40 dolar olur demişler; şu anda 17 dolar. Bir başka soru, dolar-sterlin paritesine dair olmuş. 1984 sonlarında 1.20 dolayında olan paritenin 1 doların altına ineceği tahmin edilmiş. Bugün 1.60 dolayında olan pariteye en çok yaklaşanlar ise çöpçüler olmuş.

Ve son soru: **Singapur’un kişi başına gayri safi yurtiçi hasılası ne zaman Avustralya’ninkini geçecek? Ola-**

cak şey mi bu? Avustralya'nın kişi başına GSYİH'sı o zamanlar Singapur'unkinin tam iki katı. 16 kişiden 7'si "Hiçbir zaman" demiş. Ne var ki, Dünya Bankası'na göre, 1993 yılında Singapur, Avustralya'yı sollamış bulunuyor. İki çöpçü ile iki şirket başkanı böyle bir kaymanın 15 yıl içinde gerçekleşebileceğini söyleyerek doğru tahmine yaklaşmışlar.

Skor? Her doğru (yani, en az yanlış) soruya 4 puan, sonrakine sırayla 3, 2, 1 puan verilerek puanlar toplanmış. İlk sırayı çöpçülerle şirket başkanları almış; Maliye Bakanları ise dibe vurmuş. Dergi yazarlarının çıkardığı netice şu: Çöp bidonlarının muhteviyatı yararlı bir öncü ekonomik gösterge olabilir. TÜSİAD ve MÜSİAD uzmanlarına haber vermiş olayım.

TÜRK MESELESİ

Sık sık muhatap olduğum sorulardan biri şudur: Mustafa Özel, sen Ağrı'da doğup büyüdün; iyi bilirsin, şu Kürt meselesini nasıl hâlledeceğiz? Cevabım son derece kısa oluyor: Azizim, sen de Maraşlı, Ankaralı, Edirnelisin; iyi bilirsin, şu Türk meselesini nasıl hâlledeceğiz? Pazar Postası'nın TOBB raporuyla ilgili soruşturmasına da bu minval üzere cevap verdim. Biraz genişletip dikkatlerinize sunuyorum.

Bu ülkede esas olarak bir "Kürt" (veya "Laz", "Çerkez"...) meselesi yok, bir "Türk" meselesi vardır. Daha doğrusu Türk'ün "ne" olduğunu meşru bir tarzda belirleyememe sıkıntısı çekilmektedir. Ortalıkta çok sayıda kavram dolaşmaktadır: Millet, ulus, kavim, halk, ırk, etnik grup, vs. Yirminci asrın ilk çeyreğinde kurulan **League of Nations**'a "Cemiyet-i Akvam" demeyi uygun görmüştük: "Nation" olsa olsa "kavim" olabilirdi. Sonra siyasî gramerimiz terakki etti (!). Asrın ortalarında kurulan **United Nations**'a "Birleşmiş Milletler" dedik. "Nation" bir kalem darbesiyle kavim olmaktan çıkıp, millet oldu. Alman, Fransız, Rus kavimleri artık birer millet olduklarına göre, Türk de bir kavim değil milletti artık. Peki Kürtler ve diğerleri? Onlara kavim veya halk diyebilirdik. Hatta, herhangi bir isimlendirmeye bile gerek yoktu: Türk milletin mecburi parçaları, dağ veya deniz Türk'ü idiler.

Müslüman bir toplumu, İslâmî olmayan terimlerle isimlendirmek ve o toplumu meydana getiren üyelerin

hukukunu (özellikle kültürel haklarını) gayr-ı İslâmî bir tarzda tesbit etmek meşru değildir. Ve meşru olmayan hiçbir tasarruf uzun ömürlü olamaz. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, Kürtlerin veya Lazların hiçbir itirazları olmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği büyük sarsıntılara rağmen, siyasî gramerleri temelde bozulmamıştı: **Müslüman bir “millet”in unsurları** idiler ve aralarından bir kavmin (Türklerin) meşru öncülüğünde yeni bir devlet kuruyorlardı. Bu meşruiyetin kaynağı bizzat tarihî tecrübe idi. Kürtler de, diğer bölge kavimleri de sekiz yüzyıla yakın bir zamandan beri bu coğrafyada muayyen Türk boy-larının öncülüğünde ve Hıristiyan dünyaya (Dar ül Harb'e) karşı koyan “devletler” kurmuşlardı. İmparatorluğun enkazı üzerinde kuruluyor olsa da, yeni devletin öncekilerden temelde farkı yoktu. Yahut hakiki (yani kolonizatör olmaya niyeti olmayan) Türk, Kürt ve diğerleri böyle düşünüyorlardı. Misakları bu esasa müstenitti.

Kurulan yeni devletin resmî dili gayet tabii olarak Türkçe idi ve Meclisinde Kürdistan mebusları, Lazistan mebusları yer alıyordu. Fakat bir süre sonra, kolonizatörler galip geldi. Türk'ün bir kavim değil, “millet” olduğuna “karar verildi”. Üzerinde bütün Müslüman kavimlerin (yani Anadolu ve Trakya'daki İslam milletinin) ittifak etmiş olduğu 1924 Anayasası'ndaki “Devletin resmî dili Türkçedir” ibaresindeki **resmî** kelimesi kaldırıldı; “Devletin dili Türkçedir” oldu. Herkes Türk olduğuna göre, başka dil de konuşulamazdı.

TOBB anketine cevap veren insanların (özellikle seçilmiş oldukları büyük ihtimal olmasına rağmen) yüzde 97'si kendilerinin “Müslüman” olduğunu açıkça dile getirmişlerdir. Buna rağmen, raporda yapılan yorumlar ve önerilen çözümler arasında İslam'la bağlantılı tek kelimenin bile edilmiyor olması, problemi ortaya çıkaran gü-

dümlü zihniyetin hakimiyetini devam ettirmekte olduğunu göstermektedir. Bu zihniyet sömürgeci güçler tarafından empoze edilmiş, yerli kolonizatörler tarafından uygulanmıştır. Raporu hazırlayan ve yayınlayanlar, kolonizatörlerin safında yer alıyorlar. Yani çözümün değil, problemin parçasıdırlar.

Türk meselesi, kolonizatör zihniyetinin ve kolonizatörlerin bertaraf edilmesiyle hâl yolunu bulabilir ve öyle yapılmalıdır. Zira, Avrupa'nın ortasından bir yanda doğuda Çin'e, bir yanda da güneyde Nijerya'ya kadar uzanan geniş bir Afro-Avrasya kara kütlelerinde "devlet kurma" iradesine sahip üç büyük insan topluluğundan biridir Türkler (diğerleri Almanlar ile Ruslardır). Bu, bin yıllık bir tarihsel sürecin ortaya çıkardığı bir gerçektir. Başka kavimler devlet kurmaya ehil değil midirler? Eğer "devlet" ile, bugünkü dünya sistemi içinde manipüle edilen bir çoğu karton gövdeli ulus-devletleri kastediyorsanız, o zaman şimdiki gibi 180 devletin değil, belki birkaç bin devletin bile kurulabileceği söylenebilir. Ben devlet ile, belli bir coğrafyada harekete geçtiği zaman (ekonomisi, siyasî sistemi ve kültürel yapılarıyla etkin duruma geldiği zaman), sayısız topluluğun kendisine katılmayı doğru ve kazançlı bulacakları oluşumları kastediyorum. Bu anlamda bugün yeryüzünde 180 değil, belki bir düzine kadar devlet vardır. Türkiye, "Türk ulusçuluğu" ideolojisiyle, böyle bir hakiki devlet olma imkânından vazgeçmekte, daha doğrusu vazgeçirilmektedir. Kürt meselesi, bu vazgeçiş senaryosunun bir perdesinden ibarettir.

